

DANSKE STUDIER

UDGIVNE AF

GUNNAR KNUDSEN og MARIUS KRISTENSEN

1931

FOR UNIVERSITETSJUBILÆETS DANSKE SAMFUND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

H. H. THIELES BOGTRYKKERI

INDHOLD

INGER MARIE BOBERG, Stevns Gravhøje i Sagnoverleveringen	1
GEORG SARAUW, Holbergs Jean de France og Fonwisins Brigaderen.....	32
AUG. F. SCHMIDT, Wilhelm Mannhardt og Danmark.....	41
MARIUS KRISTENSEN, Bidrag til dansk Ordhistorie VIII—XV.....	49
FR. ORLUF, Hærfornemene fra Lindholm og Kragehul.....	60
H. GRÜNER NIELSEN, Et Alderdomsarbejde af Anders Sørensen Vedel	97
LOUIS PEDERSEN, Hauch's „Den vilde Jagt“	118
JOHANNES THOLLE, Kaal og Kaalgaard	127
KNUD HEE ANDERSEN, Er Brorsons „Her vil ties“ en Samtale eller en Enetale	154
MARIUS KRISTENSEN, Bidrag til dansk Ordhistorie XVI—XXII	161

FRA SPROG OG LITTERATUR

Gennemse (Anker Jensen)	75
En Blicher'sk Forklædning (Kristian Krarup)	76
Om „Kærlighed uden Strømper“ (A. N. B. Fich)	77
En dansk-svensk Parallel (Marius Kristensen)	80
Til Store Rygbjerg-Stenen (Hans Brix).....	83
Sand (C. Klitgaard)	84
Sønderjyske Stednavne [Stednavneudvalget] (Svend Aakjær).....	171
Versemaalet i „Kong Kristian“ (Harry Andersen).....	178
Omkring Holberg [Carsten Høeg, Torben Krogh] (C. M. Rosenberg)	180
Artiklen „Den“ og „Hin“ i Hollandsk og Middelfrankisk (Gudmund Schütte)	182
Det syvende nordiske Filologmøde i Lund 18.—20. August 1932.....	182

KULTUR OG FOLKEMINDER

En gammel-iransk Opkaldsesskik (Arthur Christensen).....	85
Runemagi [Sigurd Agrell] (Gunnar Knudsen).....	88
Gamle Skattenavne paa Bornholm (M. K. Zahrtmann)	89
En islandsk Lægebog [Henning Larsen] (Poul Hauberg, Marius Kristensen)	184
Nordisk Kultur [Knut Liestøl, C. W. von Sydow, Haakon Shetelig] (Gunnar Knudsen)	186

STEVNS GRAVHØJE I SAGNOVERLEVERINGEN

AF

INGER MARGRETHE BOBERG

I de sidste 2 år har jeg for Dansk folkemindesamling gjort ud-togsarbejde af det rige sagnstof vedrørende sagn, tro og skik knyttet til de danske gravhøje, som det nu efter de sidste menneskealdres energiske indsamling af folkeminder står til rådighed for forskningen. Jeg skal her prøve på at fremlægge det samlede materiale for et enkelt herreds vedkommende og vælger dertil Stevns herred på Sjælland. Her har vi foruden et ret stort moderne sagnstof, indsamlet af Svend Grundtvig 1854 ff., E. Tang Kristensen 1883 ff. og endelig af Dansk folkemindesamling i de sidste årtier, værdifulde oplysninger hidrørende fra Peder Syv, der fra 1664 til 1702 var præst i Hellested på Stevns. Foruden dette materiale har vi ganske enkelte præsteindberetninger fra 1667, 1809 og 1823. De sidste findes nu i nationalmusæets arkiv (2den afdeling). Jeg har tillige benyttet dr. Blinkenbergs indberetning til nationalmusæet om herredets gravhøje 1895—1902 (1ste afd.) samt stednavneudvalgets og matrikelarkivets samlinger. Jeg fremlægger stoffet sogn for sogn og begynder naturligvis med Hellested, hvor også den berømteste af alle Stevns' gravhøje, Elverhøj i Barup, ligger.

Hellested.

Den 2. okt. 1666 udsendte Peder Resen, professor ved Københavns universitet, en opfordring til alle landets præster om til hans topografiske samlinger at indsende en beskrivelse af deres sogn; de skulde bruges til hans planlagte store Atlas Danicus, som aldrig nåede at blive trykt. Et af de områder, Resen ønskede besked med, var „dysser, offersteder, kilder, hvor siuge og lemlæste bliver hjulpede, og andet som hører til antiquitates danicas — — —“. Mens de fleste præster kun har lidet at oplyse på dette punkt,

ved Peder Syv, som man kunde vente af denne for fortiden så interesserede præst og videnskabsmand, god besked. Hans indberetning om de nævnte „antiquitates“ er skrevet den 8. maj 1667 og ser således ud:

„(1) Nær uden for Helsted sees en Høj med steene, kaldet ildehøj, At (o: fordi) de der uden tvil fordum i dend tiid som kaldtes Brandolden, hafve obbrændt de døde, af en fornemme slægt, hvis aske siden der er blefved nedsat; eller og at (o: fordi) de hafve hulded dend plads for sit offersted. De hafve endog siden i Kristendomsolden hver S. Hans nat optændt der ved ild og dansed der omkring, enten af en ond Vedtægt efter Hedningenes palilia (romersk ildfest) eller af en over troo, at marken, saaavidt dend af ilden over skinnes, skulde besynderligen blive frugtbar (= D. S. III nr. 338¹). (2) Der ere og Ting-Højene, hvor formedags skal være holded ting og rettergang. (3) Ved Krogbek (som hafver ej usæt navn men ligner Poëternes Meander) findes en kumle, lig effter en bagerovn, saa som dend og kaldes, om hvilken i gemeent snakkes at der Nissen hafde hjulped sin Vært at flytte sit goods hen til en anden by, og hand nu sist hen bar bagerovnen, vilde hand gjøre Krumspring med dend over samme bæk, hvilked gik saa latterligen af, at bonden mod forbud baade loo og taled sigendis: det var et spring af en leerovn. Men Nissen blev vred her for og kaste ovnen paa stedet. Mand bruger endnu dette ordsprog i gemeen tale. (4) Her er og en Høj (hvorom fortælles adskillig sagn af de gamle her), hvorudi til forn, skal være seet de, som ellers kaldes Biergefolk, saasom mand fra gamle tider hafver megen frasagn om sligt, og der endnu høres adskilligt fra lisländ der om. En hver ved og i daglig tale at mælde om de Underjoords folk. Det er som Kleydanus og gifver tilkende, at siden Evangelii lys opkom og bleff os bekyndt, er baade sligt og andet meere blefft jo meere og meere ubekyndt.“ (Rostgård 21, 4° p. 426—429, afskrift ved Langebek 1742 i ny kgl. saml. 716 f. 4° og ved J. C. Svabo o. 1770 i ny kgl. saml. 636, 4° p. 770—781; udtog trykt i Suhms saml. I 2 s. 122; sml. Resens atlas I s. 36 > Dän. bibl. II 1738 s. 45—46 > Hofmans Fundationer VIII 1762 s. 421 anm., J. M. Thiele: Danske folkesagn ¹I s. 82—83 > ²II s. 208, D. S. III nr. 338 og VII nr. 673).

Den første høj, Ildehøj — som skulde have navn af den ild, der brændtes på den og derfor af Resen og derefter af Thiele fejlagtigt er blevet kaldt „Ildshøj, o: collis igneus“ — har man (f. ex. Sv. Grundtvig i DgF. IV s. 834) gerne villet identificere med vor tids Elverhøj. Det går imidlertid ikke. 32 år senere skriver Peder Syv i sin private opskrivningsbog således om udgravningen af Ildehøj:

¹ E. Tang Kristensen: Danske sagn.

*1. 1698 d. 8. Nov. og derefter lod Baron Jens Juul ved sine bønder opgrave stene til et Begravelse-Capels bygning af en Høj her strax ved byen Hellested, paa det høieste sted i marken, hvilken ellers kaldes i gemeen Hylde-Høj, men i gamle breve Ild-Høj, men med rette skulde hede Helle-Høj af Helle eller Helge, som først skal have bygt byen, og siden her være begravet, og efter ham andre af æten (: hvoraf æt-haver!). Her ere ogsaa andre Høje kaldede af træer, saasom Abilde-Høj, Eg-Høj og Tornhøj af en høj torn, som endnu staar derpaa, enddog de vel tilforn efter min mening have havd navn af dem, som dem haver sammenført til at begraves i dem; dersom mand endeligen vilde blive ved det sidste navn, kunde den kaldes Hildehøj, som var her en Krigsgudinde, og mange siden kaldedes saa efter hende. Men saasom der maa undertiden være(t) seet ild brænde i denne Høj, saasom mældes i Hervarar saga og andensteds, ja jeg og haver hørd af troværdige folk i vore tider det samme fortælles, at de have seet saadanne brændende Høje, da kand være at den kan være kaldet Ild-Høj. Foruden det, at de og aarligen have brænd her deres S. Hans ild.

2. Der fantes mange halvbrændte eller -rodnede beene her og der ved stenene, men midt i Højen fandtes en Grav omsat med 4 stene, som i mine Viser er ommældt (p. 542), dog dend oversteen var uden tvivl borttagen med flere af samme Steendys, maaskee til Kirkens bygning, som nu ogsaa skeer til dette Capels fuldkommelse. Den gandske Steendys vendte i Øster og Vester, men Graven i Sønder og Nør. Herudi vare Krukker med jord, saavelsom og andensteds i Mængde, som bleve sønderstødte, ihvorvel jeg end bad at de skulde forvare dem, og lovede endda Drikkepenge derfor; thi de vare omsatte med andre steene, smaa og store, flinte og Kampestene.

3. Disse Krukker vare adskillige, Store og Smaa. De store vare gemeenligen Sorte som ellers Jyde-potter; de smaa Røde, som de nu brændte potter. I dem alle var jord; enten det nu havde været aske af de obbrændte døde legemer i Brænd-olden, eller og der haver været sat Mad, Drikke og andet, som de skulde have med og paa rejsen til Odins-sal, som brugeligt haver været paa mange steder, og mand endnu opgraver sligt i Polen (1699 i en Kirkegaard ved Stolpe er opgravet en Krukke med godt velsmagende Øl. Novæ Liter. Lubec.).

4. Alle de store Stene vare satte næsten paa enden, og under dem alle var lagd fin rød sand, uden tvivl, at de saa kunde blive stadige og dismindre bevægelige, og ei synke dybere, Saa at naar Graverne komme til denne sand med spaden, sluttede de strax, at stenen naade ej dybere ned.

5. Der fandtes og her og der adskillige Tordenstene, som gemeenligen kaldes, Ceravnii lapides, hvoraf mange bleve stødt i stykker; jeg haver 4 deraf, som ere næsten hele; De ere af flint slibede net og gladt, skarpe i skikkelse, som øxer, hvilke meenes at være brugte mod deres fiender, og siden som sverde og andre vaaben, begravet med dem; Eller de maa være indfattede i træ, og brugte til Slagt-offer.

6. I lige maade fandtes her Knive af flint, somme nettere og somme grovere slibede; mange bleve og af disse sønderstødte, dog haver jeg nogle af dem (findes og nogle in Museo Regis). En maatte snart tænke, at her have boet Jøder, som brugte disse til Omskærelsen, men de vare brugte i Offertjenesten; thi hvor saadanne store Herre vare begravne, der holdtes og offer, saa at mand og fand nede i jorden mangfoldig aske og Kul Ved en steen, som var baade sodig og røged, af den megen ild, som var gjord ved dend. Her have de derfor offred til deres guder og afdøde Herrer, som havde forskyldt vel af dem (K. Godius Nov. Lit. 99 Ustrinas vocat, ubi cadavera usta sunt).

7. Derfor funde vi og 2 smaa Røgelse Kugler, som var mestendeels af rav og virrøg, uden tvil at optænde for dem, til hvilke det andet offer skede. Disse vare meget skøre og møre, saa at de letteligen kunde søndergnides, og naar noget af dem kastedes paa gløder, gav det lukt efter forskrevne ting.

Somme meene, at her vare de af denne by med deres Herre enten brændte eller begravne, Andre at de af een slegt eller by vare her slagne af Fienden og begravne, eller i Pest der udi Hast nedsatte. Saa K. Godium in Novis Litteris Lub. 1699 Decemb. (Rostgård 21, 4° p. 378—380, ny kgl. saml. 636, 4° p. 696—704, sml. Suhms saml. I 2, s. 117—118. I kæmpevisseudgaven 1695 p. 542 omtales udgravningen af nogle høje ved Jullinge 1694 > Weinwich 1798 s. 84—85)“.

Der kan ikke være tvivl om, at denne Hylde-Høj „strax ved byen Hellested“, der før hed Ilde-Høj, og hvor der hvert år brændtes St. Hans blus, er den samme som den Ilde-Høj, nær uden for Hellested — — — med steene“, der omtales i indberetningen til Resen 1667, hvor også st. Hans blusset nævnes. Mens navnet Ildehøj efter Peder Syvs udsagn 1699 kun kendes fra „gamle breve“ og sandsynligvis ligesom Resens og Thieles Ildshøj kun er en konstrueret form (se nedenfor), er Hyldehøj på Peder Syvs tid det gængse navn på højen. Hans teori om, at den skulde være kaldt op efter en Helge, der også skulde have givet byen navn, passer godt med tidens almindelige tilbøjelighed til i alle stednavne at se minder om fortidens stormænd eller endnu bedre om deres guder! men den er her ganske uholdbar. Højen må sikkert have heddet Hyldehøj, fordi der har vokset hyldetræer på den, ligesom de andre høje i sognet, han nævner, har navn efter træer. Hyllehøys stompe og Hyllehøys agre nævnes i markbogen 1682 blandt Hellested bys marker, og endnu i 1895 fandt dr. Blinkenberg rester af en Hyldehøj på Hellestedes matr. nr. 2. Den kan altså ikke have noget med Elverhøj i Barup ejerlav at gøre.

Af de høje, Peder Syv ellers omtaler, ligger Eghøj endnu

nogenlunde velbevaret på Hellested mtr. nr. 6 a. Her lå også Tinghøjene — 6 mindre høje, der allerede o. 1845 var helt sløjfede — og Abildhøj, som på det ældste sognekort fra 1795 skrives Aulehøj (sml. Avlebjerg i Strøby sogn). Den er nu borte, men Abildhøjgård bevarer dens navn. Om Tornhøj ved vi derimod ikke noget. Forstkandidat O. Bloch omtaler 1865 (D. S. I nr. 311), at der på Elverhøj vokser en gammel hvidtjørn, og at en anden et par år før er blæst om. Da der ikke er noget i vejen for, at en tjørn kan blive et par hundrede år, og det for resten endnu den dag i dag er tjørn, der vokser på højen, kunde man være fristet til at identificere Tornhøj og Elverhøj — — —.

Når vi nu vender tilbage til Peder Syvs præsteindberetning 1667, får vi efter omtalen af Ildehøj og Tinghøjene sagnet om lervovnen. Ved P. Resens og yderligere ved J. M. Thieles gengivelse er det blevet så mishandlet, at man ikke let kender det igen. Men når man læser deres kilde, Peder Syv, opdager man pludselig, at det ikke er så enestående et sagn, som man efter Thieles „Lervovnen“ skulde tro! I vor tid har E. T. Kristensen optegnet et par sidestykker til det inde midt i Jylland, nemlig i Radsted og Hove sogn i Ringkøbing amt (D. S. VII nr. 675—678) og i Middelsom herred i Viborg amt (Jy. folkeminder VI nr. 257). Det er i disse jy. sagn en heks, der skal flytte ovnen over en bæk og lader den hoppe over selv; men ved den forbavsede mands udbrud: „Det var (end-)da et fandens spring af en lervovn!“ „— — — et helvedes hop af en gammel ovn!“ falder den ned.

I Hove sogn kaldes forhøjningen endnu „Ellen Bredkjærs ovn“ efter heksen, og udbrudet siges at være blevet mundheld der på egnen. I 2 norske optegnelser af æventyret om pigen, der rider til Bloksbjerg på et kar, falder det, da hun råber: „Det var et spring af et bryggerkar!“ (L. Holberg 1725 i „Uden hoved og hale“ I. akt 5. sc.), „Det var fanden til sprang af et bryggerkar!“ (Asbjørnsen: Norske huldreev. og folkesagn 1845 s. 180—181). Sml. også O. Nicolaissen: Sagn og ev. fra Nordl. III 1889 s. 31 og J. W. Wolf: Nederl. sagen 1843 s. 469.

Den kumle ved Krogbek, der fik navn efter den tabte lervovn, fandtes endnu 1823. Da oplyser nemlig præsten i Hellested Peter Holm, der har boet i sognet fra 1802 — 1809—1831 som sognepræst —, at der „ikke langt fra Maglehøj løber en liden bæk, og tæt ved samme er en lille rund banke, som bønderne kalder

Bagerovnen. Det er den lervn, der tales om i Thieles danske folkesagn." (Nationalmusæets arkiv, D. S. VII nr. 672). Nu kendes den vist ikke mere, i hvert fald tier nutidsoverleveringen om den.

Ordsproget, som sagnet skulde forklare oprindelsen til, findes i 2 forbindelser i Peder Syvs ordsprogsamling 1688, s. 39: „Det var et spring af en Leer-ovn. Hei lystig / sagde kjerlingen / hun sprang over et halmstrå“, og s. 228: „— sagde manden / der nissen sprang over bekken med bagerovnen) som hand flyttede og der kaste / fordi manden talede mod forbud“ (> Mau: Dansk ordsprogs-skat nr. 9516). Måske er det et af de mundheld, han har fået fat i „af Samtale med Fornemme og Ringere Personer“, som han siger i fortalen til ordsprogene.

Vi kommer nu til Peder Syvs fjerde og sidste oplysning til Resen: om en høj, „hvorom fortælles adskillig sagn af de gamle her“, og „hvorudi til forn skal være seet de, som ellers kaldes Biergefolk“. Desværre får vi ikke at vide, hvad det er for sagn, der fortælles om højen; Peder Syv synes åbenbart, at det kan være nok med det, han har fortalt om kumlen ved Krogbek, hans indberetning er alligevel længere end de fleste af præsternes. Heller ikke får vi at vide, hvor højen ligger, eller hvad navn den har. Som ovenfor nævnt har man i Peder Syvs Ildehøj villet genfinde vor tids Elverhøj, hvis ældre navn er Ellehøj, og som jo også må have eksisteret på hans tid. Det er dog underligt, hvis han ikke med et ord har nævnet den høj, der for os er så velkendt og faktisk den eneste høj i hans sogn, der nu kendes sagn om. Det har imidlertid vist sig ikke at være muligt. Vi må derfor søge Elverhøj andensteds, og sandsynligvis er det netop den, Peder Syv omtaler her allersidst i sin indberetning som den eneste høj i sognet foruden kumlen, han kender sagn om. Og grunden til, at han ikke nævner noget navn på den, er simpelthen den, at den intet har haft! I markbogen 1682 kaldes jorden, den ligger på, Høy-agre, på kortet fra 1795 Høis mark. Den har været anseelig nok til ikke at behøve noget egennavn: „højen“ har været tilstrækkeligt til, at egnens folk vidste, hvad for en der var tale om, og dens nuværende navn må som egennavn på den være af ret ny dato. Havde Peder Syv kendt Ellehøj-navnet, havde det også ligget nær for ham at nævne den blandt de høje i hans sogn, der havde navn efter træer, elletræer; men det har han ikke gjort — med mindre det altså er den samme som Tornhøj.

Ellehøj har sikkert heller ikke navn af elletræer, som kun dårligt kan tænkes at vokse på en høj, og som der intet spor findes af mellem tjørnene; men af ellefolket, der tænkes at bo i den. Navnet svarer da til fællesnavne som troldhøj (s. 15) og kæmpehøj; som fællesnavn optræder det vel også i folkevisen „Jeg lagde mit hoved til Elverhøj“. Allerede i Kormakssaga omtales en hóll (o: høj) „er álfar búa í“ (kap. 22). Og endnu i vor tid vises på Island en Álfahóll på Hrapsey, ved Hrútafjarðarháls og ved Þorvaldsstaðir; fra den sidste har man hørt musik og sang af alferne, der også mere end een gang skal have lokket folk ind til sig.¹ Også i Danmark kendes adskillige høje, der sandsynligvis har navn efter alferne, ellefolket. Således fortælles om ellekvinder, der har drevet deres spil ved Elverhøj i Boslund ved Skelskør (Skattegr. IV nr. 579, D. S. II A 60). Den ovenfor nævnte folkevisen om hr. Oluf er både stedfæstet til Ellehøj i Kod sogn, Randers amt (Jy. folkeminder VIII nr. 77) og til Elvehøj i Gjellerup sogn, Ringkøbing amt, også kaldet Elvekons og Ellekongens høj (DgF. IV s. 834, D. S. 1928 nr. 91 og 474, Jy. folkeminder III nr. 116, Trap⁴ VIII s. 211). Ikke langt fra Kod ligger Ellehøj i Ørsted (D. S. 1928 nr. 593) og voldstedet Elverhøj i Hadsbjerg sogn. I Ålborg amt findes en Elleshøj både i Biersted (D. S. I nr. 282) og Ellidshøj sogn (Thiele: Da. folkesagn² II s. 198, D. S. 1928 nr. 232, 289, 708). Efter den sidste har den nærliggende by (og sognet) fået navn; det skrives i 1363 Heluersshou, 1406 Ælweshow, og skal ifølge Oluf Nielsen afledes af personnavnet Eliw, isl. Eylifr². Sandsynligvis har Elleshøj i Biersted og en bornholmsk Elve- eller Elvershøj vest for Listed samme oprindelse. Der findes ganske vist en sideform ellise, els til elv (alf), men den synes særlig sjællandsk.³

Men berømtest af dem alle er ellehøjen på Stevns blevet. Og det er ikke, fordi den er særlig smuk eller rig på sagn, men ene og alene på grund af J. L. Heibergs populære skuespil Elverhøj fra 1828. Før den tid synes ingen at kende noget til Stevns' ellehøj, bortset fra Peder Syv, der jo heller ikke gør større væsen af den. I N. H. Weinwichts „Historiske efterretninger fra Stevns herred“ 1776 og 1798 nævnes den ikke. Heller ikke i J. M. Thieles „Danske folkesagn“ 1818—23, hvor vi dog ellers finder flere stevnske

¹ K. Maurer: Isländische volkssagen 1860 s. 2, 5 og 6.

² Oluf Nielsen: Olddanske personnavne 1883 s. 19. ³ Danske ordbog IV 1922 s. 302.

sagn. Og da Chr. Molbech i begyndelsen af samme århundrede vandrer gennem Stevns og besøger sagnrige steder, er der intet, der drager ham til højen i Barup — han aner sikkert ikke dens eksistens (Ungdomsvandringer i mit fødeland 1811). Nej, det er som sagt først J. L. Heiberg, der gør den kendt — sandsynligvis uden at han selv har kendt den! Og hvor skulde han også kende den fra? Stoffet til sit skuespil har han foruden fra folkeviserne fået fra Peder Syvs anmærkning til „Hr. Oluf han rider“: om ellekongen på Stevns, der ikke tåler andre konger i sit rige (se J. L. Heibergs pros. skrifter IV s. 45—50 samt indledningen til P. Hansens udgave af Elverhøj 1891). Og derfor er skuespillet henlagt til Stevns, ikke fordi der lå en ellehøj; den har man først senere opdaget og naturligvis straks identificeret med Heibergs Elverhøj. Og følgen er, at de sagn, som Heiberg har fra folkeviserne, af en yngre slægt er blevet opfattet som gamle høj-sagn fra Hellestedegnen (se Danske studier 1929 s. 33—35). En anden følge er, at ellehøjen har taget navneforandring til Elverhøj, under hvilket navn vi første gang træffer den i en sagnoptegnelse fra 1865 (D. S. I nr. 311). I 1866 omtaler pastor Visby den som „Elverhøj eller Ellehøje“ (Illustreret tidende 1866 s. 424). Det ældre navn er bevaret i navnet på den gård, hvis mark højen ligger på: Ellehøjsgården, ligesom ejeren har antaget navnet Ellehøj.

Vil man nu indvende, at der i Heibergs skuespil dog virkelig er tale om en Elverhøj, og den kan han i hvert fald ikke have fra Peder Syv, der intetsteds og heller ikke i den her benyttede anmærkning sætter ellekongen i forbindelse med nogen høj, sådan som Heiberg har gjort, så vil vi igen se lidt på Heibergs første omtale af det nye stykke, han er ved at lave. Han siger, at han vil lade ellekongen holde til i ellekrattet ved Tryggevælde å; og så omtaler han ganske i forbigående, at Karen graver ringen ned „i ellehøjen“ (P. Hansens indl. s. 15): det faldt ganske af sig selv, at hvor der var en ellekonge og ellepiger og ellekrat, der måtte også være en ellehøj. Akkurat samme tankegang har f. ex. Thiele i 2. udg. af danske folkesagn II s. 176—177, og den går naturligvis tilbage til folkeviserne. I skuespillet er ellehøjen blevet til elverhøjen eller blot Elverhøj, den højtideligere, arkaiske form, der var naturlig i et stykke, som byggedes over folkevisernes poesi.

Men lad os nu se på den virkelige Ellehøj, der ligger nord for Barup og et godt stykke fra Tryggevælde å. Thi også den har

sine sagn, men det er ganske vist nogle helt andre end dem, Heiberg kender. Måske har allerede Peder Syv hørt dem fortælle. Men vi kender dem kun fra den allernyeste tids optegnelser. Fra en udflugt til Stevns 1901 beskrives højen således i Østsjællandss årsbog IX 1909 s. 90—91, vistnok af Fr. Opffer:

„Et kvarters gang fra Hellested ligger en lille halvkugleformet høj tæt ved det sted, hvor vejen knækker om ad Karise til. Det er Elverhøj. En gammel vejrbidt tjørn kroner den ene side, og nogle forvredne buske kravler op ad den anden — — Fra dens top er der en vid udsigt over det frugtbare Stevns — — Elverhøjs top bærer endnu spor fra det sidste skt. Hansblus — — Julenat står, som bekendt, højen på ildsøjler, og så byder troldfolket på risengrød inde i højen, men stevnsboen foretrækker at spise sin festmad hjemme i stuen i de daglige omgivelser og lade nisserne passe sig selv.“

Det sidste beror vist mere på fortællerens forestilling om, hvad der almindeligvis foregår af overnaturligt i en høj, end på nogen særlig beretning om Elverhøj. Og V. (o: pastor C. H. Visby i Storehedinge) skriver om „Elverhøj eller Ellehøj“, at „århundreder igennem snege de tilbageblevne afgudsdyrkere sig til at ofre der og antænde den hellige ild. Når den rejsende kom der forbi, fortalte han da, at han havde set højen stå på gloende pæle og de underjordiske eller ellefolkene danse derom“ (Ill. tidende 1866 s. 424). Højen, der rejser sig på gloende pæle, er et såre velkendt fænomen i sagnets verden. På Stevns ved vi særligt, at Møllereens høj i Sierslev og en høj i Holtug gør det (D. F. S. 1906/23: 521 Gunnar Knudsen), mens en ved Strøby strand kun gør det juleaften (D. F. S. 1906/23: 525 Anna Pedersen). Og så altså Elverhøj.

En anden udbredt forestilling om danske gravhøje er, at den, der krænker deres fred for at søge efter skatte eller tage jord og sten til fyld og lignende, straffes for sin formastelighed af skæbnen eller ligefrem af højens beboere. Denne forestilling kendes fra de fleste stevnske sogne. Om Elverhøj fortælles noget lignende. Det er forstkandidat Otto Bloch, der i 1865 har optegnet om den gamle hvidtjørn på Elverhøj, at en hest døde, fordi der var blevet hugget grene af den. Hans meddeler er Lars Jørgensens kone, Inger Hansen, på hvis mark højen lå, og det var sket både i hendes morfars og hendes mands tid (D. S. I nr. 311). Det er sandsynligvis samme tilfælde, hindholmelev Lars Nielsen allerede i 1855 omtaler i en optegnelse til Sv. Grundtvig, men uden at nævne

noget navn på højen. Det er ganske interessant, da det viser, at han enten ikke kender noget navn på den eller i hvert fald ikke tillægger det nogen større betydning: dets berømtthed er endnu ikke nået ud til folket. Da denne optegnelse kun er meget ufuldstændig trykt i D. S. I som nr. 596 og også indeholder den mere almindelige type på et højbrudssagn, aftrykkes den her efter originalen i Dansk folkemindesamling (D. F. S. IX bl. 13). Efter at have omtalt, at flere bakker og høje i Hellested sogn skal være slæbt sammen af trolde og nisser, fortsætter Lars Nielsen således om et forsøg på at sløjfe en af disse høje:

„— aldrig såsnart havde de begyndt herpå, førend det var for deres øjne at se, som hele byen stod i ilds-lue. Herover bleve de så forskrækkede, at de skyndte sig hjem det bedste de kunde for at slukke branden; men hvor forundrede bleve de ikke, da de erfarede, at der ingenting var på færde. Sidenefter er der ingen, som har forsøgt på at sløjfe den ovennævnte høj; men manden, der beboede gården, vovede derimod efter nogle års forløb at afhugge en af et træs grene, som stod på højen, fordi jorden, hvor grenen skyggede, ikke gav nogen afgrøde; men dette kom han rigtignok dårligt fra, thi kort efter døde en af hans bedste heste, og mange påstode, at det var, fordi han havde afhugget grenen.“

Det er et yndet kneb af de underjordiske at fremkogle en brand for at narre de gravende bort fra deres høj. Men på Stevns kendes det foruden fra denne optegnelse kun fra en ganske enkelt. Det drejer sig der om et forsøg på at grave en kobberport op, der skal ligge i en dam mellem Lillehedinge og Rødvig (D. F. S. 1906/23: 532).

Angående træet, der ikke må fældes, kan til sammenligning anføres, hvad frk. Anna Pedersen i 1918 har optegnet efter husmand Niels Pedersen i Strøby om de 2 store linde på Avlebjerg på præstegårdsmarken dér, som forpagteren huggede nogle grene af: „provsten vidste aldrig, hvad han skulde gøre, da han fik det at høre, og forpagteren og provsten snakkede om den ting en hel formiddag.“ (D. F. S. 1906/23: 525). Det lyder dog lidt mærkeligt, at provst Visby skulde være så overtroisk!

Men der er et ganske bestemt sagn, der særlig er knyttet til Elverhøj. Det er sagnet om højfolkets glemte ølke del, som vi har i 11 forskellige opskrifter. Af dem er de 4 trykt (D. S. I 1892 nr. 311 og 312, D. S. 1928 nr. 247, Th. Gravlund: Da. bygd II

s. 38), de andre findes i D. F. S. Ældst er den optegnelse fra 1865 af forskandidat Otto Bloch, der er trykt i D. S. I som nr. 311 sammen med en lang række varianter, som E. T. Kristensen har samlet fra alle egne af landet:

„For mange år siden kørte gårdmand Ole Pedersen i Bårup forbi Elverhøj, som ligger i Hellested sogn, og vilde til Kjøbenhavn. Da hørte han nogen inde i højen sige: „Jeg skal rage, og jeg skal bage, og jeg skal følge Ole Pedersen til Kjøbenhavn.“ Da Ole Pedersen nu ikke skjottede om sligt følgeskab, vendte han om for at kjøre hjem, og da han nu atter kom ud for højen, råbte det ud fra den: „Sig til Ade, at Dade er død.“ Da manden kom hjem, spurgte konen, hvorfor han ikke var kjørt til Kjøbenhavn. Han fortalte nu, hvad der var hændet ham, og så hørtes der sådan larm fra stegerset, og en stemme råbte: „Hvad, er Dade død!“ Nu hørte man noget klinge der ude, og da man så løb ud i stegerset, var der intet at se uden en aflang kjedel, som stod halvt fyldt med øl henne ved øltønden, og nu kunde de forstå, at troldtøjet havde været der for at „låne“ øl, men ved den uventede efterretning om Dades død havde efterladt kjedelen.“

Omtrent som denne optegnelse fra 1865 er én, Th. Gravlund i 1919 har optegnet efter væver Lars Jørgensen i Barup, født smst. d. ¹²/₁₁ 1826 (D. F. S. 1906/23: 527, sml. Dansk bygd II s. 38). Her kaldes højen ved sit gamle navn Ellehøj, den døde hedder Data, og højfolkene skal brygge og bage og følge Ole Pæsen til København. Desuden får vi at vide, at det var troldkonen, der var på spil; en anden optegner, højskoleelev Eva Christiansen fortæller, det var en lille nisse; to, at det var en trold, og andre (lærer V. Bennike og 2 højskoleelever) mindes Heiberg og mener, det må være en elverpige, „en fremmed pige“ (D. S. 1928 nr. 247). For resten oplyser væver Jørgensen, at, så længe han ved, har der ikke været nogen, der hed Ole Pæsen i den gård nærmest ved, som der er tale om. Men navnet træffes endnu i en tredje variant, som cand. mag. Th. B. Bang 1910 har optegnet efter afdøde højskoleforstander A. Jørgensen i Høng, der for mange år siden har hørt den i den gård, hvor Ole Persen boede (D. F. S. 1906/23: 527): „Skynd jer lidt, vi skal brygge og bage og følge Ole Persen til Køge!“ og så: „Sig til Adda, at Dadda er død!“ Således også en optegnelse af højskoleelev Karla Madsen fra 1913, hun har dog glemt navnet og skriver „— — denne mand til Køge“ og „Ade — Dade“. At de 3 første varianter står hinanden så nær, er ikke så mærkeligt, thi de synes at stamme fra samme

familie, nemlig Lars Jørgensen og hans kone Inger Hansen (s. 9); deres hus var tidligere den gård, på hvis mark Elverhøj lå.

Indledningen med manden, der er på vej til byen, men bliver bange for råbet fra højen og vender om med uforrettet sag, findes endvidere i en optegnelse af Andreas Jensen i Barup: „Skynd dig og vend om og kør hjem og sig til Ada, at Dada er død!“ (D. S. 1928 nr. 247) og i én fra 1921 af højskoleelev Eva Christiansen fra Køge efter hendes farfar (i Karise?): en gårdmand opgav at tage til gilde, fordi han kom forbi en (unævnt) høj, hvorfra én råbte: „Skal du til gilde, vil jeg med!“ og derpå: „Når du kommer hjem, skal du sige til Ate, at Date er død!“ (D. F. S. 1906/23: 542).¹ Men skønt vi kender en mængde varianter af dette sagn — alene i D. S. I 1892 og 1928 er trykt over 100 — er de ovenfor anførte de eneste, der har en sådan indledning. Den må da siges at være ganske særegen, ikke for Stevns — thi om andre stevnske høje haves samme sagn, men uden den — men for denne ene høj, Elverhøj ved Barup, hvor den ganske bestemte mand, Ole Pedersen, skal have oplevet det. På matriklen 1799 og den ældste folketællingsliste 1787 kendes ingen Ole Pedersen i Barup. I markbogen fra 1682 anføres en Peder Olufssen som ejer af en gård under Jullinge. Han er formodentlig den samme, som i den ældste kirkebog fra 1707 ff. kaldes Peder Olufsen eller Olsen af Barup: 1725 bliver han 70 år gl. begravet 2 år efter at have været forlover for sin søn Oluf Pedersen, hvis næstældste søn igen døbes Peder. Ole Pedersen i Barup begravnes d. 29/12 1736 kun 43 år gl.

Hvis han er identisk med den i sagnet omtalte Ole Pedersen, og det er der dog al sandsynlighed for, kan den indledning, hvor han forekommer, altså ikke være ældre end fra første halvdel af det 18. årh.

I den enklere form uden den har højskolelærer V. Bennike i 1880'erne (?) optegnet sagnet, som det er trykt i D. S. I 1892 nr. 312: „En mand fra Bårup i Stevns red en aften forbi Elverhøj. Da kom en lille mand løbende ud af højen efter ham og råbte: „Sig til Ada, at Dada er død!“ o. s. v. Endnu simplere er en beretning, Gunnar Knudsen 1914 hørte af fhv. væver Hans Carlsen, f. o. 1822 i Lille Tårøje: „Sig til Ada, at Ada er død!“ (D. F. S.

¹ Muligvis stammer denne optegnelse fra Karise sogn, hvor Hans Larsen fortæller det samme om en høj på sin fars mark: „Sig til Ade, at Dade er død!“ (D. F. S. 1906/23: 541).

1906/23: 527). Noget afvigende, vist i kraft af dårlig overlevering, er 2 optegnelser af højskoleelev Erna Pedersen fra Renge 1928 (D. F. S. 1906/23: 527) og af Fr. L. Grundtvig 1866 efter bondepige Ane Pedersen (D. F. S. VII bl. 361): Efter at have omtalt Elverhøj som bolig for elverkongen og elverpigerne fortæller Erna Pedersen, at elverpigerne gerne kom op til gdr. Ellehøj for at hente vand, „og engang en elverpige stod og trak vand op i sin kobberkedel, kom der en anden løbende og råbte: „Ada skynd dig og kom, Dada er død“, og så løb hun og lod kobberkedelen stå — — —.“ Fr. L. Grundtvig har ikke Ada-Dada-motivet med: en trold, der er ved at stjæle øl, flygter, da han hører folkene på gården komme, og lader messingkedelen stå, „og den har de endnu på gården“.

Men een ting har de alle med — undtagen Hans Carlsen, der fortæller, at trolden glemte at sætte tappen i tønden — og det er den kedel, der blev glemt, og som endnu findes i gården, på hvis mark Elverhøj ligger. De fleste af meddelerne har selv set den, E. T. Kristensen har set den, og kong Chr. X så den under efterårsmanøvrerne 1918 (udateret avisudklip i D. F. S. 1906/24: 527 foruden flere optegnere). Og den har gjort sit til at prente sagnet fast i tilhørernes hukommelse: „hövskedlen“, som Th. Gravlund i Dansk bygd II s. 38 kalder den, var der jo som et håndgribeligt vidnesbyrd om dets sandhed; og der kan vist ikke være tvivl om, at den er årsag til, at sagnet om den glemte ølkedel er blevet så fast knyttet til Elverhøj. Morsomt nok har vi endnu en optegnelse, der måske er et eksempel på, hvordan den har trukket sagnet om højfolkenes kedel til sig fra andre høje. Det er lærer J. Seidenfaden i Smerup, der i 1880'erne har hørt det af gårdmandskone Inger Marie Hansen, f. Jensen, i Gevnø, men født i 1830'erne i den gård i Barup, på hvis mark Elverhøj ligger. Hun kender naturligvis den berømmelige kedel fra sit hjem, men Elverhøj nævner hun ikke noget om: „Engang kom gårdmand Jens Larsen (? navnet glemt) kørende fra Køge, og da han kom forbi Kishøj (ved Hårlev), var det, ligesom der stod én bag i vognen hos ham og sagde: „sig til Ada, at Dada er død! — —“ (D. F. S. 1906/23: 527). Der synes ikke at kunne være tvivl om, at det er om Kishøj, fortællersken har hørt sagnet, og ikke om Elverhøj; men det ser mærkeligt ud, at hun ikke skulde kende det om denne.

Dog er der i virkeligheden ingen grund til at mene, at enhver

østsjællandssk optegnelse af dette sagn, når det ikke er bestemt stedfæstet, skal høre hjemme i Hellested. Foruden om Kishøj og en høj i Karise sogn (s. 12 fodnoten) fortælles det om Atibanken i Toksværd og på selve Stevns både i Strøby, Lyderslev og Havnelev sogn.

2 af dem, der har optegnet sagnet i Hellested, nemlig Th. Gravlund og J. Seidenfaden, har også hørt det i Lund i Lyderslev, Gravlund stedfæstet til Ravnehøj, hvorfra råbet lød: „sig til Adam, at Datam er død!“ hvorefter trolden glemte den messingkedel, han skulde hente øl i (D. F. S. 1906/23: 529). I nabosognet Havnelev har en højskoleelev på Ry hørt om en mand, der altid havde et forfærdeligt spektakel i sin kælder: „alting blev flyttet om, men de kunde aldrig opdage, hvad det var;“ der blev først ro, da manden engang fortalte, hvad han havde hørt fra en (unævnt) høj: „sig til Aat, at Daat er død!“ og en stemme svarede: „å, er nu Daat død.“ (D. S. 1928 nr. 261).

Mens vi i alle de nævnte optegnelser har samme selvlyd i de 2 navne, nemlig langt a — det forekommer mest på Sjælland og i Sydsverige, — har vi skiftende selvlyd i Strøby sogn, hvor frk. Anna Pedersen har hørt sagnet fortælle af flere forskellige. De er enige om, at manden, der kom kørende fra Køge, hørte råbet: „sig til Id, at Ad er død!“ fra Fuglebæksbanken (eller Fuglebækshøj på mtr. nr. 10; den har navn efter Fuglebæksvandingen lige ved. Indb. t. Nationalmus. 1902). Frk. Pedersen har det indtryk af alle sine hjemmelsmænd, hvoriblandt hendes farbroder og hans kone, at den, der var død, var en troldkvinde; farbroderens kone fortæller endog, det var øltyvens egen kone, som var død i barselseng. Næste dag fandtes et ølbæger i ølkarret (Præstø amts årbog 1918 s. 110). Om et sølvbæger og ikke om en kobberkedel handler også en variant, Kai Uldall 1914 har hørt af en o. 70årig havekone Rasmussen på Bækkeskov i Everdrup sogn om hendes oldefader. Da han en dag på vej hjemad fra Køge kom forbi en høj, som kaldtes „troldhøj“, kom en lille mand ud af højen og sagde til ham: „vil du sige hjemme til Adda, at Dada er død!“ Bægeret, som også „en lille mand“ glemte, og som havde en ulæselig inskription, opbevarede endnu hos hendes familie på Stevns. Muligvis er det det samme som det, der var tale om i Strøby; i hvert fald kan det ikke være kedlen i Barup, da konen vel nok ved, om familieklenodiet er et bæger eller en kedel, men

navneformen passer bedre dér. Navnet „troidhøj“ siger ikke stort mere end „kæmpehøj“; jeg vil dog anføre, at vi har udtrykkeligt udsagn om, at højene ved Lund, deriblandt Ravnehøj (s. 14), kaldes troidhøje.

For nu at komme tilbage til Elverhøj og kedlen i gården dér, så er det sagn, vi nu har omtalt, ikke det eneste, der søger at forklare dens mystiske oprindelse. Højskoleelev Hans P. Larsen fra Karise, den samme som fortæller Ade-Dade-sagnet om en høj på sin fars mark og 3 kobberspande i sit hjem (s. 12 fodnoten), kender et helt andet sagn om kedlen fra Elverhøj. Det er trykt i Frederiksborg højskoles årsskrift 1921 s. 111—112 og fortsætter efter på folkevisemanér at have berettet om elverpigerne, der danser den sovende ungersvend ned i højen, så han glemmer alt, således:

„Men disse elverfolk kunde også være gode, hvad et andet sagn fortæller. Engang da en kone i Barup stod i sit køkken og var i færd med at brygge øl, kom en lille pusling ind til hende og spurgte, om han ikke måtte låne et dejtrug, for han havde en datter, som skulde giftes, og nu manglede han et til at røre dejen i til kagen, der skulde bruges til den store fest. Konen blev først bange og vidste ikke, hvad hun skulde gøre, men han bad hende så inderligt om det, at hun til sidst søjede ham, og da han havde fået truget, sagde han til hende, hvis hun på den og den dag vilde kigge i en revne på højen, skulde hun der se, hvordan ellefolket morede sig og holdt fest. På den bestemte dag gik konen op på højen og kiggede i revnen, og igennem den så hun så mange små glade folk forsamlede, der dansede og morede sig efter alle kunstens regler, men da konen dagen efter kom ud i sit køkken, så hun til sin forbavselse, at dejtruget var kommet tilbage sammen med en stor kobberkaffekedel, der var fyldt med guldmønter. Denne kedel er gået i arv fra slægt til slægt, og således kan man også få den at se på en gård i Barup. Da kong Kr. X var ude ved Tryggvælde for et par år siden, skulde han da også se denne kedel.“

Dette sagn om konen, der som tak for lån af et eller andet får lov at se på småfolkenes bryllup, er velkendt over hele Danmark (D. S. I 1892 nr. 289—296, D. S. 1923 nr. 223—229). Men i reglen er der ikke tale om nogen kedel eller andet husgeråd af højfolkenes, der på den måde er kommet i menneskenes besiddelse. I den anførte sagnoptegnelse er kedlen kommet til, fordi sagnet er blevet fortalt om Elverhøj; men den hører ikke naturligt hjemme der, sådan som i Ate-Date-sagnet. Hvis ikke meddeleren netop havde vidst om Elverhøjs-kedlen og absolut skullet

have den med, havde det været det eneste rimelige at lade destruet være fyldt med det guld, højfolkene vilde belønne konen med: kedlen er helt overflødig. Og pointet i historien er sædvanligvis ikke den løn, konen får, men den straf, hun får, fordi hun nemlig ikke kan lade være at le ad brylluppet. Denne form kendes også på Stevns, hvor vi både fra Smerup og Lyderslev sogne har optegnelser af den. De afviger desuden fra den, vi allerede har omtalt, ved at der i ingen af dem er tale om nogen høj. Det er ikke højfolk, men undervætter, som tænkes at bo under huset, der holder bryllup; også derved stemmer de bedre med den almindelige, danske form af dette sagn, der næppe hører hjemme ved Elverhøj. Jeg anfører lige de andre stevnske varianter:

„G. Knudsen optegner 1914 efter fhv. væver Hans Carlsen (se s. 12): „Der var i gl. dage nogle små tingester, som kaldtes vætter. En af dem kom engang ind at låne noget — de skulde have bryllup i morgen. Konen fik lyst at se brylluppet og fik lov. Da de sad og spiste til middag, kom en enbetet musikanter ind og skabte sig tosset og væltede stolen, som børnene sad og spiste ved; derover kom konen, som kunde se musikanten, til at le, men manden blev gal og smak hende en på kassen“ (D. F. S. 1906/23: 528). Og Th. Gravlund 1919 efter Povl Nielsen i Lund: „Troldfolk kom til en gård i Lund og lånte til bryllup, gårdkonden ytrede lyst til at se troldfolket „rende af lavet.“ Det fik hun lov til. Men det skulde koste hende en øretæve, blev der sagt. Mens de sad ved bordet og spiste, så konen troldene rende af lavet, og derved kom hun til at le. Ingen forstod, hvad hun lo af, og da et af børnene i det samme tabte en tallerken og spildte maden, troede manden, at det var det, konen lo af, og han blev så harm, at han slog hende på øret. Således kostede den fornøjelse hende, hvad troldene havde sagt“. (D. F. S. 1906/23: 529). Endelig har vi en optegnelse af den kendte præst og historiker Holger Rørdam fra 1854; den stammer vistnok fra samme sogn, Lyderslev, hvor hans morfar, provst Engelbreth, var præst fra 1795 til 1858. Her er det en gyldenstykkets hue, „en underjordisk kvinde“ får lov at låne, og straffen for at konen ler, er, at der er pletter af den spildte vælling på huen, da den leveres tilbage; spillemandens trebenede hest volder ulykken (D. S. I nr. 292).

Og så er vi i virkeligheden færdig med sagnene om Elverhøj. De „sagn“, højskoleelever i den nyeste tid har optegnet om elverkongen, hans skatte og hans møer, kan vi lade ude af betragtning. De er kun genfortællinger efter Heibergs Elverhøj; se udførligt herom i Danske studier 1929 s. 33—35.

Den anden store høj i Hellested sogn, vi kender sogn om, er Maglehøj lige ved Varpelev skel. Den nævnes allerede i markbogen 1682. I 1823 blev den udgravet, så den tomme jættestue nu er tilgængelig for alle. Stednavneudvalget meddeler, at den i ældre tid kaldtes Rostedshøjen, fordi der boede en mand, som hed Rosted. Under dette navn har Anna Pedersen i Strøby hørt fortælle om den af sin mormoder Marie Larsdatter, f. d. ²⁵/₁₀ 1835 i Varpelev, at de underjordiske „vistnok fra Rostedshøj“ engang kæmpede med sørøvere, der kom sejlene op ad Tryggevælde å (Præstø amts årbog 1918 s. 109—110, D. St. 1929 s. 22), og at trolden i Rostedshøjen var broder til ham i Keshøj ved Hårlev (D. F. S. 1906/23: 526). Men det er også det eneste, vi ved om Maglehøj og overhovedet om andre høje i sognet end Elverhøj.

Varpelev.

Vi kan derfor nu gå over til det lille sogn Varpelev nord for Hellested. I præsteindberetningerne til P. Resen fra 1667 er Varpelev et af de få sogne foruden Hellested, om hvis høje vi får nogen oplysning. Præsten Pors Munch (1626—68) skriver nemlig her:

„Hvad sig Höye belanger, som med steene ehre omsatt findis ingen uden en Kaldis Sølfhöy, hvilken findis In monumentis Vormij“ (Rostgård 21,4⁰ p. 435, Suhms saml. I 2 s. 122.

Hos Worm har jeg ikke kunnet finde den. Om Sølvhøj på mtr. nr. 11 a siger dr. Blinkenberg 1902, at den var sløffet før mands minde. Det er heller ikke mange oplysninger, selv en så omhyggelig nutidsoptegner som Anna Pedersen kan give. Hun har af sin mormoder fået følgende at vide, der er optegnet i 1917:

„I Varpelev var der nogle høje, hvor der stadigt færdedes troldtøj: „Lammehøj“, „Gravnehøj“ (nu jævuede) og „Rostedshøjen“ (vistnok indenfor Hellested skel). Her gik et ungt søl, og der var folk, der havde mødt „de underjordiske“ på vej til en høj i Lille Tårnby („Keshøj“). Trolden i Rostedshøjen var broder til ham i Keshøj“ (D. F. S. 1906/23: 526).

Gravnehøj (stednavneudv. 1914: Graunehøj, Præstø amts årbog 1918 s. 109 trykfejlen Gramehøj) må være en af de 3 høje, der er spor af på mtr. nr. 1, de eneste i sognet foruden Sølvhøj, Svalens høj på mtr. nr. 11 b og Lammehøj. Af bevarede høje findes her ingen. Den høj, vi ved bedst besked med, er Lammehøj. Den lå

på mtr. nr. 3 og blev ødelagt, da der blev taget grus fra den til anlægget af den østsjællandske jærnbane o. 1879. Det var vistnok en naturlig bakke med skeletgrave (Indb. t. Nationalmus. 1902). At der færdedes trolde ved højen, står måske i forbindelse med, at den har været brugt som rettersted; i hvert fald blev en morder henrettet dér midt i forrige århundrede.

„Fra Lammehøj til det sted, hvor den myrdede fandtes, var der efter den tid en tiltrådt sti, men den var ikke dannet af levende mennesker“ (D. F. S. 1906/23: 526 A. Pedersen, Da. bygd II s. 51). Sml. lærer Seidenfadens oplysning om en sti ved Lund, der er trådt af de underjordiske (D. F. S. 1906/23: 529).

Lærer J. P. Jensen i Sindbjærg, f. $\frac{3}{4}$ 1851 vist i Varpelev sogn, fortæller 1885 E. T. Kristensen, at der endnu er trolde i Lammehøj, skønt den for største delen er sløjft. En moster så endog én fare ud under et bryggerkar for en 16—18 år siden! Og han fortsætter med et almindeligt højbrudsagn:

„Manden pløjede en dag ved højen, og da han nu pløjede den en fure nærmere end sædvanligt, råbte en røst fra højen ud til ham, at hvis han ikke pløjede den fure tilbage igen, skulde det bedste kreatur dø i hans stald. Manden agtede ikke derpå, men næste morgen fandtes den bedste hest i gården død, og da blev nok furen pløjet tilbage. Denne begivenhed er kendt af enhver der i byen og må da nok være sandfærdig“ (Skattegraveren III 1885 nr. 1126).

Højbruds-sagn er i virkeligheden den slags høj-sagn, der er langt flest af på Stevns, ja vist i hele landet. Thi de har så at sige praktisk betydning for bonden, idet de forklarer ulykker, han ellers står uforstående overfor; og således giver de et fingerpeg i retning af, hvad man i hvert fald ikke skal gøre, hvis man vil undgå dem. Når vi nu fortsætter med at gennemgå de forskellige sogne, vil vi se, hvordan disse sagn gror frem om den ene høj efter den anden. Angående en høvding, der sammen med sin guldskoede hest skal ligge begravet i en lav forhøjning med grusgrav på gdr. Fr. Jørgensens mark (brev af $\frac{4}{8}$ 1918 til nationalmusæet fra lærer P. H. Bernholm i Gørlev, der har hørt det under ferieophold i sognet), se nedenfor!

Strøby.

Nord for Varpelev ligger det store Strøby sogn, hvis sagn vi takket være Anna Pedersen ved helt god besked med. (Se Anna Pedersen: „Folkeminder fra Strøby og Varpelev“ i Præstø amts

årbog 1918 s. 107—112). Her er således optegnet ikke mindre end 3 højbrudssagn. Det ene om lindene på Avlebjerg er allerede omtalt i forbindelse med Elverhøj s. 10. Det andet har frk. Pedersen optegnet 1921 og 1922 efter Ane Marie Pedersen, f. o. 1845 på gården Toftehøj, der har navn efter en o. 1895 sløjfet høj på mtr. nr. 35, Grøftemarken. Hendes far Peder Rasmussen havde hørt, at en hvid hest med guldsko skulde være begravet i Tovtehøj og prøvede engang som ung at grave i den:

„Så stødte han på et skelet, som han gravede fødderne af; men det forskrækkede ham ikke mer, end at han begyndte i den anden side med. Her nåede han hovedet, som han gravede af; men nu fik han ikke lov at grave mer, for hans fader fik det og se; men de kunde jo da vide, at det måtte være en kæmpe“ — — — siden havde de i nogle år uheld med alt muligt på gården. Andre har fortalt, at en søn der fra gården, som var „underlig“, gik meget ved højen. (D. F. S. 1906/23: 525). Iflg. dr. Blinkenberg skal Toftehøj være åbnet og tømt o. 1820.

Hesten med guldsko synes at spøge der i egnen. Vi traf den før i Varpelev sogn og vil møde den igen i Havnelev. Og da en af højene ved Strøby strand o. 1880 blev jævnet, bad gl. provst Visby (1860—87), der havde læst om den i en bog (brev fra A. Pedersen d. 26/5 1921), folkene se godt efter, da det var her, hesten skulde være. En broncestigbøjle skal senere være fundet i en af de haver, der var taget fyld til fra stranden. Det må være den, der 1904 ved en auktion blev solgt for 20 øre! — den hører ellers til de sjældne fund. Anna Pedersen fortæller 1917 om en hel række høje, der før har været langs Strøby strand; hendes moder fandt som barn en klinge i en af dem (på mtr. nr. 13); måske den broncedolk, der findes på nationalmusæet? På deres nabos „Lille Ole Nielsens“ mark var 2 høje; om den ene sagde Nielsen, der var noget af en særling, at den stod på gloende pæle juleaften, og han pløjede langt uden om den anden „for ikke at komme troldene for nær“ (D. F. S. 1906/23: 525); der skulde gå en gang til Vallø fra den (D. F. S. 1906/31: 525). Endelig fortæller højskoleelev Jørgen Andersen, Strøby Grøftemark, 1927, at man har opgivet at sløjfe Lenshøj (Strøby mtr. nr. 14 c), fordi ejerens kvæg blev sygt lige så tit, han forsøgte på det (D. F. S. 1906/23: 525). Højens navn er for resten ganske nyt, dannet efter den nærliggende Lensgård (Nationalmus. unders. 1902). Af

de halvhundrede høje, der har været i sognet er nu næsten ingen tilbage. Se s. 14 om en optegnelse af sagnet: „Sig til Id, at Ad er død!“

Magleby.

I Magleby sogn findes en mængde høje, der til dels er vel bevarede; det skyldes deres beliggenhed i Magleby skov, Dyrehaven og Gjorslev bøgeskov. De har ikke sat folks spader, men til gengæld heller ikke deres fantasi i bevægelse. Den eneste høj, vi har nogen beretning om, er den på toppen af Klippinge bjerge. Lærer Henriksen i Magleby, f. smst. o. 1854, meddeler 1914 til Gunnar Knudsen:

„I Klippinge bjerge boede underjordiske. Da man begyndte at grave i den, blev folkene, som udførte arbejdet, skørhovedede“. Og cand. mag. K. Stephensen 1920 efter sin bedstemor skrædderenke S. Hensch, f. o. 1820, og en fru Schwartz, f. o. 1815: „For mange år siden skal en af nabogårdens ejere have forsøgt sig som skattegraver, men måtte opgive forsøget, da højfolkene lod kvægpest udbryde mellem hans besætning“ (D. F. S. 1906/23: 523). I Weinwicks bog om Stevns beskrives „de så kaldte 2de Klippinge Bierge, som ere temmelig høje, og fra hvis toppe man i klart Veir tydelig seer Roeskilde Dom-Kirkes-Taarne — —“, men noget sagn antydes ikke (2. udg. 1798 s. 125—126). En stor, spids sten skal være den sidste rest af en stenkreds, der har stået omkring højen (indb. t. nationalmus.).

I Magleby sogn ligger herregården Søholm. Der gemte Bille-slægten et lille, hvidt horn, en af ætten havde fået af en „lodden dværg eller vildmand“ ved Ellebro Dam (ved Holbæk); så længe slægten bevarede det, skulde den også bevare sin velstand (Miscellanea Rostgårdiana tomus 55 = ny kgl. saml. 636, 4° p. 495 > Thiele: Danske folkesagn¹ IV s. 105, ² I s. 109). Sandsynligvis var den omtalte dværg, der siden kom til at sidde i Billernes våben, en bjærgmand, sml. sagnet om Smerup og Havnlev alterbæger.

Holtug.

Vi begyndte vor undersøgelse med Hellested midt i Stevns ved vestgrænsen og gik så langt nordpå, vi kunde. Når vi nu følger østkysten sydpå, kommer vi fra Magleby til Holtug sogn. Herunder hører den sydlige halvdel af Gjorslev bøgeskov, hvor der

ligesom i den nordlige del under Magleby findes mange, o. 25, småhøje. Anseelig er kun langhøjen, Fruerhøj eller Fruens høj, hvor der skal være begravet et skib (D. F. S. 1906/23: 524 Gunnar Knudsen efter partikulier Lars Jensen i Storehedinge, f. o. 1864 i Frøslev).

Vi har 3 optegnelser af højbrudssagn i sognet, men de gælder vistnok alle den samme høj, nemlig Skjold(s)høj nær ved bøgeskoven.

Den første har Gunnar Knudsen 1914 optegnet efter gårdmand Poul Sørensens hustru på Bavnehøj i Holtug, f. o. 1864 i Sigerslev. Gården har navn efter Bavnehøj (= ? Børnehøj i indb. t. nationalmus. 1901) nær ved Skjoldhøj, som den først skulde have haft navn efter; men naboen mente, at han havde lige så god ret til dette navn, så Sørensen måtte i stedet kalde sin gård Bavnehøj (stednavneudv.): „I Skjoldhøj var der troldtøj. Engang var man ved at sløjfe en rende, som går rundt om den, og havde sløjfet den på de 3 sider, da blev det pludseligt mørkt i gården, og konen sendte bud, at de måtte holde op med at grave. Det gik dog galt med børnene, en blev lam og en anden blind, — andre sagde, at det var, fordi de havde gået for meget ved højen [vø hōwənə]. Det er formodentlig samme begivenhed, højskoleelev Hans P. Larsen i 1921 fortæller om en høj tæt ved Gjorslev bøgeskov, som man holdt op at grave i, fordi alle gårdmandens børn blev blinde, „og andre ulykker ramte hans hjem“; så holdt ulykkerne op, men børnene fik aldrig deres syn igen (bøge i D. F. S. 1906/23: 524). Og Bjærgeskov, Rosenlund i D. S. 1928 nr. 667: „I nærheden af Gjorslev på Stevns lå i ældre tider en bondegård, på hvis mark der fandtes 2 gravhøje. Forskellige fæstere af gården har gjort forsøg på at sløjfe de 2 høje, men hver gang har enten der sket større uheld med ildsvåde eller sygdom på børnene, lammelse, blindhed o. s. v. Hver gang højene igen blev gjort i stand, blev alting rettet.“ Om Skjoldhøj fortæller endvidere bmd. N. Hansen på Holtug mark, f. o. 1844 smst., at da hans far (?) byggede en ny gård vest for Skjoldhøj, og en hel længe en nat væltede, uden at en pind gik itu, og skønt det var stille vejr, sagde han, „at det var den gamle faen deroppe i højen, som havde gjort det“ (D. F. S. 1906/23: 524 G. Knudsen). Om en høj i Holtug, der stod på gloende pæle, se s. 9.

Det er ikke ualmindeligt, at folkefantasiaen for at forklare sær-

lige egenskaber hos en slægt mener, at der må være overnaturlige magter med i spillet. Således skal beboerne af Fjends herred i Viborg amt være særlig høje og kraftige, fordi deres stammoder var jættens datter i Davbjerg Daas (D. F. S. 1906/23: 1702, Aug. F. Schmidt: Sagn om Davbjerg Dås 1929). Andre har fået deres styrke blot ved at die en bjærgkone, og det har vi et eksempel på her fra Gjorslev (D. S. 1928 nr. 667 forts.):

„Under en af de perioder, da manden på fæstegården var bleven lammet, måtte konen gå ude på markerne — — —. Da kom der en mand løbende, blodig og forslået, hen over marken, og lidt efter kom en kone ridende — —“; hun befalede konen at hente hendes syge mand. „Så kom han op bag på hesten hos den kone, der red, og for at han skulde blive stærk nok til at overvinde den blodige mand, der var reden (? ?) i forvejen, så skulde han have mælk af hendes bryster, der var så store, at hun kunde slå dem op over skuldrene.“ Den mands søn hed Lange-Morten og var meget stærk.

Det hele ser forøvrigt temmelig mærkeligt og meget forvirret ud!

Derimod er det sagn, vi nu kommer til, et meget almindeligt høj-sagn i Danmark (eksempler i D. S. I nr. 380—429, D. S. 1928 nr. 297—330 „skydsel og rage“). På Stevns kender vi det kun her fra Holtug, hvor jomfru Katrine Dorph på Gjorslev i 1854 har optegnet det til Sv. Grundtvig (Gld. M. I nr. 223):

„På en mark imellem Holtug kirke og Gjorslev bøgeskov ligger en høj med en busk på. Der gik engang en karl og pløjede, og en pige kørte tromle. Som de nu vare hver på sin side af højen, hørte han nogen sige: „å, gør mig den rage i stand!“ „Nej,“ sagde han og blev ved at køre; men som han var kommen et par skridt, styrtede den ene hest. Da han kom til samme sted igen, lå der en rage, og så hørte han igen: „å, gør mig den rage i stand!“ — „Ja, det kan jeg jo da sagtens“, sagde han, og så slog han et par søm i den. „Der har I jer rage,“ sagde han, og så pløjede han videre. Da de nu igen begge kom på samme side af højen, så stod der 2 skåle med smør, de vidste ikke, hvad de skulde med dem, men så hørte de: „det er for ragen.“ Den omtalte høj må sikkert være den ret anseelige på Holtug mtr. nr. 6, der i 1901 var bevokset med større tjørne og nogle mindre buske (indb. til nationalmus.).

Om Holtug kirke fortæller arkitekt Otto Langballe i Køge i et brev til dr. Mackeprang d. 30/6 1922 (Oldn. arkiv), at den egentlig skulde have været opført på Dyssehøj, der ligger lige i nærheden, — dysse er der ganske vist ikke noget af mere —; men stenene,

der blev kørt sammen, blev hver nat flyttede hen hvor den nuværende kirke ligger. Kirken skal forøvrigt være bygget på et sted, hvor der før har stået et hedensk alter, „hvortil man endnu kan se ligning“ (Weinwich 1776 s. 61). Det er noget, man atter og atter hører om en kirke, at den egentlig skulde have været bygget et helt andet sted, end hvor den er kommet til at ligge; og derfor er dens beliggenhed så upraktisk; eller derved forklares sten eller murrester, som man ellers ikke kan begribe, hvor er kommet fra: her er den oprindelige byggeplads. Allerede i præstendberetningerne 1667 fortælles det om Hellested og Varpelev kirker (Rostgård 21, 4° p. 412 og 432, ny kgl. samling 1636 p. 743); den første skulde have ligget ved Kirkerøgel ved Tostrup. I reglen får bjergfolkene skyld for ødelæggelsen.

Storehedinge.

Om højene i Storehedinge sogn får vi den første oplysning i den stedlige provst Jens Christensen Aalborgs indberetning til P. Resen d. 1/8 1667. Han omtaler her, at ellekongen eller djævelen fordom spøjte i en lille, vandomflydt høj mellem Erikstrup borggård og ladegård (se D. St. 1929 s. 11 ff.), og at der syd for byen på en lille høj ses mange store stene; „Men to af de største, hver udi sin circumferentz over 10. Alne viid er lagde på en part af de andre, 2. stene ere flade oven paa, men intet Tegn findes på dennem.“ (Rostgård 21, 4° p. 418, ny kgl. saml. 716 f. 4° og 636, 4° p. 758, Suhms saml. I 2 s. 120). Højen ved Erikstrup er længst forsvundet; i Hofmans Foundationer VIII 1762 s. 418 omtales inde i gården „et vand, hvor midt udi er en Holm, besadt med Træer“, men ingen høj. Den smule, Hofman ved om høje i sognet, fortæller han 1774 i supplementet til Pontoppidans danske atlas VI p. 423:

„I en Høj kaldet Steenknøs (knøs = høj) er funden endeel Krukker med Aske og Flintesteens Knife, samt noget Raf. Strax derved fandtes 1738 nogle stykker Guld og sølv, som blev leveret Kongen, hvorfor Finderen blev givet 50 Rdlr.“ (> Weinwich 1776 s. 37—38).

At stedfæste disse 2 høje synes ikke muligt; af de 20—30 høje, der har været i sognet, er kun Fredens høj ved Renge gd. tilbage, de andre er overpløjet eller sløjfet. Da Møllerens høj i Sierslev, den der stod på gloende pæle (s. 9), blev sløjfet, druk-

nede mølleren, og begge hans sønner døde „af en smertefuld sygdom“; og da Niels Jensens far sløjfede en høj på sin mark, døde 3—4 kreaturer for ham; således fortæller gårdejer Niels Jensen, f. o. 1858 i Sierslev, 1911 Gunnar Knudsen (D. F. S. 1906/23: 521).

Ellers kender vi kun sogn om een høj i sognet, nemlig Kjæft- eller Kævtehøj på Bækkeofts mark, Bjælkerup mtr. nr. 14. Den siges i 1900 forlængst at være sløjfet. Dog vist ikke før 1854; thi det år har jomfru Katrine Dorph på Gjorslev af en gammel kone, der hed Karen, fået 2 historier om højen, og da synes den godt nok at have ligget på sin plads. Den ene havde Karen hørt af Sidse Ingvers, der selv oplevede den, mens hun tjente hos gamle Wøldike; han var præst i Storehedinge 1789—1836. Sidse så engang en mængde småbitte mænd myldre op af Kæfthøj — der var ingen kvinder med —, og bære en lille ligkiste forbi præstegården og sætte den ind over muren, „så igennem lågen havde de nok ingen magt at gå“ (Gl. d. M. I nr. 218). Den anden var om Skotte-Karens søn, der måtte trækkes om i sin vogn, til han var over 20 år gammel. Han var blevet sådan, fordi han som lille dreng var kommet for nær højen; det eneste, han var dygtig til, var, at han altid kunde sige, hvor noget, der var borte, var (Gl. d. M. I nr. 219). Her er åbenbart tale om en skifting, en stakkels vanskabning, som ikke kan være af menneskeslægt, men nødvendigvis må stamme fra højfolkene, der netop må se sådan ud, synes man (sml. s. 29). Endvidere har Gunnar Knudsen i 1911 optegnet følgende sogn om højen efter grd. Niels Jensen:

„På hver sin side af Sierslev ligger en høj, Espehøj og Kævtehøj. Midt imellem disse ligger en af byens gårde. Om den hedder det, at der skal altid begge porte, både gadeport og tofteport, stå åbne, for der har de underjordiske deres vej, når de går fra den ene høj til den anden (sml. ellekongens ridt, D. St. 1929 s. 23—28). En dag var det tordenvejr, og tordenvejr er de underjordiske altid bange for — så skete det, at der kom en pusling ind i karlekammeret og bad om at få lov at blive der, mens uvejret drog over. „Jeg er Henrik i Espehøj og skal til Per i Kævtehøj,“ tilføjede den lille. Han fik også lov at blive“ (Hist. årbog for Præstø amt 1920 s. 98).

Højerup.

I Højerup sogn med den mærkelige kirke på klintens rand findes der nu ikke andre oldtidsminder end Maglehøj på mtr. nr. 12; den er bevokset med høje træer. Efter en optegnelse af dr. H. Ussing, der er trykt i hist. årbog for Præstø amt 1920 s. 96, skal der være fundet guld i den. Der skal endnu være et guldskrin i; men gårdejeren gik fallit, da han gravede efter det, og hans hjælpere „døde begge en brat død.“ Dr. Blinkenberg noterer, at der o. 1860 graves nogle bronzesager frem, og at højen i 1902 udgravedes af ejeren, uden at han dog fandt noget.

Lillehedinge.

Sydvest for Højerup ligger Lillehedinge sogn. Herfra kender vi kun et eneste høj-sagn; men det beviser til gengæld tilstedeværelsen af et sogn på Stevns, som vi ellers ikke har truffet, og som synes bedst kendt i Jylland. (Se D. S. I nr. 513—528, D. S. 1928 nr. 364—378). Det er Gunnar Knudsen, der i 1914 har optegnet det efter gdr. Ole Pedersen, f. o. 1849 dér i sognet:

„Mellem Lillehedinge og Rødvig har ligget 3 høje på rad. En skomager fra L., der havde fået nogle snapse, havde lagt sig til at sove på en af dem. Allerbedst som han lå, hørte han, at de tød sammen i L. (byhornet kaldte til samling). Så blev der en larm i højen: „å tag mig min hat, å tag mig min hat,“ råbte troldene. „Tag mig én med“, sagde skomageren. „Åa tag ham den gamle“, sagde trolden, og så kylede de en gl. fedtet hat op til ham. Så kunde skomageren se troldene og gik med dem til bystævne, og de drak al brændevinen fra tønden, mens Lillehedinge bymænd ingen fik og ikke kunde forstå, hvor brændevinen blev af (D. F. S. 1906/23: 532)“. Vi sættes her tilbage til fællesskabets tid.

De omtalte høje må enten have ligget på mtr. nr. 12 eller 21 c. På nr. 21 c har der nemlig ligget 2 o. 1850 sløjfede høje, og på nr. 12 findes sognets eneste bevarede høj samt tomten af en sløjfet; andre muligheder er der ikke syd for Lillehedinge.

Frøslev og Havnelev.

Vi kommer nu til de 2 nabosogne Frøslev og Havnelev, hvis folkeminder kun er mangelfuldt optegnet. Frøslev er det eneste sogn på Stevns, hvor vi slet ingen høj-sagn kender, men ganske vist findes der heller ingen oldtidshøje bevaret. De 3 eneste, vi ved om, er nu sløjfede. Den på mtr. nr. 30 hed nok Tornhøj, fordi

der voksede en tjørn på den; det blev senere fordrejet til Torshøj, og så fik gården ved siden af o. 1885 navn efter den. I Havnelev er der fundet spor af en halv snes høje. På mtr. nr. 17, der grænser op til Højstrup hovedgårds marker, ses resten af en meget stor høj: skønt meget jord er kørt bort fra den, er den endnu o. 6 m høj og o. 30 m i tværmål, og nu fredlyst. Dr. Blinkenberg har i 1900 fundet 2 huller efter skattegravning dér i ejerens bedstefars tid, og omtaler en forsækning i toppen, hvor der voksede et ahorntræ. Den stammer fra „et brøndlignende hul“, samme bedstefar lod grave, men som skred sammen, hvorefter arbejdet „af overtroiske grunde“ blev opgivet. Til Gunnar Knudsen har gårdejereren, Hans Jensen, f. o. 1844 i sognet, i 1914 oplyst, at det var „frygt for, at det var troldene, der havde lukket højen igen“ (D. F. S. 1906/23: 533). Det er vist den samme høj „med et træ på toppen“, dr. H. Ussing i 1918 optegner om, at der er en guldhest i (sml. s. 19); men da man prøvede at grave efter den, begyndte kreaturerne på gården at dø; og så fik højen lov at ligge (D. F. S. 1906/23: 533). Se s. 14 om en optegnelse af „Sig til Aat, at Daat er død!“

Uden at nævne nogen bestemt høj optegner endelig en elev på Ry højskole følgende velkendte sagn om alterbægeret i Havnlev kirke og bjergfolkene i sognet:

„I Havnlev sogn på Stevns var en mand, der red forbi en høj og hørte et forferdeligt mudder der inde. Så holdt han stille for at høre på det. Der kom en bjergmand og bød ham indenfor. Han turde ikke vove at sige nej, men så kom der én og gav ham et bæger vin, og da han ikke turde drikke det, hældte han det bag over sig, og det brændte hans klæder op. Så red han derfra, men de forfulgte ham. Han hørte en stemme sige: „rid fra det boldede til det knoldede, for ellers når Enben dig.“ Han red nu ind på marken og efter Havnlev kirke, og slap — — — ind i kirken og satte bægeret på alteret.“ (D. S. 1928 nr. 590). På den måde er der mange kirker i Sønderjylland og på de danske øer, især Sjælland, der har fået deres alterbægre; her på Stevns kendes sagnet også fra Smerup. Men over hele Danmark findes det i en oprindeligere form, hvor der ikke er tale om noget alterbæger. Eksempler på begge former i D. S. 1892 nr. 770—823, 1928 nr. 562—611.

Lyderslev.

Vest for Havnelev og Frøslev ligger Lyderslev sogn. Præsten Christen Sørensen (1654—69) indberetter d. $\frac{4}{5}$ 1667 til P. Resen, at der findes en stendysse ved byen Lund (Rostgård 21, 4°, ny

kgl. saml. 636, 4° p. 770, Suhms saml. I 2 s. 121). Pastor Engelbreth (1795—1858) omtaler 1809 3 ødelagte stenaldersmindesmærker på Lunde bys marker, nemlig Ravne-Høj og 2, der hed Stendyssehøj; i Ravne-Høj blev der o. 1785 fundet en jættestue, men allerede 1809 var den helt ødelagt ved vejanlæg (Nationalmuseets arkiv). En nutidig beretning om højene har lærer J. Seidenfaden i 1914 optegnet efter gårdmandsdatter Johanne Nielsen i Lille Torshøj i Smerup, f. o. 1840 i Søgård, Lund:

„I min barndom var der 5 høje på Lund marker: Stubhøj, Møllehøj, Jeshøj, Ranshøj og Stendyssehøj. Allerede før udskiftningen 1859—60 var der gravet i alle højene, og nu er kun Stubhøj tilbage; men det kan endnu ses, hvor de andre høje har været. Ved udskiftningen tilfaldt den mark, hvorpå Stubhøj var, min fader, og han begyndte straks at sløjfe højen, endda sagnet gik, at den, der vilde jævne Stubhøj, vilde der komme ulykker over — — —. Da de med hakken bearbejdede højen, stødte de på en urne, men den var itu. Den samme dag blev vor bedste hest syg og døde om natten, men om det var derfor, at fader holdt op med at sløjfe højen, eller om det var fordi, at den urne fandtes, så de kunde se, at det var en gravhøj, ved jeg ikke. Alle 5 høje kaldte de troldhøje, og der var altid sti imellem højene — — Man mente, at det var de underjordiske, der havde deres færdsel der — — —“ (D. F. S. 1906/23: 529).

Møllehøj og Ravnehøj eller Ranshøj (jf. Ravnshøjgård) på mtr. nr. 9 er efter dr. Blinkenbergs formodning identisk med den ene Stendyssehøj og den Ravnehøj, som pastor Engelbreth nævner; lærer Seidenfaden mindes endnu at have set rester af en jættestue i Møllehøj. På samme matrikel lå Kathøj og endnu en, muligvis den Stendyssehøj, både Engelbreth og Johanne Nielsen nævner. Foruden Stubbehøj lå også Jeshøj på mtr. nr. 12.

Den eneste høj i sognet, vi har sagt om, er Ravnehøj. Som pastor Engelbreth meddeler, blev jættestuen i den ødelagt ved vejanlæg i begyndelsen af det 19. århundrede. Selve jordhøjen ligger dog endnu ved begyndelsen af hulvejen, der går gennem Lund, og i 1912 blev der rejst en mindesten på den for 20 mænd, som tilbageerobrede et engelsk skib i 1812. Om Ravnehøj fortæller Th. Gravlund, at der er småfolk i, og at de engang glemte deres kedel i en af gårdene i Lund (se s. 14). Den samme historie har lærer Seidenfaden hørt dér i sognet, uvist om hvilken høj (D. F. S. 1906/23: 527). Mon det dog ikke var en sølvkande, de små denne gang glemte? Om en sådan har Gunnar Knudsen i

hvert fald i 1914 optegnet et sogn efter fhv. væver Hans Carlsen i Lille Tårøje (s. 12):

„Nogle kvinder fra Lund gik engang til Lyderslev kirke. Da de kom forbi Ravnehøj, så de, at meget sølvtøj var ude af soles, bl. a. en meget køn sølvkande. En af kvinderne tog den op og betragtede den nøjere, men lagde den derpå ned igen. Da de vendte tilbage fra kirke, var alt sølvtøjet taget ind, undtagen den omtalte kande, den havde trolden ikke haft magt til at røre, fordi en kristen kvinde havde rørt ved den. Hun tog den da med hjem, og den var senere på Mads Sørenss sted.“ (D. F. S. 1906/23: 529).

Dette sogn forklarer lige så naturligt (o: overnaturligt!) som Ate-Date-sagnet en mærkelig sølvkandes oprindelse. Nogle tilsvarende sogn findes i D. S. 1892 og 1928, afdeling 42 om „bjergfolks sølv og guld.“ Om 2 optegnelser af undervætternes bryllup i Lyderslev sogn se s. 16.

Her findes endnu 5—6 høje. Desuden bevarer flere gårde navnet på sløjfede høje: Ravnshøjgd., Toftehøjgd., Orehøjgd. (lå ved Højstrup mark) og Karlshøjgd. Selve [karshøv'] eller [ka'rls-høv'], der sløjfedes o. 1830—40, skal have ligget, hvor Stevns frimenighedskirke er bygget (stednavneudv.).

Smerup.

Det tolvte og sidste sogn på Stevns er Smerup nede mod sydvest, syd for Hellested som vi begyndte med. I Smerup sogn er nu ingen høje bevaret. I Lille Tårøje lå Randshøj på mtr. nr. 4 og Hyllehøj på mtr. nr. 2 a. Tårøje skal have navn efter en stor høj, Tueshøj, der lå i skellet mellem Hestehaven og Smerup (mtr. nr. 19); et hus dér hedder endnu Højhuset. Højen blev sløjfet o. 1850 sammen med en lille høj på samme mark. Chr. Olsen, der er født 1848 i Store Tårøje, optegner d. 11/11 1892 til E. T. Kristensen om bjergfolkene i disse 2 høje:

„Mange har set deres vaskede linned hængt til tørre. En mand kom engang ridende forbi, en bjergmand kom ud af højen og bød ham at drikke af et bæger, men manden kastede drikken om ved den anden side af hesten, hvorpå han jog af sted det bedste, hesten kunde løbe, over stok og sten, over pløjed mark og grøfter. Bjergmanden satte efter ham, men da han red over marken, så kunde han ikke følge med, hvorfor han råbte: „af det knoldede på det boldede!“ Rytteren slap med bægeret, der så blev indsat i en kirke (= D. S. 1928 nr. 587). Der er et andet sogn om de samme bjergfolk. Der skulde bygges en ny kirke, som var bestemt at skulle ligge ved disse høje; men da det

var for nær ved bjergfolket, så blev det nedrevet om natten, hvad der blev opført om dagen; hvorfor kirken blev flyttet til Smerup by, hvilket sognets kirkegængere endnu beklager, da kirken ligger i udkanten på det temmelig langstrakte sogn — —“ (D. F. S. 1906/28^I: 528).

Også lærer J. Seidenfaden har i sin barndom i 40erne eller først i 50erne hørt, at kirkens grundvold måtte flyttes fra Store Torshøje by, fordi „Thor og de andre trolde“ ikke vilde tåle den der (D. S. III nr. 931, Chr. H. Brasch: Vemmetoftes historie 1859 I s. 11, Præstø amts årbog 1920 s. 112, sml. s. 87). Højen, som byen har navn efter (i 1387 Thorøwæ), har sikkert været et gammelt kultsted for guden Thor; på samme måde som Gevnø i Lyderslev sogn (< Geffnøwæ 1387) er opkaldt efter højen eller højene, hvor gudinden Gefn dyrkedes.

Vi er nu færdig med sagnene om Stevns' gravhøje og deres mytiske beboere, ellefolket eller bjergfolket. Men ellefolket er et navn, der ikke alene bruges om dem, der tænkes at bo i højene, men også om dem, der holder til under menneskenes boliger (undervætterne) og i moserne. De er i reglen ikke således knyttet til bestemte steder, som bjergfolket er; og det er måske skyld i, at sagnene om dem nu næsten er forstummet eller overført på højenes beboere (s. 31).

Om undervætterne fortæller Peder Syv i en efterladt kladdebog til et skrift om folkets vildfarelser (De vulgi erroribus, e donat. var. 26, 4°). Han har her tid efter anden lige til sine sidste år indført, hvad han har opsnuset af overtro vel mest blandt sine sognebørn. Under titlen *Errores in Physica* blad 18 nævner han „Vetter, Vette-bid, Vette-lyvs, Folk under jorden. Elven slar med riis af Ellerøder (D. S. 1929 II A 84). Skiftinger. En god Vette havde det henne“. De to sidste ord er usikre; formodentlig vil Peder Syv med sætningen minde sig selv om et sagn han har hørt; om en skifting? Om skiftinger, norsk bydinger, oplyser han endvidere bl. 46, at de er „suppositi a Subterraneis, de Underjordiske.“ Ved de underjordiske forstår Peder Syv ikke bjergfolkene (sml. s. 24), men dem, der bor under huset, undervætterne. Det er dem, der forbytter menneskebørnene, når de ser deres snit til det; og bl. 30 anfører han den almindelige tro om dem: „at spille noget paa gulvet, eller ej optage det, som falder; thi de underjords skulle hafve noget. At Senæg. l. 20(?)“. Åbenbart

stammer den sidste oplysning fra litterær kilde og gælder ikke særlig Stevns. Det er vist også disse undervætter, Jens Andersen, Rosengaard, i vor tid tænker på, når han fortæller om ellefolk, at de havde deres gang, hvor nu Højerup skole ligger; men da en mand vovede sig ind for at se nærmere efter, så han ikke andet end en flok får og en ræv, som rendte rundt om den! (D. S. II 1929 A 6). Om vætterne i Strøby optegner Anna Pedersen i 1925 efter flere meddelere, at de menes at have diet børn, når deres fingre ser ud, som der var suttet på dem (D. F. S. 1906/23: 525).

Endelig er der de ellefolk, som hører hjemme i moserne, hvis elletræer i høj grad tiltrækker dem! Forestillingerne om dem er for en stor del de samme som dem, der i Sverige råder om „skogs-snuvan“ eller „skogsjungfrun“. Samtidig med skovenes forsvinden her i Danmark er naturligvis også deres mytiske beboere forsvundet eller er tyet andre steder hen, især altså til moserne og deres ellekrat. Peder Syv ved, at elven slår med ris af elle-rødder, ligesom folkevisens elverpige slog hr. Oluf. Og da han 1695 udgiver „200 Udvalde Danske Viser“, forklarer han i sin antegnelse til denne samme vise (Dg. F. 47 B) s. 750: „Elvekongens Datter, Ellefru og Ellekone kaldes den, som bedrager mandfolk, og Ellen eller Elven, som bedrager Kvindfolk, er et Spøgeri, fordom meget gængse, hvorom nu i dette klare Evangelii Lys ey meget høres“. N. H. Weinwich erklærer 1776 (s. 77), at „hvad de Opdigtelser om Ælle-Kongens Datter, Ælle-Fruer og Ælle-Koner kaldet, angaaer, da holder jeg ey for fornøden samme at anføre.“ Det havde ellers været interessant, om han virkelig havde haft noget at anføre; thi hvad vi ved, er ikke stort udover det, allerede folkeviserne beretter om, hvorledes de gør folk „ellevilde“. Endnu i 1854 hørte jomfru Katrine Dorph på Gjorslev af gamle Karen i Magleby, at de var årsag til, at en vis Margrete Per Mikæls blev tosset; det er for øvrigt en meget forvirret beretning om „et stort fruentimmer med en sort kappe på hovedet og nogle lange fingre, som hun bevægede så underlig“, der skubbede pigen ned i Sorte Rende; og en lille mand med blå trøje og hvide bukser, der senere kom og vilde hente hende, men ikke kunde, fordi hun sov; „det var en els“. På spørgsmålet om, hvad en els var, svarede konen: „Ja, det er sådan en, som har magt over dem, det ikke er gået rigtig til ved deres dåb; de er hule i ryggen.“ (Gld. M. I nr. 217). Når man møder et stort kvindfolk, der ryger tobak,

i skoven, er det også bedst at lade hende gå: hun er bestemt hul i ryggen! (Gl. d. M. I nr. 220).

Vi ser, hvor lidt vi ved om de ellefolk, der ikke hører til i højene og mangler et bestemt stedfæste. Det er kun almindelige, vage forestillinger, og virkelige sagn om dem kendes næsten ikke. Og således er forholdet i hele Danmark: om højfolket drejer de fleste betydende sagn sig, mens man kun ved lidet om husenes undervætter og mosernes ellefolk. Kun på Bornholm er underjordsfolket ikke særlig knyttet til høje eller på anden måde stedfæstet, og lever dog i en rig sagnverden. Men derved adskiller Bornholm sig også fra hele det øvrige Danmark.

HOLBERGS JEAN DE FRANCE OG FONWISINS BRIGADEREN

AF

GEORG SARAUW.

Flere Litteraturhistorikere har været opmærksomme paa, at Holbergs Komedier har øvet Indflydelse paa en saa fjern Genre som den russiske Litteratur, og afdøde Professor C. W. Smith taler i sin Litteraturhistorie ganske tydeligt om „Jean de France“ som Forbillede for Denis Fonwisins berømte satiriske Komedie „Brigaderen“, som gjorde umaadelig Virkning paa sin Samtid, og som den Dag i Dag kan fængsle med sine friske Iagttagelser fra det „for-nemme“ russiske Selskab. Det varmer en om Hjertet ved at tænke paa, at Holbergs Vid naaede til det fjerne og mærkelige Land, hvor det fandt Genklang i en beslægtet Sangbund og trykkede en ung, begavet Skribent en hvæstet Pen i Haanden. Forholdet mellem Holberg og Fonwisin — specielt mellem „Jean de France“ og „Brigaderen“ fandt jeg værdigt til en grundigere og udførligere Fremstilling end man træffer hos C. W. Smith og den russiske Litteraturforsker A. Wesselowski, hvis Bog¹ „Vestens Indflydelse paa den nyere russiske Litteratur“ gav mig det endelige Stød.

I det følgende skal jeg prøve at give Forudsætningerne for Modtageligheden for netop „Jean de France“ i Katharina den Stores Rusland og foretage en — saa vidt Forholdene tillader mig det — grundigere Sammenstilling af de to Komedier, end det er gjort af C. W. Smith². Allerførst vil jeg dog gerne skitsere et Portræt af Fonwisin, som er yderst interessant derved, at han paa mange væsentlige Punkter er en Aandsfrænde af vor Holberg. Jeg maa

¹ 1881 russisk.

² En udførlig Fremstilling af Forholdet mellem Holberg og den russiske Komedie findes i Holberg Aarbogen. Forfatteren er den i Artiklen Danske Studier 1930 p. 55 ff. omtalte Dr. phil. A. Stender-Petersen.

beklage, at jeg til mine Undersøgelser ikke har kunnet benytte førstehaands Kilder, men maatte nøjes med Bøger, der var til at faa her i København; i Hovedsagen støtter jeg mig til Wesselowskis og A. L. Suworins¹ Afhandlinger. Jeg maa give Afkald paa at foretage en kritisk detaljeret Materiale- og Kildeundersøgelse, men nøjes med at samle forhaandenværende Enkeltresultater til et nogenlunde Hele.

Under Iwan den Skrækkeliges Krig med Livland blev en Baron Peter von Wiesen, en livlandsk Sværdridder, og hans Søn taget til Fange og endte som gode russiske Borgere dog med uantastet Religionsfrihed. Under Zar Alexis Michailowitsch gik denne Barons Sønneson over til den ortodokse Tro, og Familien von Wiesen russificeredes mere og mere, ja begyndte at skrive deres Navn paa russisk Vis Fonwisin, saa den tyske adelige Partikel smeltede sammen med det mere russisk klingende *-wizin*. Denis' Fader ejede et Hus i Moskva og gjorde Tjeneste i Revisionskollegiet. Det var en ærlig og borgerlig sat Mand, et godt Familiemenneske, som stræbte efter at sørge saa godt som muligt for Børnenes Opdragelse. Den lille Denis lærte at læse, da han gik i sit fjerde Aar — som voksen husker han ikke, at han nogen Sinde ikke har kunnet det. Det er morsomt at læse i hans Selvbiografi, hvor han mindes sin Barndomsundervisning; hans Fader skældte ham altid ud, naar han læste for hurtigt i de gudelige Bøger til Skade for Tilegnelsen. Han maatte læse højt for Faderen og forklare de Steder, hvor han ved Oplæsningen havde røbet Mangel paa Forstaaelse. Af største Betydning for Drengen blev dog den Undervisning i fremmede Sprog, Faderen skaffede ham, og saa snart Universitetsgymnasiet i Moskva aabnedes 1755, blev han og hans Broder anbragt der. Det er dog næppe der, at han har lært saa meget, at det senere skaffede ham høje og betroede Stillinger; han fortæller for Eksempel, hvorledes nogle af Lærerne bar sig ad:

— Jeg skal anføre til Eksempel en Eksamen i den nederste latinske Lektje. Umiddelbart forinden blev der gjort Forberedelser; de bestod i følgende: vor Lærer ankom iført en Kjole med fem Knapper, men i *Camisolen*² var kun fire; forbavset over denne Mærk-

¹ Folkelig Forfatter, Udgiver af en til „Universal Bibliothek“ og „Bibliothèque Nationale“ svarende Bogsamling; desuden Journalist af stort Format og Dramaturg. Født 1834.

² Lang Vest.

værdighed spurgte jeg Læreren om Aarsagen. „Mine Knapper forekommer Eder latterlige,“ sagde han, „men de er min og Eders *Æres* Vogtere; thi i Kjolen betyder de de fem Deklinationer, men i *Camisolen* de fire Conjugationer; og saaledes“, fortsatte han, idet han slog med Haaaden i Bordet, „behag at høre, hvad jeg nu vil sige. Naar man spørger Eder om et eller andet *nomen*, hvilken Deklination det har, saa læg Mærke til, hvilken Knap jeg tager paa; hvis det er den anden, saa kan I dristigt svare: anden Deklination. Med Conjugationerne skal I bære Eder ad paa samme Vis ved at se paa mine *Camisol*knapper, og I vil aldrig gøre Fejl.“ Se, saaledes var vor Eksamen! O, I Forældre, som ofte henrykkes under Læsningen af Eders Aviser ved Synet af Navnene paa Eders Børn, som for deres Flid har faaet Belønninger, hør, hvorfor jeg har faaet min Medaille. Vor daværende Inspektør favoriserede en Tysker, som var ansat som Lærer i Geografi. Af Elever havde han kun tre. Men da vor Lærer var mere stupid end føromtalt Latiner, kom han til Eksamen med et fuldstændigt Sæt Knapper, og følgelig blev vi eksamineret uden nogen Forberedelse. Min Kammerat blev spurgt: hvor flyder Volga ud? *I Sortehavet*, svarede han; min anden Kammerat blev spurgt om det samme; *i det Hvide Hav*, svarede han; det samme Spørgsmaal blev ogsaa stillet mig; *jeg ved det ikke*, svarede jeg med en saadan Aabenhjertighed, at Eksaminatorerne enstemmigt tilkendte mig Medaillen. For at sige Sandheden, kunde jeg have fortjent den ud fra den praktiske Moral, men paa ingen Maade den geografiske. —

1758 blev Fonwisin sammen med ni andre udvalgte Elever sendt til St. Petersburg; blandt de ti lykkelige var ogsaa den siden vidt berømte Grigori Potjomkin. De unge Mennesker blev forestillet ved Hoffet, som selvfølgelig blændede Fonwisin med sin Pomp og Pragt, men det, han allermest fandt Behag i, var Teatret¹ og særlig Komikeren Schumski. Han kom i Huset hos en Onkel og kom der sammen med Datidens berømteste Skuespillere. 1759 blev han immatrikuleret og begyndte at høre Forelæsninger ved det filosofiske Fakultet. Men allerede paa dette Tidspunkt begyndte han at oversætte bl. a. Holberg² og Voltaire³. 1762 forlod han Universitetet

¹ Oprettet som Hofteater 1756 (se Philipsen Den holb. Litteraturs Historie og Bibliographi : 63), hvor allerede Aaret efter „Don Ranudo“ blev opført.

² „Moralske Fabler“ 1751.

³ „Alzire“.

og traadte ind i Garden, men blev dog snart anbragt i det udenrigske Kollegium, hvor det blev ham betroet af Kansleren at oversætte meget vigtige Dokumenter. Allerede næste Aar attachéeres han Ministeren Elagin, som tillige var en Mæcen for unge Litterater. Han blev dog mødt med Skinsyge af en Kollega, der ogsaa gav sig af med Dramatik, og efter fem Aars Forløb er Fonwisin Kronprinsopdrageren Grev Panins højre Haand og Leder af Brevvekslingen med den russiske Øverstkommanderende i Polen og Ministrene i Warschawa samt Gesandterne i London, Madrid, Stockholm og Konstantinopel. Efter endt Tjeneste ejede Fonwisin 1180 Sjæle og en rig Kone. Han var en kendt og omtalt Figur i Hovedstadens Selskab, hans Vittigheder og Stikpiller fløj Byen rundt. Han kunde have ydet meget, stod i sin bedste Alder med fuld Frihed til at dyrke sine litterære Interesser, da et Slagtilfælde ramte ham i Efteraaret 1785 — fyrretyve Aar gammel. Han maatte rejse til Udlandet for at søge Helbredelse, men havde kun lidt Nytte af de mange Kure. 1792 var han hjemme igen i St. Petersborg, besøgte Derzavin¹, hvor han trods sin næsten svigtende Tunge underholdt Selskabet med vittige Anekdoter, men faa Timer efter at være kommet hjem fik han et nyt Slag og døde.

Han var en noget svær, statelig Mand med et massivt Hoved paa den korte Hals, Profilen skarp og vaagen. Øjnene, store og dybtliggende, røbede Klogskab og Aand. Den fyldige Mund havde knivskarpe Vige, der syntes at kunne dirre af Spot og skælve af Vemod. Hans Komedier har dette halvt spotske, halvt vemodige Smil, som skjulte en Foragt for det dyriske i det russiske Folk, men gerne vilde kalde paa det gode og oprindelige hos disse Mennesker.

I sine selvbiografiske „Aabenhjertige Bekendelser“ ser vi ogsaa dette Smil født af Humor og Selvransagelse omtrent som Holbergs i Epistlerne.

„Fra min Fader har jeg arvet saavel Hidsigheden som Evnen til at glemme Ondt, fra min Moder Hovedpinen, som hun led af hele sit Liv, og som pinte mig hele min Barndom, Ungdom og Størstedelen af mine modne Aar. Men trods det maa jeg bekende, at min Hovedpine ogsaa har været mig til det Gode, idet den nemlig hindrede mig i at blive en Drukkenbolt, hvortil jeg havde

¹ Forfatteren af den berømte Ode til Gud 1784. Levede fra 1743—1816.

den bedste Lejlighed og største Tilbøjelighed. Naturen har givet mig en skarp Forstand, men ingen sund Dømmekraft. Overmaade tidligt viste min Tilbøjelighed til Satiren sig. Mine Vittigheder fløj fra Mund til Mund i Moskva, og da de havde Brod til mange, saa fandt de fornærmede, at jeg var en ond og farlig Knægt; men de, som mine skarpe Ytringer kun morede, gav mig Ry for at være elskværdig og behagelig i Selskab. Idet jeg saa, at man allevegne regnede mig for et begavet Menneske, brød jeg mig kun lidt om, at min Forstand rostes paa Hjertets Bekostning og jeg erhvervede mig Fjender frem for Venner.

Mit Hjerte er uden at rose mig Godheden selv. Der er intet, jeg frygtede saa meget, som at sige en Uretfærdighed til et Menneske, og derfor har jeg aldrig frygtet nogen saa meget som dem, der var afhængige af mig og saaledes ikke kunde hævnne sig paa mig. Maaske havde jeg bekæmpet min Tilbøjelighed til Satiren, hvis ikke en af mine Kammerater, som øvede sig i Digtekunsten, havde hindret mig deri. Jeg fik Ry for at være en stor Criticus og min Kammerat frygtede overmaade, at jeg skulde bele hans Vers; og for desto sikrere at have mig paa sin Side, begyndte han at rose mine; hver Linie begejstrede ham; men da min sunde Dømmekraft ikke reagerede, saa kunde jeg med al min Skarpsindighed ikke finde ud af, hvorfor han roste mig saa stærkt og bildte mig ind, at min Ros var fortjent. Saaledes fordrejer man Hovederne paa de unge Skribenter!“

Som Skribent optraadte Fonwisin jo tidligt med sine Oversættelser. Hans første selvstændige Arbejde og en Forberedelse til Brigaderen er en Omarbejdelse af Gressets¹ Stykke „Sidney“. Det er nødvendigt at lægge Mærke til, at det 18. Aarhundredes dramatiske Litteratur i Rusland begynder med Oversættelser eller Bearbejdelser af udenlandske Stykker, man kaster sig over alt, hvad der kommer inden for Rækkevidden. Fonwisins Bearbejdelse „Corion“ formet som Verskomedie fik en taalelig Succes. Med „Brigaderen“ (1766) var Fonwisin blevet berømt. Kejserinden, som selv fuskede i Faget, gav ubehersket sit Bifald til Kende, og Fonwisin gik ligefrem paa Turné² i de fornemme Huse med sin Komedie. Panin ytrede: „De kender vore Sæder til Bunds, thi Brigaderens Frue er i Familie med os alle. Det er vor første Sædekomedie, og jeg for-

¹ Gresset 1701—77, „Sidney“ 1745.

² Han var en fortræffelig Oplæser.

bavses over Deres Kunst, hvorledes De har formaaet at gøre hendes Rolle saa interessant, at man hele Tiden maa lytte, skønt De lader hende sige saa megen Nonsens i alle fem Akter.“

Højdepunktet af Kunst og Berømmelse naaede han dog med „Mors Søn“, der blev opført 1782 og gjorde umaadelig Lykke. Mens Stykket blev spillet, kastede Publikum fyldte Pengepunge op paa Scenen. Potjomkin sagde til Fonwisin: „Dø, Denis, eller hold op med at skrive.“

I begge Komedierne revser Fonwisin Datidens Samfund paa det skarpeste. I Ruslands Litteraturhistorie har han indtaget en Holbergs Plads, men hans Satire er dybere og mere bidende, fordi Modsætningen mellem Tilstanden og det ideale føltes endnu stærkere der end i Holbergs Danmark. De Fordringer, han stillede til Forfatteren, minder meget om Holbergs: „Et Menneske med Gaver er saa at sige en Vogter af det almene Bedste. Han kan i sin Stue med Pennen i Haanden være en nyttig Raadgiver for Monarken, ja stundom Medborgeres og Fædrelandets Redningsmand.“

Fonwisin levede i Katharina den Stores Rusland, og Baggrunden for hans Samfundssatire er Modsætningen mellem raa Uvidenhed og forceret Kulturdyrkelse i fransk Aand. Kejserinden gav Tonen an i den franskpaaavirkede Litteratur og indbød Voltaire¹ til St. Petersburg. Beundringen for franske Moder og Skikke udartede til en Gallomani langt stærkere og mere latterlig end herhjemme paa Holbergs Tid. Oplysningen og den absolute Statsmagt maatte kæmpe med aarhundredgammelt Barbari, og for Fonwisin, som havde rejst i Frankrig, traadte Modsætningen saa meget desto tydeligere frem. Han havde brugt sine Øjne godt og indsaa, at meget af det, som uden videre tilegnedes af de førende Klasser i Rusland, slet ikke passede til den russiske Natur og meget ofte var Ting, som i selve Frankrig var omgivet med et Skær af Latterlighed. 1774 fik Hæren omsider Bugt med den frygtelige Pugatschef Opstand, som havde blottet uanet dybe Afgrunde af Uvidenhed, Overtro og Raahed, og Katharina jublede over, at nu maatte al den Raahed og Umenneskelighed da høre op, som „gav Rusland Udseendet af at være 2—3 Hundredeaar tilbage for det øvrige Europa“. Fonwisin havde et skarper Blik, og han skrev „Mors Søn“²,

¹ Imellem de to bestod et langvarigt Korrespondanceforhold.

² Eg. „Den Mindreaarige“, en officiel Titel, Landjunkere havde inden Myndighedsalderen. Paa Tysk er Komedien oversat som „Der Junker“.

en skarp og bitter Satire over den russiske Landadel, sin sidste og bedste Komædie.

Det russiske Teater begyndte først rigtig med Peter Hilferdings Harlekinader, som saa let blev overvundet af Ackermann og Sophie Schröder, der var Medlemmer af Schönnemanns Trup, og Gotschedianere i deres Principper. De bragte Holberg med fra den tyske Skueplads, og blandt de Stykker, Fonwisin saa i St. Petersburg, var „Henrik og Pernille“¹. Det er uvist, om han har set „Jean de France“, i al Fald har han læst den, maaske i Udgaven af 1756 „Dänische Schaubühne“. Han hentyder til den i et Brev til sin Søster 1778 „vore *Jean France* kan i al Fald ikke imponere mig.“

Naar vi nu gaar over til at sammenligne de to Komædier med hinanden, finder vi mange Ligheder i Handlingen og nogle stilistiske Enkeltheder, der bærer samme Præg.

For det første Handlingen. Der er ligesom hos Holberg to gamle Mænd, der vil gifte hinandens Børn sammen, og Sofja, der svarer til Elsebet (Lieschen i DSchaub.), er ligeledes forfærdet over at skulde have en Nar til Mand; hun elsker en anden, som hendes Fader til at begynde med ikke vil vide af (Dobroljubof — Antonius). Den paatvungne Bejler har været kort Tid i Paris, men regner sig selv for en fuldblods Pariser og vil glimre med sit Franske (Iwanuschka — Jean), Moderen er henrykt for ham trods hans Taabeligheder (Brigaderfruen — Magdelone). Han lystre ikke de gamle (B V, 1, III, 1), „naar gamle Folk gaar i Barndom, skal de behandles som Børn“ (Jean IV, 6). Han gør sin Moder latterlig, ligesom Jean, der faar sin Moder til at danse Menuet; hos Fonwisin beder han hende synge en „air“ (B IV, 4). Til de intrigante Tjeneres Forklædningsscener med den tilhørende Parodi paa fransk Erotik svarer Scenerne mellem Iwanuschka og hans tilkommende Svigermøder (Raadinden i B.). Der tales om en Flugt til Paris, ganske som hos Holberg. Endvidere bør man maaske lige som Wesselowski lægge Mærke til, at Brigaderen taler nedladende til Raaden ligesom Jeronimus til Frands (B. I, 1 „en saadan Raad som du er værdig at være Ven med en Brigader fra Armeen, og jeg er begyndt at omgaas jer alle uden Titler.“

Om Paavirkninger — ja Laan vidner ogsaa flere Enkelt-

¹ Roos TOa. HK: 112, 116 Fodn. 2, 119 (De tyske Oversættelser af Holbergs Komædier 1922).

heder. I DSchaub. hedder Antonius Liebhold; dette Navn oversættes ganske bogstavret: Dobroljubof : den der elsker det gode. Jean synger franske Viser I, 3, 6, IV, 5; Iwanuschka ligesaadan IV, 4, B. III, 1 siger Iwanuschka haanligt til Faderen, der minder ham om, at han er Brigader: — Je m'en moque. Brigaderen: — Hvad er det for en Manmok? JdF. I, 6 siger Jean det samme til Magdelone, da hun ikke vil danse. (Endnu flere Eksempler kan ses hos Stender-Petersen HAArb. 1924 : 153 ff.).

Dette er tilstrækkeligt til at dokumentere Paavirkningen. Jean de France var gennem Tyskland naaet til Rusland, hvor den blev modtaget med Begejstring. Der kom hele to Oversættelser, een af I. Elagin „Den russiske Franzos“, en Kopi af Titlen i DäSchaub. „Der deutsche Franzose“, og een af Chvostof, nærmest en Bearbejdelse, som kom til at hedde „Den russiske Pariser“¹.

Hvis man vil sammenligne Fonwisins Komædie med Holbergs rent kunstnerisk, saa gaar Holberg af med Sejren paa Grund af sin større Rutine baade som Forfatter og Scenetekniker. Fonwisin maatte lære af ham, hvorledes man skal sætte en Komædie sammen; da han skrev „Mors Søn“, kunde han selv². For Rusland blev den danske Komædie af Betydning, idet den hjalp Fonwisin at komme uden om og bort fra Franskmaendene og bekræftede, at der er større Slægtskab mellem Germanere og Slaver end mellem Slaverne og den galliske Race. Polotski³ havde villet udbrede vesteuropæisk Dannelse i Alexis Michailowitsch's Rusland, men Fonwisin saa, at man blot behøvede at drage det særlig russiske frem og lade Naturen om Opdragelsen. Polotskis Tragedier manglede den nationale Kerne, Fonwisins Komædier begynder en Linie, som fortsættes op til Gribojedof og Gogol, tydeligst illustreret ved „Revisoren“. Desuden var Vejen banet for den danske Komædie, idet der i Tyskland paa denne Tid var begyndt at gøre sig en Retning gældende, som gik imod den Molière-Gottschedske, hvor Holberg havde taget sit Udgangspunkt, der netop var i Højsædet ved Katharina den Stores Hof⁴. Det var da naturligt, at Fon-

¹ En tredje Oversættelse omtales HAArb. 1923: 147.

² Stender-Petersen ser ogsaa heri Holbergs Paavirkning, nærmest fra Erasmus Montanus. HAArb. 1921: 179.

³ Simeon Polotski 1629—80 var Lærd og Prinseopdrager uddannet i Kiev Kollegiet.

⁴ Se Roos TOa HK Indl.

wisin laante netop Holbergs prøvede Kaarde til sit Angreb paa Gallomanien.

Holbergs Popularitet bevises ogsaa ved de mange Oversættelser af hans andre Komedier som Jeppe, Henrik og Pernille, Tragedien Artaxerxes¹ og Niels Klim². Denne russiske Berømmelse er ret tidlig, allerede i „Holbergiana“ 1755 omtales den, men Forfatteren vidste ikke dengang, hvor stor Betydning „vor store Baron Holberg“ skulde faa for den unge russiske Litteratur.

¹ Artaxerxes er optaget i DäSch 1755 *Artaxerxes ein Heroisches Schauspiel in drey Handlungen*. I Virkeligheden er Stykket en Oversættelse af en italiensk Opera Artaserse med Emne fra Justinus, det er af den russiske Oversætter blevet opfattet som et Originalarbejde, „Herr Holbergs Værk“. Det er pudsigt nok, at Holbergs Prosatragedie blev opført i Rusland (1778 i Moskva), saaledes som han havde tænkt sig, den skulde have været opført i København, mens den atter blev sat paa rimede Vers herhjemme af Bornemann og saaledes ikke blev det Eksempel paa en Tragedie i Prosa, Holberg gerne vilde have fremført paa vor Scene.

² Phillipsen: Den holb. Litteraturs Historie og Bibliographi 1847: 63.

WILHELM MANNHARDT OG DANMARK

26. 3. 1831—26. 12. 1880.

AF

AUG. F. SCHMIDT

I Hundreåret for Wilhelm Mannhardts Fødsel vil det være naturligt, at man også her i Danmark mindes ham og hans Betydning for Folkemindeforskningen¹ samtidig med, at der meddeles, hvad der forefindes af Breve vedrørende Mannhardt og Danmark. Disse Breve er nu, så vidt vides, kun til Stede i et så lille Antal som tre.

Wilhelm Mannhardts Fødeby er Frederiksstad i Slesvig. Han er altså kommet til Verden indenfor det danske Monarkis Grænser. Allerede fra Barndommen af fik Wilh. Mannhardt derfor noget Kendskab til danske Forhold. Det blev dog kun en kort Tid, han fik Lov at have sit Hjem indenfor det danske Rige; thi i 1836 blev hans Fader, der var Gendøberpræst, forflyttet til Danzig, hvor Mannhardt voksede op. I Årene 1851—54 studerede han i Berlin og Tübingen. 1855 nedsatte han sig i Berlin, hvor han kom til at redigere det af Mytologen Johannes Wilhelm Wolf oprettede „Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde“ i Tiden 1855—59 (3.—4. Bind). Heri var Mannhardt en flittig Bidragsyder.

¹ Her skal ellers ikke gives nogen indgående Redegørelse for Mannhardts Livsgerning, idet der allerede på nordisk Grund forefindes et fortræffeligt Arbejde af den Art, nemlig Nils Lids: „Wilhelm Mannhardt og hans Nyskaping av den folkloristiske Metoden“ (i Syn og Segn 1925). Se endvidere Mannhardts eget Forord til 2. Bd. af „Wald- und Feldkulte“ 1876, hvor han medd. selvbiografiske Oplysninger. „Gedichte“ (1881) med Biografi. K. Müllenhoffs og Wilh. Scherers Fortale til Udgaven: „Mythologische Forschungen“ (1884). E. H. Meyers Anmeldelse af „Mythologische Forschungen“ i „Anzeiger für Deutsches Altertum“ XI (1885), 141 ff. Om Forskningens Historie se Axel Olrik og Hans Ellekilde: „Nordens Gudeverden“ (1926 ff.), 10 ff. og Moltke Moes „Samlede Skrifter“ III (1927), udg. af Knut Liestøl.

I 1856 har Wilhelm Mannhardt været i København, hvilket fremgår af følgende Brev (Ny kgl. Saml. 1599 Folio I, 2) til Professor C. C. Rafn, Sekretær for Selskabet for nordisk Oldkyndighed.

København 18 ²/₅ 56
freitag.

Hochverehrter herr etatsrath.

Ich möchte mir die anfrage erlauben, ob ich mir vielleicht heute abend gestatten darf von Ihrer gütigen einladung gebrauch zu machen, und Ihnen zugleich persönlich den dank für das wertvolle geschenk der nordischen gesellschaft, das mich gestern bei meiner nach hausekunft aus dem Altnordischen museum überraschte, auszusprechen. Herrn Jón Sigurdson habe ich zu meinen grössten vergnügen kennen gelernt und von ihm aufschlusz über wichtige punkte erhalten. Mit ergebenstem dank für Ihre freundliche empfehlung an ihn zeichne ich mich

hochachtungsvollst und ergebenst

u. a. w. g."

Wilhelm Mannhardt.

Efter i 1858 at have habiliteret sig som Privatdocent ved Universitetet i Berlin, offentliggjorde han sit første større Værk: „Germanische Mythen“, Forschungen (Berlin 1858), jævnført med indiske Myter — et Arbejde, som vandt megen Anerkendelse i den gamle mytologiske Skole, men som af Mannhardt selv senere blev betragtet som forfejlet. 1860 udkom det populære Værk: „Die Götter der deutschen und nordischen Völker“, et Værk, der ligeledes var skrevet udfra samme mytologiske Forudsætninger som „Germanische Mythen“, hvorfor dets Forfatter også senere måtte betragte større Dele af det som uholdbart. Når Mannhardt i 1860'erne gik imod sine egne Arbejder fra 1850'erne, havde det sin Årsag i, at han fra omkring 1862 af ophører med at være Tilhænger af den gamle fantastiske Retning indenfor Myteforskningen og nu — dels ved et grundigt Førstehåndsstudium, dels ved nogen Påvirkning af den engelske Folkemindesforskning — hæver sig til at blive Nyskaberer af den folkloristiske Metode. Han opdager nemlig, da han samler sin Opmærksomhed om de mytiske Væsener, der knytter sig til Sædemarken, især til Våren og Indhøstningen, at der i selve Folkets Bevidsthed gemmer sig en Opfattelse ganske forskellig fra den Symbolik, som Datidens Lærde plejede at lægge ind i disse Forestillinger. Det drejede sig om ganske nære og daglige Væsener, hvilke Almuen ligefrem

mente at iagttage i den enkelte Mark i Sædens Vækst og i dens bølgende Rørelser.¹ Det, som nu blev så vigtigt for Mannhardt, og som siden kom til at præge alle hans Arbejder, var den systematiske Indsamling af Folketraditionen. Han satte sig Målet at skabe en Kildebog for hele den germanske Tradition. Også Jacob (og Wilhelm) Grimm, som selv havde samlet mange Folkeminder, havde fremhævet, at det var en ikke uvigtig Opgave for de tyske Mytologer at indsamle og studere de yngste folkelige Overleveringer. Og de nærmeste Efterfølgere gjorde Videnskaben store Tjenester med at fremdrage og optegne mange Folkeminder, selv om de ofte kun havde lidt Begreb om, hvad Værdi de enkelte Minder havde. Et Led i disse Indsamlinger er også det Arbejde, som Mannhardt havde iværksat før 1862. Allerede i 1855 havde han udsendt et Opråb om Indsamling af en tysk „Kinderliederschatz“. I 1860 havde han ansøgt Den historiske Kommission i München om Pengehjælp til Indsamling af Folkeminder, og Emnevalget er karakteristisk nok. Han vilde iværksætte en Indsamling af det, han kaldte mytiske og magiske Sange. Det var mer som en Frugt af hans „Germanische Mythen“ og „Götterwelt“ end som Forvarsel om noget nyt.² I Danzig, hvortil Mannhardt på Grund af sit svage Helbred var flyttet i 1863, tog hans store og grundlæggende Arbejde med Indsamlingen af germansk Folketradition rigtig Fart. Hans Plan var at få gennemført Egn efter Egn for på den Måde at kunne tilvejebringe et Materiale, som vilde kunne øge Kundskaben om Menneskene i en Grad, der kunde jævnføres med de vældige Resultater, som Naturvidenskaben just på den Tid kunde opvise. Det, han først tog op, og som var det eneste, han fik sat i Gang, var Indsamlingen af og Studiet af de mytiske Skikke og Forestillinger, som knyttes til Agerbruget og til Træer (Majtræet, Midsommerstangen, Livstræet, Ættetræet, Vegetationsdæmoner, Fastelavnssris o. s. v.). Det var da også et meget omfangsrigt Materiale, han efterhånden fik tilvejebragt, ikke alene ved egne Indsamlinger — hans lille forvoksede Skikkelse blev undertiden taget for en Trolld af de Almuesfolk, han udfrittede — men også ved en storslået anlagt Indsamlingsvirksomhed i mange Lande. Til dette Formål udsendte han fra Danzig i Tusindvis af Indsamlingscirkulærer over hele

¹ Olrik—Ellekilde: Nordens Gudeverden 1926 ff., 19.

² Nils Lid, Særtryk, 5 f.

Europa (alene til Norge 5000). Han nøjedes nemlig ikke med blot at samle på germansk Område, han troede, det vilde være for afgrænset et Grundlag for Eftersøgningerne, både fra slavisk og romansk Område, særlig fra Letland og Frankrig, samlede han Nyoptegnelser til Sammenligning med det tilsvarende germanske Stof, som han gik ud fra. Fra Norge fik han Optegnelser gennem Sophus Bugge, og fra Sverig modtog han Bidrag fra D. D. Hildebrand (Far og Søn), Stockholm, E. Rietz, Djurklou o. fl. Mannhardt var forøvrigt på Studierejse i Sverig i 1867. Fra Danmark haves nu kun to Optegnelser, som her skal udgives for første Gang. De findes i Preussische Staatsbibliothek i Berlin.

Det vil ses, at den første Optegnelse, fra Samsø, er et Forsøg på at besvare de 34 Punkter, som Mannhardts Spørgeliste bestod af. Hans Liste findes trykt bagi hans to mindre Arbejder: „Roggenwolf und Roggenhund“ (1865, 2. Opl. 1866) og „Die Korn-dämonen“ (1868).

„Samsø d. 6. April 1867.

Efter Hr. Pastor Vahls¹ Anmodning tillader jeg mig at besvare de af Hr. Doctor Wilhelm Mannhardt fremsførte Spørgsmaal saaledes:

Paa Spørgsmaal Nr. 1 svares:

Her bruges ingen særegne Skikke ved Pløining og Saaning.

- N. 2 a. Kornet kastes af Sædemanden ud efter højre Fod (hvorimod at han mange Steder i Danmark kaster det ud efter Fremførelsen af begge Ben).
- N. 2 b. Kornet afskæres med Le[e]n. Efter hver Meie (Le) følger et Fruentimmer, som opbinder Kornet, c) og en 3die kaldet „Rivesvenden“ henfører Negene paa deres Plads og river de enkelte Straa sammen. Saaledes forholdes med alle Kornsorter, d) hvorimod Rapsen i Reglen afskjæres med Segl (Krumkniv). e) Man tager mindre Hensyn til Vinden, men derimod til hvilken Tid [Side?] Kornet har taget Leje.
- N. 3 a besvares foroven.
- N. 3 b. Fremmede Arbejdere benyttes i Reglen ikke. Ved Juletid eller noget før bliver Høstfolkene for næste Aar fæstede, for at disse kan faa deres Helligaftens Nadver (Jul, Nytaar- og Helligtrekongers Aften) paa det Sted, hvor de skal arbejde. Høstfolkene lønnes her saaledes: For Høstøsten 1 Læs Hø, for Kornhøsten 1½ Trave Rug 1½ Trave Byg, men ingen Penge.
- N. 4. a Nei, b Nei, c Nei, d e Nei, f Nei, g Nei, h Nei, i Nei, k Nei, l Nei.

¹ Hvilken Pastor Vahl, det er, kan vel neppe afgøres, da der ingen Præst har været på Samsø med dette Navn.

- N. 5. Nei, N. 6 Nei, N. 7 Nei.
- N. 8. Her findes ingen særegen Skik Sted hverken ved Begyndelsen eller Enden af Høsten, man kjender saaledes ikke til Høstdukke i nogen Skikkelse.
9. Her bliver ingen Neg staaende paa Marken.
10. Det i dette Spørgsmaal fremførte finder ikke Sted her.
11. Finder heller ikke Sted her.
12. Finder heller ikke Sted her.
13. Om Formiddagen, som Høstgildet er bestemt, tækker man i Reglen Stak først.
- 13 a. begynder Gildet om Middagen. b Nei. c og d: Middagsmaden bestaar af Suppe, Steg og Smaakage, hertil Snaps og Øl. Af samme Mad bæres nu i Middagsstunden til Høstmanden og Hestenes [vel Høsternes?] og Konernes Hjem, samt til alle Naboer og Genboer. Efter Maaden Kaffe, hvorefter man spaserer omkring og samles Kl. 6—7 til Aftensbordet, hvor nu beværtet med forskellige Arter fint Brød, kold Steg, Ost, samt deroventpaa Kage og Punsch. Sædvanlig skilles man Kl. 10—11 om Aftenen. Ingen Musik eller Dans.
- e. Nei.
- 14 a. Saafermt alle i Sognet har indhøstet, bekendtgjør Præsten Søndagen forinden, at han holder Høstprædiken, nogle Steder pyntes Kirken med Blomster og Grønt, andre ikke. Sædvanlig samles Mange i Kirken paa denne Dag.
- b. Først i de senere Aar har det herværende landøkonomiske Selskab foranstaltet en Høstfest, sædvanlig afholdt i Skoven. Denne er aldeles verdslig.
15. Nei.
16. Man kjender ingen Høsthilsen her.
17. Nei. — Men derimod „Voldborg Aften“ d. 30. April tændes der Blus paa alle Høje af unge Mennesker og Børn.
18. Nei. Jeg kjender ingen Folkesagn af den Art.
19. Nei. 20. Nei. 21. Nei. 22. Nei.
23. Man kjender at frisk Luft (jævn Kuling) er gavnlig i Kornets Blomstertid, men Storm skadelig.
24. Nei! man lader ingen Frugt sidde paa Træerne.
25. Nei. 26. Nei.
27. Nei. Disse Skikke kjendes ikke her.
28. Nei.
29. Hvis Godsherren, Fruen eller andre har et Navn, som findes i Almanaken, da binder man dem paa den Dag, Navnet findes i Almanaken. Dette sker saaledes: den, som binder, nærmer sig Godsherren eller den, man vil binde, beder at maatte laane en Finger, hvorpaa man binder en Silketraad om denne sigende: Jeg binder ikke med Bast eller Reeb, men med en Silketraad saa fin. Nu maa den Bundne gøre et lille Gilde for at blive løst. Et saadant Gilde kaldes Bindegilde.
30. Nei. 31. Nei. 32. Ja.

33. Oplysninger om Fortiden har jeg ikke formaaet at skaffe tilveie: Dog maaske Et: Inden Jorderne i Danmark blev udskiftede, blev disse dyrkede i Fællesskab. For at holde den fornødne Orden, blev en af de mest ansete Bønder valgt i hver By til at være Opsynsmand med Fællesarbejdet i Marken. Denne Bestillingsmand kaldtes: Reber, fordi han med Reeb udmaalte Agerne til sine Bymænd. Denne Reber sammenkaldte eller lod hver Morgen ved Solens Opgang sine Bymænd sammenkalde for i Forening at holde Morgenandagt. Udeblev Nogen uden Sygdom fra denne Andagt, maatte han derfor bøde med en bestemt Mulkt.

Samsø, en Øe mellem Aarhus og Kallundborg, Sjellands Stift, Holbeks Amt.

L. Rasmussen. “

„Gaarden Søborggaard ved Kiøbenhavn bliver dreven som følger, nemlig 1ste Aar brak, og Brakmarken bliver paa Grund af Kiøbenhavns nærliggende gjødt med Latrin og 12 Tønder ubruge Kalk fra Kalkbrænderiet, Latrinen bliver anvendt paa følgende Maade, den udøses med en Vandskuffe fra en dertil brugelig Vogn, og haver Lag, som om en Skjelrein hafde dækket den, og derefter Harves med en tet Harve en Tand. Kalken udøses ligeledes, at Jorden faar et Lag, saa 12 Tønder kan forslaa til pr. Tønde Land, og Brakjorden pløies 3—4 Gange og Harves hver Gang efter Pløiningen, helst naar det har reinet, den Tromles 1—2 Gange ligesom det gjøres nødvendig, om Efteraaret først i September saaes Raps, Helst med en Maskine, og omtrent 2—3 Potter pr. Tønde Land, andet Aar Hvøde, 3die Korn, 4de Høvre, 5te Korn, 6te Rug og Kløver og 7de Kløver, som høstes og sættes i Stak, sælges til 14—16 Skilling pr. Lispund, paa Grund af Jordens stærke og gode Bunitet og det meget Latrin og Kalk, kan den drives saaledes, og svare til Hensigten, i et Tønde Land saaes 6 Skjæpper Sædekorn, paa Gaarden holdes kun 3—4 Køer til Huusholning, 8de Heste og 10—12 Stykker Faar — til Gaarden er 88 Tønder Land og drives godt.

A. M. Petersen,
Avlskarl. “

Det er ret mærkeligt, at der i M.'s Saml. kun findes ovenanførte to Besvarelser fra vort Land. Hans Måde at indsamle på — med Udsendelse af trykte Spørgelister — har i hvert Fald givet ham en Del Optegnelser fra Danmark (jfr. Efterskrift), hvor Svend Grundtvig alt i tyve Ar havde ledet en Folkemindeindsamlingsvirksomhed, der havde givet gode Resultater. At der var nok at indsamle endnu herhjemme, fik man jo snart Erfaring for; thi samme År, som L. Rasmussen skrev sin i og for sig helt gode Besvarelse fra Samsø om denne Ø's Høstskikke, begyndte Evald

Tang Kristensen sin for Folkemindeindsamlingen i Danmark skelsættende Virksomhed.

Det er ovenfor nævnt, at Wilhelm Mannhardt i 1865 og 1868 udsendte et Par mindre Arbejder. Det blev dog først ind i 1870'erne, hans Hovedværker udkom. 1875 kom „Wald- und Feldkulte“: „Baumkulte der Germanen und ihrer Nachbarstämme“, 1877 „Antike Wald- und Feldkulte aus nordeuropäischer Überlieferung erläutert“ (2. Oplag 1904—05). Efter hans Død (1880) udkom i 1884 et Bind „Mythologische Forschungen“ med udførlige Fortaler af Karl Müllenhoff og Wilhelm Scherer. Om Mannhardts Personlighed vidner hans i 1881 udgivne „Gedichte“.

Efter Jacob Grimm, der oprindelig var Wilhelm Mannhardts Lærer, er Mannhardt utvivlsomt Tysklands mest betydende Mytolog. I hans „Wald- und Feldkulte“, der også for den nordiske Mytologi er et betydningsfuldt Kildeskrift, er den lavere Myteverden for første Gang på indtrængende Måde studeret, og dens stedlige Afændringer efter de ulige Naturforhold såvel som dens almindelige Hovedtræk er her bragt for Dagen. Den Betydning for Folketrosforskningen, Mannhardts Hovedværker fik, skulde han dog ikke opleve at se. Han havde ikke alene Sygdom at kæmpe med; han mødte også Modstand for sine Ideer i Tyskland, hvor den herskende akademiske Retning med dens ufuldkomne Forståelse af Almuens Tænkemåde og Trosforestillinger, fandt Mannhardts Metode og Resultater altfor nye og omkalfatrende. Det er egentlig først den engelske Mytolog og Religionshistoriker James G. Frazer, der rigtig har benyttet Mannhardts Anskuelser og påvist deres Gyldighed, indenfor betydelig videre Områder end Mannhardt selv ifølge Sagens Natur kunde det. Ti År efter Mannhardts Død begyndte Frazer i udstrakt Grad at gøre Anvendelse af den tyske Forskers Materiale især ved Studiet af Vegetationsguddomme — et Studium, der bl. a. satte Frugt i det meget betydningsfulde religionshistoriske-folkloristiske Værk: „The golden Bough“, hvori findes Stof fra snart Alverdens Lande.

Her i Danmark har Mannhardts Værker haft særdeles stor Indflydelse, idet der neppe er en dansk Religionshistoriker eller Folkemindeforsker af nogen Betydning, som ikke på en eller anden Måde står i Gæld til ham. Dette gælder ikke alene for Studiet af danske eller nordiske Folkeminder i det hele taget, men også for Undersøgelsen af f. Ex. Antikkens religionshistoriske Problemer —

man læse blot Anton Thomsens „Orthia“ (1902) for at få et Indtryk af, hvad en dansk Filosof har kunnet hente i Mannhardts „Baumkultus“ til Hjælp til Udredningen af et religionshistorisk Problem (Drengepryglingen i det gamle Sparta). Iøvrigt kan man alene ved at se Noterne i H. F. Feilbergs Bøger (ikke mindst „Nissens Historie“) eller ved at læse hans udenlandske Henvisninger i „Jysk Ordbog“ få tilstrækkeligt Indtryk af, hvor hyppigt Feilberg benyttede Mannhardts forskellige Arbejder.

Wilhelm Mannhardt har Hovedæren for at have skabt det moderne Folkemindestudium. Det er ham, der først klart og overbevisende gjorde opmærksom på, at Nutidens Folketro og Folkeskik i sine Grundtræk er nedarvet fra de ældste Tider, og at denne „lavere Mytologi“ står på et ældre og mere oprindeligt Standpunkt end den „højere Mytologi“, som her i Norden Eddaerne afgiver Vidnesbyrd om. Dette Syn ligger da også til Grund for det omfattende, almentilgængelige Værk „Nordens Gudeverden“ af Axel Olrik og Hans Ellekilde, som nu er under Udgivelse.

Efterskrift. I et Brev af 24/1 1931 medd. Dr. Nils Lid mig, at W. M. i sit første Brev (7/4 1865) til Sophus Bugge om Hjælp med Indsamlingen i Norge oplyser, at han i det foregående Ar fra Danmark — ved Udspørgning (pr. trykt Skema naturligvis), af over Hundrede Mennesker — har modtaget en hel Del Stof. Mannhardt må efter dette altså have haft mere dansk Materiale end de ovenanførte to Breve. Han begyndte jo også sin nordiske Indsamling i Danmark i 1864—65. I Brevet til Bugge vedlægger M. Manuskriptet til den danske Spørgeliste, som Svend Grundtvig antagelig har hjulpet ham med Udarbejdelsen af. [Korrekturnote].

BIDRAG TIL DANSK ORDHISTORIE

AF

MARIUS KRISTENSEN

VIII

årte — ærtling.

I Peder Syvs håndskrift „Dyvr her i Norden“ (Rostg. 21, 4to) finder vi (DSt. 1909, 60): „*Ortaand*. Penelope. Andriken har rød-agtigt hoved, blaa-graa been“, og i Peder Syvs danske ordbog (sst. note ²¹): „Ort-and o: Ertand, det mindste slags ænder“. Da Syv umiddelbart i forvejen nævner *krikanden*, må han vel ved *ort-and* forstå en anden art, snarest den, som danske zoologer nu giver det jyske navn *atling* (*Anas querquedula*), skönt han netop kalder krikanden *Qverqvedula* (nu *Anas crecca*); at han kalder den *Penelope*, kan vi ikke tillægge nogen betydning, i betragtning af den tids usikre navnegivning; *pibeanden* (*Anas penelope*) har han næppe tænkt på. For øvrigt skelner ikke-zoologer næppe skarpt mellem de små andearter (Feilberg kalder atlingen *krikand*). At navnet betegner en lille andeart med iøjnefaldende farver, er sikkert nok.

Navnet *ortand* kender Thorsen fra Sejerø i en form, som må udgå fra *årt-and* (*u^oda'n*, Sejerøm. 163), og en ganske tilsvarende form er det svenske *årta*, men hvorledes denne form igen svarer til norr. *arta* (SnE. II, 488; F. Jónsson, Skjalded. I. A. 687) er mere usikkert, da sv.-da. *å* kan bero på forlængelse foran *rt* eller på forlydsforlængelse. Det svenske *årta* bruges af zoologerne om *Anas querquedula*, men om andre skelner mellem denne og krikanden, er mere end tvivlsomt. I Sigfús Blöndals isl.-danske ordbog angives *arta*, *ört* (og det mærkelige *urt*) som navn på krikanden; formerne er meget skiftende, måske fordi ordet er så lidt brugt, at böjningen ligefrem ikke huskes, men jeg mangler grundlag for en virkelig bedømmelse af dette islandske stof.

En afledning af *arta* er — som Ordbog over det danske Sprog (I, 936⁸⁰) rigtigt formoder — det jyske *atling* (*a'tlən*), som efter

sin form må være et *ærtling*. Om det er sammenblandet med et helt andet *a'tlən* (østligere *a'tlən*), egl. *after-* (efter-) *ling* 'skræbekage' o: den mindste i et kuld, vantrivning — som Ordb. formoder —, er jeg ikke sikker på; at Feilberg sætter dem i forbindelse med hinanden (I, 35a¹⁵), er sikkert nok, men dette skyldes en fejlagtig opfattelse af det første ords oprindelse, og det er meget tvivlsomt, om de vestjyske jægere nogensinde har tænkt på etymologien.

Det norrøne *arta* er opbevaret i det store samlested for ellers ikke litterært brugte ord, skjaldenes navneremser. Et tilsvarende magasin har vi ikke i dansk, men som antydet i DSt. 1930, 175 finder vi ikke helt sjældent sådanne ord som tilnavne, og dette er netop tilfældet med dette. I Ribe Necrologiet finder vi under 30. marts en dominus Tuvo dictus *ærtling*, som i begyndelsen af 13. årh. testamenterede domkapitlet gods i Randrup. Her har vi da den normaldanske form for det jyske fuglenavn.

Den svenske form *ärta* har Wadstein behandlet i Sv. Ldsm. XIII, 4 s. 10 flg. Han mener at ordet er sydsvensk (og skånsk) og skyldes den tidlige sydiskandinaviske overgang *a* > *ä* (med forlængelse), medens sideformen *ärta*, som var almindelig i ældre tid, måske hører hjemme i mål, som har en *æ*-agtig udtale af *a* foran *r*-forbindelser. Nu er formen *ärta* — måske ved det af skånske forfattere udgivne store værk om svenske fugle — den eneste brugelige i skriftsproget.

Norr. *ertla* (norsk *erla*, isl. *erla*, *márjatla* [mariuerla], sv. *ärta*) 'vipstjært' regner Torp for en afledning af *arta* (ordet kendes for øvrigt i denne form kun fra den samme navneremse), og han henfører endvidere til samme rod lat. *ardea* 'hejre', gr. *erōdiós* 'hejre, en andeart' o. fl.; sml. endvidere Loewenthal, Arkiv 32, 279, som mener, at disse fugle har navn efter deres skrig.

IX

å — 'hunfår'.

Ordet *å* 'hunfår', som findes i alsingsk, eller ialfald indtil for nylig fandtes der, og som i sammensætningen *ålam* er vidt udbredt i vest- og sønderjysk (Feilb. III, 1191a¹⁶), har som bekendt mange slægtninge i de gamle sprog, ikke blot norr. *ær*, oldeng. *eów* (eng. *eve*), oldht. *ouwi*, *ou*, men også lat. *ovis*, gr. *óis*, litt. *avis*, oldind. *avi-*. Men i vore gammeldanske ordbøger findes ordet ikke, og

hvad der på en måde berører mig mere pinligt, det findes heller ikke i min liste over dyrenavne i Harpestræng-udgaven. Dær burde det nemlig findes, og jeg griber lejligheden til at råde bod på min forsømmelse.

I det københavnske Harpestræng-håndskrift (udg. s. 187^s) står om *medus*: Æn of han thwas mæth *faræ miælk* thær wæthær lamb hauær fangæt, tha ær thæt got osv. Hertil svarer i den stockholmske stenbog i K4 (udg. s. 238¹⁸): Æn om han ær nitæn (gneden) mæt *a mialc* thæn thær firstæ wæthær lamb hauer boræth, tha heler han osv. Der er ingen tvivl om, at *a mialc* her svarer til *faræ miælk* i det ældre håndskrift, og at vi altså her har ordet *å* 'hunfår'. Hvorledes jeg i sin tid har kunnet overse stedet, begriber jeg ikke.

Men helt klart er det for øvrigt ikke, hvorledes ordet skal opfattes. Straks vil man jo synes, at *a mialc* må være en sammensætning, men den følgende relative sætning henfører kun til *a*, og det vilde være lettere at forstå forbindelsen, hvis *a* opfattes som en (endelseløs) genitiv af ordet. På den anden side er en sådan opfattelse af *faræ miælk* ikke mulig, da *faræ* er gen. flertal, så vi der må opfatte forbindelsen som en (noget løs) sammensætning — og også i det ældre håndskrift har vi jo den samme, eller ialfald en meget lignende, relativ sætning. Det viser sig da, at konstruktionen

en levende *banditerflok*
han meget heller spidsen bød
end *én, som*, nok så tam, var død

går langt tilbage i middelalderen.

Formodentlig vil det derfor alligevel være rigtigst at opfatte *a mialc* som en slags sammensætning, dog med betoning af, at den endnu er meget løs.

X

lætlikæ — lællæ.

I folkevisen om hr. Villemand har de fleste nyere folkelige udgaver omkvædet: Så *liftig* leged han for sin jomfru. Ernst von der Recke protesterer i *Danske Fornviser* I, 369 mod ordet *liftig*; „dette i sin Form udanske, moderne Ord har aldrig existeret i Fornsangen“. Han vælger derfor andre af de overleverede former for omkvædet. I sin protest mod formen *liftig* har han vistnok ret,

men det er ikke nær så sikkert, at ikke en tilsvarende nordisk form, svarende til sv. *ljuvlig*, kan have været i brug i dansk fornvisetiden. Kalkar har — foruden i oversættelser fra svensk — *liøfflig* fra et par danske skrifter fra det 15. årh., den ene så tidlig som 1404, ligesom *liofhet* findes hos Suso, og *liouest* i den stockholmske stenbog (Harp. s. 234²¹; i overensstemmelse hermed bør *loff* s. 226¹² snarere rettes til *lioff* end, som jeg har foreslået, til *leff*). Men om ordet findes i nogen vise, er usikkert. Kalkar anfører ganske vist (II, 823 b³²): ieg bar ethir *liifligen* y min fagn (DgF 149 C, 3) fra Rentzels opskrift af Ranild Jonsens vise. Det er Ranild, som siger dette til kong Christoffer. Skönt Jens Billes hdskr. (B) har *løsteliig*, er jeg tilbøjelig til at tro, at *livlig* her betyder 'korporlig', og at det er en sen ændring, som intet har med fornvise-sprog at gøre.

Men i de pågældende håndskrifter af Villemænd-visen (DgF 40) står slet ikke *liftig*. Omkvædet findes i opskrift B og lyder i *a* (Svaning): Saa *lille* legte hand for sin iomfru, og i *b* (Magd. Barnewitz): Saa *lelle* leeger hand for sin iomfru. Skönt Svanings håndskrift er ikke så lidt ældre, tror jeg Magdalene Barnewitz har bevaret den mere oprindelige form, så meget mere som ændringen til *lille* har ligget betydelig nærmere for en mere eller mindre tankeløs afskriver end den modsatte.

Ordet *lelle* finder vi igen i sydhallandsk *lälla* adv. 'tyst, sakta': gå *lälla* 'gå tyst' (P. Möller, Ordb. öfver Hall. landskaps-målet 1858, 120; Rietz 419b har det også fra Skåne, Bleking og Småland). Men vi finder det også betydelig tidligere, nemlig i det legende-brudstykke, som er bevaret foran det stockholmske Harpestræng-hdskr. (Harp. s. LXXI, P. Diderichsens udg. s. 14 l. 20): [hun] giæc foræ hænnæ alttææ oc soghthæt swa *lællæ* foræ sin mun — öjensynlig med samme betydning som i hallandsk osv. Endelig finder vi helt ovre på Estlands Kyst, i Nuckö-målet (Danell, Sv. Ldsm. h. 92 s. 13), biordet *lehle*, *lehlet* 'tyst, sakta, lätt', svarende til sv. rigsspr. *lätligt*.

Den samme forklaring må vi give på det dansk-sydsvenske ord. Det mærkelige er blot, at vi i det samme håndskrift finder den 'oprindelige' form *lættælic* (Harp. s. 83¹). Svarende til denne finder vi i det københanske håndskrift *lætlyk* (s. 159²¹), som vel, når det skal være, er oprindeligere endnu (jfr. norr. *létliga*). Men ældre end disse former er måske endda et *létla* (jfr. *hardla* — *hardliga*

o. lign.), og det er denne form, som lydret har udviklet sig til *lællæ* (ligesom *watn* til *wan* i samtidige håndskrifter), fordi ordet havde fået en betydning, der afveg så meget fra stamordet *let*, at dette ikke kunde øve bevarende analogiindflydelse (sml. *drone* < *drukna*, j. *kluvns* < *kluknahus*, bornh. *kjævna* < *thiokna*).

Ordet passer fortrinligt ind i omkvædet til Villemænd-visen: Elskeren sidder og nynner og spiller sagte dertil.

XI

næghlæ.

I det kbh. Harpestræng-håndskr. (udg. s. 128²¹) finder vi: the illæ *næghlæ* thær warthær a fætær — ordet *næghlæ* er gentaget i margen. Det kan måske forstås om indgroede negle, men det ligger afgjort nærmest at forstå det om ligtorne. Det stockh. hdskr. har: the illæ *naghlæ*. thær a fætær up risæ. Et af håndskrifterne må være en omarbejdelse, og på forhånd kan man ikke vide, hvilket der har det oprindelige. Ingen af formerne stemmer med de norrøne former af ordet *negl*, hverken med entalsformen *nagl* (som skulde give *naghl* eller *naghæl*, jfr. tilnavnet *naghelhouæth* i Valdemars Jordebogs broderliste) eller med flertalsformen *negl*. Vi lægger mærke til entalsformen *warthær* i K, som strider mod the . . . *næglæ*, der lettest opfattes som en omdannet flertalsform (af samme art som *fingre*, *vintre*, *brødre*).

Men der er den mulighed, at K.s skriver (Knud Jul) har skrevet nøjagtigt af efter en original, som endnu brugte hunkønsformen *the* i entallet — vi finder jo ofte denne form i de ældste håndskrifter af de sjæll. love, så den må have været levende nær op til Knud Juls tid. Hvis vi kan opfatte *the næghlæ* som et hunkønsord i ental, slipper vi for den lidet tiltalende udvej at antage brug af verbum i ental til subjekt i flertal (jfr. Thorsen, Afh. og Breve II, 16 f. = Festskr. til Vilh. Thomsen 328 flg.).

Vi så i det foregående stykke, at man kan finde bidrag til forståelse af danske ord i de østsvenske mål; her går det på samme måde. I Hultmans „De östsvenska dialekterna“ (Finländska bidrag till svensk språk- och folklifs forskning. 1894 s. 211) finder vi et sydfinlandsk *neg'lu*, nordfinlandsk *neg'lu* 'finne, blemma, spikböld', som svarer til et olddansk hunkønsord **næghla* — altså netop den form, som vi finder i K, og med en betydning, der passer, fortræffeligt. Det slutter sig nærmere til *naghæl*, *naghlæ* i betydningen

'søm', sml. Feilberg III, 740a: *sømbyld* 'lille sortebå byld på størrelse med et sømhoved', med lignende navne fra andre sprog (sv. *spikböld*, se ovenfor).

Ordet har måske allerede ved 1300 været ukendt i nogle egne, og derfor er udtrykket ændret i S, ikke just til at give bedre mening, især da ordet *risæ* i dette håndskrift passer udmærket til bylder eller ligtorne, men ret dårligt til indgroede negle.

XII

caperswen.

Ordet *caperswen*, som ikke findes i ordbøgerne, forekommer mig bekendt kun i den danske bearbejdelse af Rydårbogen Sth. K4 i det 'mærkelige stykke Glda. Krøn. s. 162—167 om Ulv jarl, som ikke findes andensteds og som er en underlig blanding af historiske sagn og fri digtning.

Ligesom ordforrådet i denne fordanskning af Rydårbogen i det hele har et gammelt præg — dette gælder også de to andre stykker i denne del af K4, stenbogen og „Hell. Kvinder“ — er dette tilfældet med det her nævnte stykke, og der er tegn til, at afskriveren ikke har kendt nogle af ordene fra sin egen sprogbrug. M. Lorenzen nævner hans skiftende stavemåder af *upbrygslæ* 'bebrejdelse' (s. 164 note⁴), som han også andensteds er i forlegenhed med (*vbrytscell* HKv. 1¹⁶). Ordet *skrillius* (164²¹) kendes ikke andensteds, men må være 'skridljus' 'vandrelys, fakkell, lys som man kan gå med'. Et andet enestående ord er *skoueræ kop* om et straffehorn med madsuppe, som den skulde drikke, der ikke mødte tilottesang (s. 165¹⁸); ordet må vel høre sammen med mnt. *schouwer*, *schau* 'stort bæger med prydet låg, især til konfekt'; ordet bruges også i dansk (Kalkar III, 811b), men er næppe ellers kendt fra middelalderen.

Det mærkeligste ord i stykket er dog *caperswen*. Der fortælles, at kongen (Hardeknud!) og hertug Ulv var komne i strid, hertugen havde hånet kongen, og julemorgen lå kongen og hans mænd i baghold for at dræbe hertugen på hans vej til kirken. Æstrid rådede sin mand til at vente med at gå ud, til det blev lyst, men han vilde op og til kirke både for højtidens skyld og fordi han ikke vilde drikke vide. Han sendte så sin kapellan og en småsvend i forvejen, og gav kapellanen sin kåbe, fordi det var regnvejr, og bad dem se, om konge og biskop og klærke var komne til kirke. Kongen og hans mænd dræbte kapellanen i den

tro, at det var hertugen; da de opdagede deres fejltagelse, „thaa gømde the *caperswenen*“ for at han ikke skulde røbe dem, og myrdede siden hertugen, da han kom.

Ordet er som sagt enestående. Men i visen om Kong Didrik i Birtingsland (DgF 8, 35, Rentzels hdskr.) finder vi et ord, som må sættes i forbindelse med det. To af kong Didriks kæmper og kongen selv trænger ind i kong Isaks borg, hugger portneren ned og går ind i stuen.

Suarede det Isaac konge,
oc taledede han it ord:
„Hueden ere de *taber suenne*,
som staar her for vort bord?“

Vedel beholder ordet (*taber Suenne*) i sit optryk, men han har sagtens ikke forstået det. Det må være hånligt, 'smådreng', altså i samme betydning som *caperswen* i Rydårb. Det ligger nær at formode, at enten *c* eller *t* skyldes en fejllæsning, især da disse bogstaver i middelalderlig skrift kan ligne hinanden meget, ja næsten ikke være til at skelne fra hinanden.

Bugge har (DgF IV s. 679b) allerede fremsat den formodning, at *taber suenne* skulde være forvansket af *kaber-suenne* (forstået som 'kåbe-svende', sml. *kaber-skøtte* DgF 118v. 14, som vist er 'kåbe-skød', jfr. *kaabebarn* DgF 44 A 15, 16 = *kaage-barn* B 16, 17); men Bugge selv vilde snarest henføre det til norr. *koggur-sveinn* 'pusling', 'smådreng' (hånligt brugt f. eks. i fort. om Tors færd til Udgård og i Hárbarðsljóð).

Om *kogurr* og ord sammensatte med eller afledte heraf har J. Sahlgren givet en udredning i Arkiv f. nord. filol. 44 s. 258, men des værre synes der ikke i denne udredning at blive plads for vore ord. Helt umuligt er det dog ikke, at der kan være en sammenhæng.

I det sth. Harpestræng-hdskr. findes (udg. s. 79¹⁹), at pæon „dughær for maræ oc *auærlig søfn*“, og det må efter sammenhængen formodes, at *auærlig søfn* ikke er nogen god og rolig søvn. Jeg ved ikke noget andet at sammenstille ordet¹) med end norr. *ogurstund* (Hægstad og Torps ordb.) 'rædselsstund' af roden i *agi*, *aga*, *ógn*, *ótti*. Alm. bruges *ógur-* (*ligr* osv.), hvordan det så forholder sig med vokalen; afledninger på *-ur* synes ikke at være bundne til noget bestemt vokaltrin. Til et norr. *ogur-* skulde svare

¹ Det er vel det samme ord vi har i *affwelig* (15 Tegn for Dommed. 1509).

oldda. *aghur*-, og i stillingen foran *u* skulde *gh* tidlig blive *w* (eller måske *v* ∴ *ð*). I et *kaghur*- vilde det samme være tilfældet, og *kaper*- kunde repræsentere en omvendt skrivebrug: på den tid, da K4 blev skrevet, var olda. *p* blevet *v*, men man skrev stadig *p*; så kunde man nok i et så sjældent eller ligefrem glemt ord tage fejl og skrive *p* for et *v* af helt anden oprindelse. Muligheden er vel til stede.

Jeg er dog meget betænkelig ved denne antagelse, fordi *p* i K4 og *b* hos Rentzel afgjort ikke tyder hen på *gh* > *w*, ikke mindst fordi ingen af kilderne synes at have noget ødansk præg, og det skulde snarest være på øerne man kunde begå en sådan fejltagelse. Både i Jylland og Skåne holdes *v* = ældre *p* og *w* = ældre *v* eller *gh* i det hele og store ude fra hinanden, og omvendte skrivemåder er hos jyder og skåninger overmåde sjældne, om de i det hele forekommer.

Men på den anden side har jeg ikke nogen anden forklaring at foreslå. Og fra betydningens side synes denne forklaring jo at være meget tilfredsstillende.

XIII

bothmun(nugheth).

Dette ord, som findes i Hell. Kv. (57⁴): i rape oc skynde ether till ether døth ensæ til eth got *bothmunnuheth*, kan efter forbindelsen kun betyde 'glædesfest, gæstebud', som også Brandt forklarer det (s. 102): må vel være *Gæstebud* med *Mungåt* og andre Herligheder. Om han derimod, ligesom Kalkar (I, 236 b) har anset *-munnuheth* for en udvikling eller forvanskning af *mungat* (glsv. også *mungæt*), fremgår ikke klart af hans ord. Da *mungat* betyder 'øl' (især hjemmebrygget), vilde ordet efter denne opfattelse helt svare til jy. *bodøl* (*bojel*) 'gæstebud, især bryllup'.

Ordet findes imidlertid også i noget afvigende form i *Gesta Danorum* på dansk. Her står (Glda. krøn. s. 23¹⁸, jfr. 22²⁰): Vm sither drap han Haneff, søn Swerting giorthæ hanum *buthmun* och drapp honum ther. Også Sakse fortæller i 6. bog (s. 283) om det gæstebud, hvor både Frode og Svertling omkom. Atter finder vi ordet s. 49²⁵ om blodgildet i Roskilde: Tha giortha Knut *buthmuncet* geen Swen och Waldemar i Roskilde (B 77 har *buthmun*).

Det ser ud, som om afskriverne ikke har kendt ordet mere — efter ordforrådet at dømme ligger der over hundrede år mellem

afskrifternes og grundskrifternes tid — og at de derfor på forskellig måde har misforstået formen. I Hell. Kv. synes det at være opfattet som en afledning på *-hed*, og i Gesta Dan. er endelsen vist opfattet som bestemt artikel, men den skrivemåde, C 67 har s. 49 tyder på, at originalen har haft en længere form. Denne har vel været *buthmungæt*, altså med svækkelse af sidste led (som i *fortæ* < *fortā*); Kalkars opfattelse af ordet styrkes altså betydeligt ved jævnførelse med de ny tilkomne former.

Ordet *both-* (*buth-*) *mungæt* må derfor vist indføjes i det danske ordforråd omkring 1300; det svarer, som allerede nævnt, i sin betydning fuldstændig til jy. *bod-øl*, og er et nyt vidnesbyrd om, at vort ordforråd har haft en stor del ord fælles med de andre nordiske sprog, som vi kun ved et tilfælde kan finde eksempler på i vor meget brudstykkeagtige middelalderlige litteratur.

XIV

søem.

I ærkedegns Hakvin i Lunds testamente (Ersl. Test. s. 26²) fra 1283 finder vi: Item domino Thorth Thaat meum *søem* cum tentorio et eciam summario, valente ad minus x marchas den. Således står der i vidissen af 1350, medens afskriften i Lundebogen har *løem*. At et højt *s* og et *l* kan forveksles ved vi bl. a. fra landsbynavnet *Asgutsthorp* for *Algutsthorp* (Algestrup) i Falsterlisten i Vald. jb. Hvilken af afskrifterne der har det rigtige, kan vi ikke på forhånd vide. Et *løem* kendes overhovedet ikke, og ingen af betydningerne af *søem* synes at passe. Gaven er kostbar — lige så meget værd som 2—3 unge heste eller en stridshest, og selv et kostbart sytøj kan da ikke have været så meget værd, selv ikke i hine tider. Det kunde være en smuk bog; i et kun ti år yngre testamente (s. 37) nævnes et psalterium, som netop er 10 mark værd, og i det samme testamente (s. 27²) omtales et missale, som skal købes for 12 mark penge. *Summariu*m kunde nok tænkes at være en bog (et udtog), men hertil passer *tentorium* dårligt. Det betyder egentlig 'telt', men kan måske også bruges om teltlærred eller dækken. Det eneste sted, det ellers forekommer i testamenterne, er i ærkebiskop Karls testamente (af 1334?), hvor han testamenterer sin efterfølger halvdelen af sine smykker, en bog som læses ved bordet, *tentorium nostrum magnum* og nogle heste. *Summarius* kan imidlertid betyde 'pakæsel, pakhest'; ved siden heraf

har vi *saumarius*, *sagmarius* af *sauma*, *sagma* (paksadel, fr. somme) et ord som i meget gammel tid er indlånt i tysk (oh. *soum*) og engelsk (oldeng. *séam*). Dersom dette ord tidlig er lånt til dansk fra tysk eller engelsk, skulde vi vente, at det havde fået formen *søm*. Mon det da ikke skulde være dette ord, vi har her, og den kostbare gave altså består af et pakdyr med sin paksadel og det derpå oppakkede telt? Ordet vilde i så fald høre sammen med gamle låneord fra de vandrende købmænds liv (sml. *kram*, Brøndal, Substr. og Laan s. 152, *tjæld* sst. s. 136).

XV

flen.

Dette sygdomsnavn findes ikke hos Kalkar, men i håndskriftet Thott 715, 4to (Kgl. Bibl.; fra 1619) finder vi som nr. 120: (bl. 77v) Bryst verck och bryst bylder, det er brøsten paa quinfolek bliffuer haarde, det kalder man *flen*.

Ordet i denne betydning synes at være ukendt i dansk, da det hverken findes i almindelige ordbøger eller i dialektordbøger. Derimod findes *flen* som sygdomsnavn i adskillige svenske dialekter, men betydningen er ret afvekslende. Mest udbredt er betydningen 'mavekrampe, mavesyre, cardialgi', som kendes fra Småland til Västerbotten. Dagø står alene med betydningen 'flyvegigt, værk i lemmerne'. Endelig finder vi i Västerbotten betydningen 'svulst i koens yver', som er den der står forklaringen i håndskriftet nærmest (Rietz s. 148).

I Norge er ordet også meget udbredt, og her er betydningen 'svulstbyld på ko' også kendt (Odal), almindeligere 'sår på hest' (Valdres, Hallingdal, Østfold). Efter Torp, Nynorsk etym. ordb. 118 findes betydningen 'svulst, udvækst' også i glsv.

Spørgsmålet bliver så, om ordet i det hele er dansk, eller om det er et norsk ord, som er kommet ind i lægebogen. Der er ingen tvivl om, at denne er dansk, og mange af dens opskrifter henføres til bekendte danske adelige og læger. Men kort (bl. 76v) för det pågældende stykke finder vi i et andet *wrretræ*, som vel ikke kan være andet end det norske *ore* 'elletræ', som allerede findes i Elis saga. Fra danske kilder kender jeg ingen trænavne, som kan sammenlignes med det.

Jeg nævner her fra samme hdskr. nr. 116 (bl. 76v) en opskrift mod „Tycke och onde been som ere fulde aff *spudormer*“. Det

må vel være en slags hudsygdom (sml. *hudorm*, *ringorm*), der væsker (*spude* 3: spy, sprude, stænke, Kalkar IV, 81); Moth har *spudeorm* om skab på heste, *spyorm* om spyfluens maddike, medens Henrik Smid nævner *ringorm* eller *spyorm*. Norsk synes ordet ikke at være. Moths forklaring er vist for snæver; ordet har vist været brugt også om andre væskende sår end skab på heste.

Vore eftermiddelalderlige lægebøger rummer åbenbart endnu adskilligt, som ikke er indført i ordbøgerne, og det kan godt vise sig, at *flen* også har været kendt i Danmark.

HÆRORMENE FRA LINDHOLM OG KRAGEHUL

AF

FR. ORLUF

I aaret 1840 fandtes ved herregaarden Lindholm i Skaane, paa bunden af en tørvemose, et 15 cm langt runebeskrevet benstykke, af vildornens trekantede nedre hjørnetand, den tykkeste ende tildannet og i folkevandringstidens stilform tegnet som hovedet af en orm; denne tænktes krybende paa den ene trekantside og havde indskrift paa begge rygsider, hvis bredde aftog fra c. 10 mm (ved hovedet) til 2 mm (halespidsen); runerne ophørte dog allerede ved 6 mm bredde. Skriften begyndte ved hovedet paa højre rygside; skriftretningen var fra højre til venstre, runetoppene altsaa øverst. Et stykke fra halespidsen førtes skriften bustrofisk over paa den venstre rygside, skriftretningen fremdeles fra højre til venstre med runetoppene øverst, hele indskriften altsaa begyndende og endende ved hovedet.

Finn Magnusen naaede i „Runamo og runerne“ 1841 (et magasin for alle dakendte virkelige eller formentlige runologiske mærkværdigheder og for de førstes vedkommende endnu brugbart som materialsamling) at faa Lindholmfundet med og afbildet; senere er det udgivet af G. Stephens, ligeledes efter haandtegning (kopieret efter kobberet hos Finn Magnusen med nogle tilføjelser¹, men med bevarelse af de positive fejl²), og senest af Sigurd Agrell³ efter fotografier og egen undersøgelse af originalen i Lunds universitets historiske museum⁴.

¹ Den hos Magnusen manglende øvre bistav paa a-runen i sawi-; skilletegnene foran og efter alu.

² Kun 2 n-runer; afstandsforholdene upaalidelige.

³ Runornas talmystik och dess antika förebild (Skrifter utg. af vetenskaps-societeten i Lund. 6) 1927 s. 156 ff.

⁴ Bistaven paa w-runen, der mangler i de andre afbildninger, men er læst paa originalen ved fælles undersøgelse af Soph. Bugge og Söderberg (Norg. inskr. I 162 not. 1), ses utydeligt i fotografiet.

Indskriften er i simpel transskription fra ældre runeskrift og med originalens skille tegn (linjeadskillelsen angivet ved lodret streg):

EKERILAZSAWILAGAZHATEKA : | AAAAAAAAAZZNNN(N)BMUTTT : ALU : ¹

Denne indskrift er uden grund blevet indvævet i en art mystik — eller vel egentlig mystifikation —, som det er paa tide ved udtrykkeleg paaavisning af frigøre den fra.

I Wimmers „Die runenschrift“ læses s. 125 not. 1 bl. a. følgende:

„Merkwürdig genug stimmt einer von den gegenständen, die 1751 — 52 aus dem Kragehuler moore hervorgezogen wurden, aber später verschwunden sind, nach S. Abildgaards beschreibung so genau² mit der Lindholmer schlange (vgl. Engelhardt, Kragehul mosefund, s. 9 und s. 26), dass man versucht sein könnte, diese letztere gerade für das im Kragehuler moore gefundene denkmal anzusehen“².

Vel tilføjer Wimmer, at fundberetningen fra Lindholm strider herimod, men fortsætter:

„Wenn² diese mittheilung richtig ist, müssen wir also annehmen, dass zwei fast gleiche runendenkmäler aus dem fühnischen und dem schonischen moore hervorgezogen sind . . .“.

Wimmer har, som det ses, ikke undgaaet at antyde, at fundberetningen fra Lindholm muligvis ikke er rigtig, og at det er tænkeligt, at det netop er det [fra Flemløse præstegaard paa Fyn] bortkomne stykke fra Kragehulmosen, der paa en eller anden maade er kommet i en svensk mands besiddelse (Wimmer navngiver den skaanske arkæolog og samler [professor] S. Nilsson som tidligere ejer af Lindholmstykket og som garant for fundberetningen³).

Alt hvad dette støtter sig paa, er følgende linjer af Abildgaards rejsedagbog fra 1761, aftrykte af Engelhardt paa det af Wimmer paaberaabte sted s. 26:

¹ Af det 4de n ses nu kun hovedstaven; en revne skærer denne netop der, hvor bistaven maa antages at have været (Agrell 158); Ivar Lindqvist, der læste b (Galdrar 72), har overfor Agrell ikke fastholdt denne læsemaade (Agr. 157 not. 1). — Bevis for overgangen z > n foreligger først fra 6te aarh.. Indskriftens tid er c. 400.

² Udhævet her.

³ Denne lyder kortelig saaledes i brev af 13/6 41 fra prof. Nilsson til Finn Magnusen: „Det i fråga warande benet er funnet på botten af en djup torfmosse å Lindholmens ägor här i Skåne. Både finnaren och flera, som sett det, mena at det varit begagnadt som gädddrag . . .“ Finn Magnusen bemærker (s. 741) til den sidste sætning, der her er medtaget paa gr. af omtalen af finderens, at „man ikke ser spor til nogen øsken eller anden indretning, hvorved den skulde gøres fast til fiskesnoren“.

„Herr Wikmand i Flemløse fandt omtrend 9 à 10 aar siden ved at lade grave tørv i en tørve mosen(!) kaldet Krage Hale(!) beliggende tet udenfor Flemløse bye, omtrendt en favn dybt, et lidet horn, som syntes at være gjort af hjorte tak, omtrendt et kvarter langt og en tomme bred, spitz til den ene ende, havde anseende omtrendt som et skoe horn og havde en skarp ryg mit paa; paa begge sider af ryggen stod to rader fine rune bogstaver og adskillige hieroglyphiske characterer. Bogstaverne vare af de ældgamle runiske. Desuden var der adskillige figurer paa; det syntes at være to øjne udgravet neden ved spitzten og derover en krone eller hjelm; saadanne takker ses paa Othins hjelm“¹.

Kragehulstykket var altsaa af hjortetak, medens Lindholmstykket er af vildsvinetand. Allerede herved er identiteten jo positivt udelukket², men hvorledes nogen overhovedet kan tale om identitet af en bevaret og en tabt runeindskrift uden at kende en eneste rune af denne sidste og i strid med fundberetningerne fra vidt forskellige landsdele, synes vanskeligt at forstaa. Den fælles form, størrelse og ormetegning maa jo have gjort et overmaade stærkt indtryk paa Wimmer, siden han har troet det forsigtigst at fremholde den mulighed, at det kunde være samme stykke — men det er jo en umulighed, og forsigtighed, der trodser fakta, er ikke forsigtighed.

Ikke en eneste af den skaanske benorms runer tør formodningsvis overføres til den fynske hornorm, hvis skriftkarakter og sprogtrin kun forsaavidt kan hæves over det aldeles uvisse, som Kragehul mosefunds tid ad arkæologisk vej og gennem bevarede fundgenstande med runer kan dateres til samme tidsalder som den skaanske benorm: folkevandringstiden.

Fra denne tidsalder haves altsaa to runebeskrevne ormefigurer; det forskellige materiale samler opmærksomheden saa meget mere om den fælles, fra dyreriget hentede form; der synes heri at være noget *villet*, der tyder paa en fælles idé. Spørgsmaalet er, om denne kan erkendes ved hjælp af den ene bevarede indskrift, saaledes at resultatet passer til hvad der vides om det andet stykke.

Tydningen af den skaanske benorms indskrift har fra første

¹ Den ved ordet „takker“ (der nærmere forklarer udtrykket „krone“) givne værdifulde oplysning om tilstedeværende ornamentik med (formentlig skraverede) trekanter viser overensstemmelse med flere af Engelhardts afbildninger fra de nyere gravninger paa samme fundsted (s. II fig. s, tav. I 2 a, 4, 7, 11, 13; II 5 a, 11, 12; III 23).

² Jfr. ogsaa not. 1. Paa Lindholmstykket findes ingen trekantornamentik.

færd (Finn Magnusen) befundet sig paa afveje som følge af den forudfattede mening, at indskriften skulde være magisk. Fra 1000 aar yngre islandske hexegaldrer sluttede man tilbage til hint ældgamle skriftstykke i stedet for at søge den primære forklaring her og lade hexene — der jo optager brokker allevegne fra — komme sidst i betragtning.

At en række af ens bogstaver som f. ex. **ttt** skulde være skrevet i magisk hensigt, er der jo paa forhaand ikke den fjærmeste grund til at tro. Naar saadanne bogstavrækker ellers forekommer, f. ex. i latinske texter III el. XXX el. CCC, falder det jo ikke nogen ind at se noget magisk heri, og det er jo den sydevropæiske kultur, man nærmest maa se hen til, naar man vil søge et fremmed forbillede for den heromhandlede bogstavbrug, da det er derfra, vi har faaet bogstavskriften. Men iøvrigt kan enhver selvstændig kultur finde paa den simple ting at betegne talværdier ved gentagelse af en eller anden enhedsfigur, der, saalænge intet fast system er kommet i brug, kan vælges efter den enkeltes behag, ja paa den selvsamme runesten, Rökstenen, betegnes tallet 2 snart ved II, snart ved **xx**, snart ved **ʃʃ**. Romerne, der har uddannet et fast system, sætter en streg for hver ener, en ny gentagelsesfigur for hver tier, atter en anden for hvert hundrede osv. Grækerne gjorde i ældre tid det samme, blot at de som gentagelsesfigur for 10 brugte begyndelsesbogstavet **A** til talordet 10 (deka), for 100 begyndelsesbogstavet **H** til talordet 100 (hekaton) osv. **AAA** betød altsaa 30, **HHH** 300, alt ligesaa dagligdags, som naar vi skriver 30 og 300 uden at tænke noget „magisk“ derved.

Den skaanske benorms **TTT ttt** opfattes naturligtst som en talbetegnelse efter sidstnævnte system, altsaa med et eller andet grundtalords begyndelsesbogstav som gentagelsesfigur. Nærmest ligger det at tænke paa talordet **tiu**, 10; **ttt** altsaa 30. Dette tal adskilles fra de forangaaende gentagelsesfigurer ved 3 enkelte bogstaver **bm̃u**, hvori benævnelser til tallet 30 maa søges, hvad enten dennes i hvert fald afkortede betegnelse bestaar i alle tre bogstaver eller kun det (eller de) nærmeste.

Ligesom altsaa runeskriftens **TTT** kan antages at betyde 30, kan 300 antages betegnet ved **NNN** i det ældre runealfabets tid.

Ser vi nu paa de forangaaende gentagelsesfigurer paa benormen, saa vil vi ikke kunne fortsætte paa ganske samme maade. Intet talord begynder med **z**. Men lige som Grækerne brugte gen-

tagelsesfigurer ogsaa i visse tilfælde ved benævnte tal, naar misforstaaelse ikke kunde opstaa (da 3, gr. *treis*, betegnedes III, var bogstavet *T* til raadighed som gentagelsesfigur for værdibegrebet *talanton*, talent: 4 talenter skrives *TTTT*¹), saaledes kan der her antages at foreligge benævnte tal med benævnelsesordets begyndelsesbogstav som gentagelsesfigur.

At betegne benævnte tal paa denne maade kunde man jo finde paa at gøre den dag idag i kortskrift; det er hurtigere at skrive sss end „tre stude“ el. „III stude“ el. „3 stude“. Forudsætningerne for, at denne betegnelse er praktisk, er to: at det er smaa tal (enere), og at gentagelsesfigurens forkortelsesbetydning kendes af den, der skal læse det skrevne, som tilfældet jo er ved alskens kodeskrift, f. ex. i tjenstligt øjemed. Det forstaas, at denne talbetegnelse ikke er anvendt ved den først behandlede gentagelsesgruppe, da tallet er for højt (30); benævnelsen maa her gives ved kodebogstav ved siden af, vel kun ét, altsaa u.

Hvad kan nu kodebogstaverne a, z, n, u betyde? Til hvilket af det praktiske livs omraader, hvor skriftmeddelelse kan have været brugt i hin fjærne tid i Norden, henhører indskriften?

Herom giver den del af indskriften, der bestaar af fuldtskrevne ord, tilstrækkelig orientering. Ordadskillelsen er utvivlsom:

ek erilaz sawilagaz hatoka

„Jeg jarl² Sawilag udkalder (udskriver)“

Altsaa hvad vi vilde kalde en mobiliseringsordre. Denne maa efter datidens forhold angaa saavel mandskab som rekvisitioner til dets forplejning. Fra visse nordiske egne (svensk Upland; nord- og vestenfjeldske Norge) haves udtrykkelig efterretning om, at en inddeling i 8 *attunger* forekom som herreds- (resp. bygde-)inddeling; denne inddeling kan vel have haft videre udbredelse. Hvad enten *attung* i den heromhandlede brug skal forstaas som „ottendedel“ eller „familiegruppe“ — ordet har, med forskellig etymologi, begge

¹ Se f. ex. Böckh: Die Staatshaushaltung der Athener II 11, 15, 26 f. o. oft. Her ogsaa et stort antal exemplar paa den ovennævnte ældre græske betegnelse af ubenævnte tal.

² Eddadigthenes poetiske sprogbrug, der kan ødsle med ordet *jarl* som med ordet *konge*, kan ikke med rette anføres imod existensen af hvervsjarler i disse digtes egen tilblivelsestid, end sige i nogen anden tid. Jarlens stilling i de danske bygdestater før rigssamlingen har vel været omtrent som polemarchens i den attiske republiks ældre tid. — Sawilag er maaske gr. *Heliaidetos (got. *sawil*, sol, *agis*, frygt).

betydninger —, har det paa Lindholmindskriftens tid haft a i forlyd. Indskriftens **aaaaaaaa** tydes altsaa „otte attunger“ **o**: alle 8 att., altsaa fuldt hærøpbud.

Skriftstykket er altsaa sendt af en jarl til en herredsforstander som ordre til at foranledige, at alle 8 attunger møder (vel ligesom i senere tid med 1 mand fra hver af sine „havne“, attungens underafdelinger, der stillede hver 1 mand). Da antallet af havne maa antages ligesom senere at have været vexlende, kan det enkelte herreds udrykningsstyrke ved fuldledning ikke beregnes; at det skulde udgøre just 100 (el. 120), kan ikke forudsættes, selv om herredets svenske navn er *hundrad*. Fremdeles har herredsforstanderen skullet inddrive (og til jarlen aflevere?) rekvisitionerne; disse maa være angivne i den øvrige kodetext. De 30 **u** er vel oxer (urnord. *uksa*)¹; forplejningskalkulen for herredsmandskabet synes i saa fald at have regnet med et ikke ganske kort tidsrum. Kan det forangaaende **m** være kodebogstav for tidsbegrebet *mál*, „tre maaneder“? I saa fald maa det foranstaaende **b** betegne noget, hvorefter der skal leveres et kvantum, der kan slaa til i 3 maaneder for den ved de 8 **a** angivne mandskabsstyrke; beregningen af det fornødne overlades herredsforstanderen, enten fordi der var fast regel for beregningen pr. mand eller (tillige) fordi maaske kun herredsforstanderen kendte det nøjagtige tal af havne, eller endelig for at denne del af formularen kunde have ens ordlyd overfor alle herreder trods det forskellige antal havne. Kodebogstavet **b** betegner vel byg, datidens brødkorn i Norden. Naar der findes flere kodebogstaver i rekvisitionen, betegner de vel de køretøjer², der fordres. Kodebogstavet **n** kan betegne urnord. *nauta* trækstud; 4 **n** giver et forspand som Gefions ifølge Brage den gamles Ragnarsdrápa. Men kan ét køretøj være nok? Vi har de 3 **z** tilbage. Disse betegner vel paa en eller anden maade antallet (3) af spand à 4 stude, helst saaledes, at ordet tillige betyder eller kan betyde „forspændt køretøj“. Det eneste ord, der her kan tænkes paa, er urnord. *juka*, isl. *ok*, aag; det forlydende **j** maa c. 400 e. Kr. endnu være bevaret; udtalen af dette bogstav maa vel have været en lignende palatallyd som angs. **z** i *zēar* (got. *jēr*, urnord. *jāra*), aar, en stemt frikativlyd, der har

¹ Kragehulfundet viser, at der var slagtekvæg i den erobrede lejr (Engelhardt c. 3).

² I Kragehul fandtes en (vel ubrugelig) vogn paa hjul (Engelhardt s. 2). Brugelige køretøjer har sejrherren vel taget med sig (ligesom levende kvæg). ¹

ligget nær ved det stemte s (z), hvis betegnelse dengang var den rune Y, som vi, fordi det stemte s senere gik over til en r-lyd, plejer at transskribere R, men i indskrifter fra før 500 forsaavidt har grund til at transskribere z ogsaa uden Lindholmindskriftens mulige støtte, som 1) z er den vedtagne betegnelse for den oprindelige lyd, 2) der savnes alt bevis for, at udtaleforandringen til r-lyd er sket før c. 500, 3) r og R holdes adskilt i skriftbrugen lige til 11te aarh., hvilket er des bedre forklarligt, jo senere overgangen $z > R$ sættes. Kodeskriften maa herefter rettest transskriberes (som ovenfor s. 2):

a a a a a a a a z z z n n n n b m u t t t

I den skrivendes udtale (formentlig):

ahtungōz (aihtungōz?) ahto, zuko (o: juko) þrīō nautō fedurō, bewwū mālas, uhsanō þrīz tegiuz

„Otte attunger, tre aag å fire stude, byg til 3 maaneder, tredive oxer“¹

At alle 8 attunger udskrives, viser formentlig — ligesom vi kender det fra senere tid —, at det drejer sig om forsvarskrig. Indskriften slutter med et fuldskrevet ord *alu*; dette oftere forekommende ord skal næppe med Soph. Bugge (No. Indskr. I 164) stilles til got. *alhs* (hvad ialtfald Kinnevedstenen ikke ved rigtig tydning kan begrunde), men er et almindeligt feminint verbalsubstantiv (af typen got. *giba*, gave) til verbet *ala*, give trivsel, lykke. Ordet *alu* udtrykker altsaa, som ønske om (krigs)lykke, den samme tanke, som vi vilde udtrykke i ordene: „Gud give os held“.

Herredshøvdingen, der vel selv har ført herredsmandskabet i krigen og paa sin person haft fortegnelsen (kodeordren) over det, han skulde svare til, for overfor sin foresatte at kunne bevise baade, at det forlangte var præsteret, og sit krav paa forplejningsrationer (forsaavidt rekvisitionerne var afleveret til hærledelsen for at holdes samlede), maa være falden i slaget og dette være tabt af forsvarshæren, siden det er dennes efterladenskaber, der er henlagt som ofret krigsbytte. Forudsætningen for denne betragtning er rigtignok,

¹ Eller $z = j$ er dialektudtale for g i *gaizaz (> isl. *geiRR*), kastespyd; $zzz = ggg$ betyder da, at hver mand skal bære 3 kastespyd (jfr. Kragehul *gaggag*); de følgende $nnnn$ maa da snarest antages at betegne anden bagage, vel 4 gange $nīu = 36$ dagrationer byg pr. mand; 36 dage, $\frac{1}{10}$ af aaret, minder om den attiske republiks inddeling af aaret i magistrats-(prytani-)perioder à 36 dage. Den ovenstaaende tydning af kodebogstavet *m* bortfalder hermed.

at Lindholm mosefund kan sidestilles i arkæologisk henseende med mosefund af f. ex. Kragehultypen: henlagt krigsbytte. Da fundstykket fra Lindholm strax fejltydedes som en tilfældigt bortkastet amulet, har der manglet anledning til at grave i mosen i arkæologisk øjemed; hvis det ikke nu er for sent — eller ikke publicerede undersøgelser foretagne —, var det ønskeligt, at stedet undersøgtes nærmere.

Efter den omtrentlige tidsbestemmelse, der kan gives af det eneste *publici juris* foreliggende fundstykke fra Lindholm, synes det næppe at være yngre, snarere ældre end den ældste af de danske sagnkonger, der kan antages virkelig at have været til, nemlig den i Beowulfkvadet oftere nævnte (men kun lidet omtalte), vistnok tidlig afdøde Halfdan den Høje, om hvem ogsaa Saxo kun har meget lidt; hans i ung alder (Beowulf 466) tiltraadte søn kong Hroddgar (Hroar), Hrodulfs (Rolf's Krages) farbroder, omtales som allerede gammel mand af Beowulf i referat til den jyske konge Hagleik († 516). Halfdans kongetid ligger vel altsaa omkring 450. Den skaanske jarls kodeordre om fuldt hæropbud er vel iøvrigt snarere foranlediget ved en af folkevandringstidens større bevægelser end ved de i Beowulfkvadet omtalte, næppe synderligt omfattende fejder.

— Den fynske hornorms indskrift maa i mindst ét punkt have været forskellig fra den skaanske henorms. Jarlens navn kan ikke antages at have været det samme, selv om stykkerne er ganske samtidige — hvilket sidste ganske vist er muligt, endog maaske sandsynligt —; et andet runefund fra Kragehul oplyser, at den daværende fynske jarl hed Asgisl¹. Men yderligere er der imellem det kendte skaanske og det væsentligt ukendte fynske stykke den formelle forskel, at det første vides at stamme fra den indenlandske administration, medens det sidste kun forsaavidt kan antages at være indenlandsk, som beskrivelsen af de samtidigt fundne, nu alle tabte stykker viser arkæologisk overensstemmelse med fundene hundrede aar senere i samme mose, og disse antages at være indenlandske. Har det fynske stykke været udtryk for lignende administrative principer som det skaanske, kan antallet af rekvisireret slagtekvæg (og træen?) ikke forudsættes at have været ens, da det maatte rette sig efter antallet af havne. Ja selv om rekvisitionerne har været ens, behøver de ikke at have været betegnet i

¹ Jfr. s. 73 og 64 not. 2.

kodeskriften paa samme maade. For det første kan der jo have været brugt lønkode α: at bogstavernes aftalte betydning ikke beror paa afkortning, men paa ombytning af bogstaver. Herom er der jo ikke tale paa Lindholmstykket; det er dels benævnte, dels ubenævnte tal, betegnede paa en for alle i datiden (der kunde læse skrift) dels antagelig tilvant, dels let forklarlig maade; ordren skulde vel ogsaa forevises som bevislighed for det udkaldte mandskab og som hjemmel for rekvisitionerne, hvilket sidste vel især forklarer, at ordren er udfærdiget skriftligt. Lønkode vilde da næppe være hensigtsmæssig, men der kan være andre forskelligheder mellem de forskellige jarledistrikters ordreformularer. Man kan paa Fyn (og andetsteds) have plejet at have 3 stude i spandet; naar man nu ikke mente det nødvendigt at sige udtrykkeligt, at der skulde leveres køretøjer, eller naar man havde disse i depot (Tacitus Germania c. 44 omtaler armaturdepoter som nordisk indretning), var det nok at forlange 9 trækstude, men dette benævnte tal behøvede ikke at skrives nnnnnnnnn; man kunde ogsaa skrive þþþn: tre gange tre *þriú n* (*naut*), naar der ikke var fare for forveksling med *þúsund* (tusinde), og saaledes ethvert med 3 deleligt tal, 30 f. ex. þþþþþþþþþþþ.

Det er formodentlig en saadan gammel kodeskreven mobiliseringsordre fra det vestenfjældske Norge, som de islandske hexe har faaet fat i og gjort sig anvendelig ved — naturligvis for betaling — at raade folk til at fortrædige deres uven ved at skrive: „Jeg rister dig otte aser (a-runer), ni naud (n-runer), tretten þurs (þ-runer)“ — altsaa

a a a a a a a a n n n n n n n n n n þ þ þ þ þ þ þ þ þ þ þ —
„hvilke skal plage din bug med tyndt liv og vinde“.¹

Den sekundære anvendelse røber den oprindelige ved en ingenhunde faget uvedkommende bifestilling om visse psykofysiske fænomener (Frederik d. Store før slaget: „Haben Sie die hosen voll, general?“ Aristofanes' Ridderne 223 f.: *οἱ τε πλούσιοι δεδίασιν αὐτὸν ὁ τε πένης βδύλλει* . . .), der i den sekundære anvendelse er blevet formularens „officielt“ angivne virkning.

— Ved det fynske stykke har vi været henvist til at drage analogisk slutning fra form til anvendelse, uden at kende dette stykkes text. Men er lighed i form tilstrækkelig til at begrunde antagelse

¹ Agrell 197.

af lighed i anvendelse? Kan der — i det foreliggende tilfælde — i den fælles form af en orm ligge en fælles *idé*?

I Bøving-Petersen og W. Dreyers: „Vor Klodes Dyr“ I 459 læses:

„Hærmyggen (*sciara militaris*)[er] er en lille mørkvinget myg, hvis larvers mærkelige vandringer har givet anledning til megen overtro . . . er der et aar udklækket store masser af dem og indtræder der da foder-mangel eller for stor tørhed paa deres opholdssteder, slaar de sig sammen og udvandrer i sluttet tog, der som et levende, graaligt baand paa 7—12 cm bredde og af indtil 3³/₄, ja efter [nogle] endog c. 9 m længde glider frem over skovbunden. Massen er plastisk, bestaaende af mange lag larver ovenpaa hinanden og sammenbunden med en af disse afsondret sejt slim . . . Den fremadskridende jævne bevægelse opstaar ved hver enkelt larves sammentrækning og udstrækning af legemet. Flygtigt set kan et saadant larvetog nok ligne en hæsleg dorsk slange eller „orm“, og det har da ogsaa været vel kendt og meget frygtet under navn af „Hærormen“. Naar denne viste sig, hvilket jævnlig skete (og sker) i Tyskland og Sverig, varslede det krig, pest og andre ulykker“.

Det er øjensynlig det zoo-biologiske fænomen *hærormen*, der har leveret den af oldfolkets fortrolighed med dyrelivet udsprungne og kvikt opfattede idé til folkevandringstidens danske hærbud i ormeform. Symbolet paa dyrs massevandringer til bedre egne blev det kunstneriske symbol paa menneskemassers vandringer i samme øjemed, illustrerende anledningen til forsvarsmagtens opbud.

Det er jo paa den maade rigtigt nok, at naar „hærormen“ viste sig, var det krigsvarsel.

I selve den ved kunstnerisk tildannelse og tegning frembragte ormeform er altsaa en idé paaviselig, der støtter antagelsen af, at den skaanske orm af vildsvinetand og den fynske orm af hjortetak har haft i det væsentlige samme anvendelse som hærbud.

En mandskabs- og leveranceudskrivning fra navngiven indenlandsk myndighed i folkevandringstiden er et epigrafisk stykke af saa stor interesse, at der maa gøres alt for at bringe oplysning om de herhenhørende historiske forhold, selv om det kun er muligt at kredse om spørgsmaalet i stor afstand og med usikre skridt.

Skrivemaaden **hate(ka)** har man hidtil opfattet som fejlskrift for **haite(ka)**, fordi betingelsen for tvelydsforenkling i denne tidlige tid, hvor tvelydsforenkling virkelig kan finde sted i visse forbindelser med efterfølgende konsonant (r, h), ikke her er til stede. Texten

bør dog ikke rettes til **haite-**, da det næppe er aldeles udelukket, at der foreligger et idiom af mere end individuel eller egnslokal betydning. Paa en runesten fra de samme sydsandinaviske landsdele findes skrivemaaden **heramalasan**, der ligeledes plejer at rettes til **-lausan** (Stentofte, Blekinge), da en anden runesten i Blekinge (Lerager, Björketorp) har **haeramalausn**. Men ved saa problemfyldte indskrifter som de blekingske maa man blive staaende ved det, der er skrevet paa stenen. Det er jo muligt, at der i hin tid (7de aarh.) kan have været blandet befolkning i Blekinge, og at en del af denne kan have haft sproglige overensstemmelser med den skaanske befolkning, der paa Lindholmindskriftens tid blev overvundet af indvandrere og vel tildels fortrængt. De to forenklingssænomener fra sprogperioder, der ligger langt forud for forenklingens gennemførelse i de hidtil kendte østnordiske sprogarter, kan skyldes en fælles regel om forenkling foran dentale mutæ og spiranter, en regel, der da maaske tilhører en befolkning af noget anden gotogermansk type end den i historisk tid herskende; om der i denne forbindelse kan henpeges paa den angelsachsiske allerede i den ældste kendte tid (c. 600) gennemførte forenkling $ai > \bar{a}$ i alle stillinger, er uvist, da ogsaa behandlingen af tvetyden au i angelsachsisk ($> e\bar{a}$) ikke synes at støtte jævnførelsen. Ligesom skaanejarlen skriver z for j (efter den her fremsatte tolkning), synes Stentofteindskriftens forfatter Hariwolf at skrive j for z ; den eneste naturlige tolkning af indskriftens tre første linjer er: **niū hāboruma, niū hāgestuma hapuwolafa kafz** ($< kaf\bar{o}iss$): „med ni kystboere, ni sølægdsfolk, druknede Haðu-wolf“. Den appositive tilføjelse med gentagelse af talordet oplyser, at det drejer sig om mandskab, der (efter gældende regel for pligtbefordring til søs) var udbudt med benyttelse af søkrigstjenestens udskrivningsdistrikter, af hvilke hvert skulde stille én mand; ulykken har altsaa ved at ramme 9 udbudte folk ramt ni udskrivningsdistrikter; herved bliver der epigrafisk grund til at gentage talordet. Første linjes **ha** er stammen i tillægsordet **hár** høj; **hābori** er den paa højlandet (kystlandet) boende; anden linjes **hā** ($< hanh-$) betyder egentlig „aaretol“; søledingens underdistrikter, der skulde stille én mand hver, kaldtes i de forskellige egne af Norden „aare“, „aaretol“, „aarebaand“ el. desl. I sildigurnordiske indskrifter bruges stundom g for k (Rök); **gafz** kan altsaa læses **kafz**. Med sammenblandingen af z og j kan — foruden at det indoeuropæiske j gives med gr. ζ: got. *juk* „aag“ er gr. ζυγόν — sammenstilles la-

tinske skrivemaader som *zaconus*¹, *zonysius*², *azutores*³ for diaconus, Dionysius, adjutores o. fl. i indskrifter fra folkevandringstiden.

Lindholms beliggenhed oplyses ikke af Finn Magnusen el. hans kilde⁴; paa generalstabskortet findes i den østligste udkant af Oxie herred, i Svedala sogn, en mellemstor herregaard Lindholmen 3 km vest for den i retning nord-syd c. 4 km lange Børringe sø, c. 20 km s. ø. f. Malmö, 30 km vnv. f. Ystad. En formodentlig i Höllvigen ved Skanör landsat fjende har ved Svedala mødt modstand; enten har forsvarsstyrkens leder selv valgt stillingen med Børringe sø i ryggen for at være sikret mod omgaaende bevægelser, eller han er bleven trængt derhen, hvoraf følgen maa have været, at hele hans styrke er bleven taget eller nedhugget, siden tilbagegang var umulig⁵. Om denne forstaaelse af forholdene er rigtig, afhænger imidlertid af, om Lindholmfundet virkelig hører til et byttedepot. Er dette tilfældet, vil det ikke kunne sluttes, at det netop er herredshøvdingen for Oxie herred, hvis rekvisitionshjemmel er fundet paa depotstedet ved valpladsen, medmindre da alene dette herreds mandtal var opbudt, hvilket under den ovennævnte forudsætning m. h. t. landgangsstedet ikke kan antages, da Skanör ikke ligger i Oxie, men i Skytts herred, og dettes forsvarsstyrke da i hvert fald ogsaa maa være opbudt. Men iøvrigt er der ikke grund til at antage, at kun de nærmest truede herreders mandtal skulde være opbudt; at der udbydes fuldledning, tyder paa en fare af stor betydning.

Den i Lundeaarbogen indskudte Leirekrønike beretter om Danmarks første samling til ét rige, at Jyderne overfor en krigsfare sydfra tilkaldte kongen over Sjælland og hosliggende øer, hvilket kongerige (eller underkonge-rige, siger krønikeskriveren, der til lægger Upsalakongen overhøjhed) dengang kaldtes med et fælles navn *Wideslet*. Dettets konge hjalp Jyderne virksomt, hvorefter de tog ham til konge og erobrede Fyn og Skaane til ham, hvormed

¹ CIL III 2654 (aar 358), 8652. ² ib. VI 2464 (c. aar 200).

³ *Révue archéologique* XVII 258.

⁴ Engelhardt s. 9 siger „Vemmenhøj“, men hverken i Øster eller Vester Vemmenhøj sogn eller i hele Vemmenhøj herred viser generalstabskortet noget „Lindholm“. Den strax nedenfor nævnte Børringe sø begrænses mod øst og nord af Vemmenhøj herred, men Lindholmen ligger vest for søen.

⁵ Hvis det er den 1,2 km fra Lindholmen beliggende Klakkemose, der er fundstedet, maa en i nordvestlig retning tilstødende oventil flad banke af 1,2 km længde og halvt saa bred antages at være forsvarslærens lejrlads og hele kampens sted.

det rige var samlet, som efter krønikeskriverens beretning først da fik navnet Danmark. Dette sættes i krøniken to slægtled forud for Halfdan (den Høje); om denne relative tidsbestemmelse er brugelig, maa henstaa (ogsaa Beowulfskvadet kender to — og kun to — slægtled forud for Halfdan den Høje); da krønikens absolute tidsbestemmelse for det afslaaede angreb paa Jylland sydfra („kejser Augustus' tid“) synes fantastisk¹, kan der kun med forbehold overfor hele dens beretning henpeges paa, at Lindholmsindskriftens tid passer til det af krøniken angivne relative tidspunkt for Skaanes erobring af de forenede Jyder og Videsletfolk, to slægtled forud for den historisk kendte Halfdan den Høje.

En tysk ridder Henrik Æmelthorp², hvis navn er knyttet til visse krigerske foretagender i 13. aarh. paa Sjælland og de sydlige øer, hjembragte fra Danmark (vel altsaa fra disse egne) et 6 tommer³ langt stykke af tandben, der i Rydaarbogen nævnes i saadan forbindelse med omtalen af *Starkad*, at aarbogens forfatter ses at antage det for en af Starkads tænder, men hans kilde kan have ment, at forbindelsen var af anden art. Det opgivne maals overensstemmelse med stykkerne fra Lindholmen og Kragehul og materialets overensstemmelse med stykket fra Lindholmen tillader at være opmærksom paa den mulighed, at Starkadstykket kan være af samme art som hine; hvis der er mening i henførelsen til Starkad, maa dette navn have staaet at læse i indskriften, vel altsaa i samme epigrafiske forbindelse⁴ som paa Lindholmstykket. En „konge“

¹ Ikke just fordi der siges „kejser Augustus“, endog „den første kejser“ — thi dette sidste kan være indskud, og enhver kejser kunde omtales under den fælles ærestitel Augustus —, heller ikke fordi der mangler anden kildehjælp — thi kilderne er overhovedet sparsomme i Romerrigets forfaldstid —, men fordi der efter Romerrigets tilstand c. 400 ikke kan tænkes paa et romersk hærtog, selv kun med svage kræfter, saa langt udenfor Romerrigets omraade.

² Biogr. Lex. 19, 342.

³ Tomme er i Rydaarb. betegnet pollex (fr. pouce). Hos Ax. Olrik Danmarks Heltedigtning II 163 findes anført, tildels antaget, nogle sildigere fantasier om samme objekt.

⁴ Dette er i saa fald den eneste epigrafiske forbindelse, hvori Navnet Starkad hidtil har kunnet antages. Wimmers læsning Starkad paa Virringstenen er beklageligvis uhjemlet. Paa stenen staar kun *star*, personnavnet Stær; der hverken staar eller har nogensinde staaet flere runer derefter i samme linje, og næste begynder med et nyt ord (egen undersøgelse 10/16: „ovenfor *star* findes absolut ikke den mindste del af nogen som hugget erkendelig linje af skrifttræks form; alt er naturlige og uregelmæssige furer og andre ujævnheder“. Ogsaa i 3. linje staar der intet efter *aft*).

Starkad nævnes i det gamle kvad om Völsungerne (H Hund. II 27) som falden sammen med sin slægtning kong Høgne mod Helge Hundingsbane. Hvis fundene fra Lindholmen og Kragehul hører til Folkevandringstidens danske enhedskrige, maa fundet fra Videslet (hvis et saadant kan antages) have anden anledning. Men dette kun i forbigaende.

Samtidigheden af fundene fra Lindholm og Kragehul har man hidtil antaget ikke blot — og især — af runologiske grunde, men ogsaa af sproglige, i hvert fald uden i disse sidste at finde nogen hindring for antagelsen af samtidighed. Det bør dog i nærværende fremstilling ikke forbigaa, at fuldt saa simpel er sagen ikke. Da Kragehul-hærormen viser ornaemental overensstemmelse med de senere fund paa samme sted, maa det til disse senere fund hørende runebeskrevne lanceskaft angive det samlede Kragehulfunds runologiske og sproglige tidsbestemmelse. Paa lanceskaftet læses

ekerilazasugisallsmuhahaitegagaga....¹

Af Magnus Petersens tegning hos Wimmer (Runenskrift 124) ses, at der hverken staar eller kan have staaet **asugisalas**, som Wimmer vil læse; bistaven paa den anden f-rune gaar næsten saa langt ned som den nedre bistav paa f-runen tæt foran; den førstnævnte rune er altsaa skrevet som en f-rune; brudets aftagende brede nedefter er af kunstneren tegnet med saa aabenbar omhu for detaillien, at Wimmers blotte ord, der ikke udtrykkeligt angiver brudets bredde efter hans paastand og dette formentlig bredere bruds længdeudstrækning, intet kan betyde. Det er her som ovenfor (s. 62 og 72 not. 4), at Wimmer ikke ret vil tro det faktiske og vagt² sætter noget andet i stedet. Selvsyn af stykket (¹⁴/₈ 16) har ikke givet grund til at ændre denne opfattelse. Paa Wimmers tid havde man desuden endnu ikke tilstrækkeligt kendskab til vokalsynkopens tidsforhold og afhængighed af tonelaget. De tre fænomener: 1) bevaret stammeudlyd ved pænultimatone (**smuha**), 2) svækket stammeudlyd ved antepænultimatone (**erilaz**), 3) synkoperet stammeudlyd og paafulgt assimilation lz > ll ved hovedtone paa 5te sidste stavelse af et sammensat ord med antepænultima-bitone paa efterledet (***asugisalak**)

¹ Indskriften, der ikke her kan anføres eller drøftes fuldstændigt, er formentlig en udfaldsordre med feltraab, der uden tale skulde cirkulere mellem befalingsmændene i den angrebne lejr. Jfr. s. 66 not. 1.

² Bl. a. har han ikke turdet give sit Starkad nominativendelse.

kan næppe siges at vise indre uoverensstemmelse; det er et udviklingstrin, der har sin plads paa et tidligt tidspunkt af synkopens udvikling, men synes noget yngre end Lindholmindskriftens sprogtrin, ikke just fordi dette viser bevaret stammeudlyd i et sammensat ord med hovedtone(?) paa 4de sidste stavelse og pænultima-(bi?)-tone paa efterledet (**sawilagaz**), men fordi **erilaz** ikke her viser svækkelse. Disse forskelligheder er dog maaske ikke større, end at den runologiske overensstemmelse tør anses for afgørende for den relative tidsbestemmelse, men sprogudviklingen maa i saa fald allerede dengang — ligesom senere — været skredet hurtigere frem i de vestlige end i de østlige dele af det folkeomraade, der dengang, trods befolkningens snart opkomne fælles navn Daner, af samtiden opfattedes som ikke fuldt ensartet i ethnisk henseende (Prokop c. 550: *Δανῶν τὰ ἔθνη*, Goth. 2, 15, 3).

FRA SPROG OG LITTERATUR

GENMÆLE.

I anledning af Paul Diderichsens anmeldelse af min bog „Studier over H. C. Andersens Sprog“ [DSt. 1930, s. 169—174] beder jeg om plads for følgende linjer.

For adskillige oplysninger og udtalelser er jeg anmelderen taknemlig og vilde være det i højere grad, hvis anmeldelsen som helhed var holdt i en elskværdigere tone. Jeg kan give anmelderen ret i noget af den fremførte kritik. På adskillige punkter forekommer kritikken mig derimod ubillig, men det lønner sig næppe at drøfte dette. Bogen er blevet meget forskelligt bedømt; men tiden vil nok sætte den på den rette plads.

To ting ønsker jeg dog at sige.

1) Visse anmeldere er tilbøjelige til at kræve det og det behandlet, uden hensyn til, om bogens titel berettiger sådanne krav: „man savner; der mangler; der findes ikke“, e. l. Det må være tilladt at gøre opmærksom på, at bogens titel „Studier“, ubestemt flertal, ikke lover noget som helst komplet, afrundet eller sammenhængende.

2) Anmelderen har [s. 174] fældet en yderst ugunstig dom over bogens stil, der ikke bør stå uimodsagt. Stilen er ikke elegant — denne påstand ønsker jeg dog ikke at udtale mig om. Stilen henfalder på upassende steder til patetiske vendinger — jeg benægter dette; det anførte sted angående et ordskifte hos Hostrup beviser ikke meget; man kan hævde, at jeg æstetisk vurderer det for højt, men når man læser det igennem [bogen s. 104—105], vil man vist indrømme, at der ikke er noget i vejen med den logiske tilknytning til det foregående. Min bemærkning om sandheden og løgnen vilde sikkert have glædet Hostrup.

Langt værre er dog den påstand, at min stil i høj grad mangler præcision. Hvis det er tilfældet, er forholdet næsten komisk. Her går et menneske hen og skriver en stor bog om H. C. A.'s stil og adskillige andre forfatteres stil, eventuelt kritiserer deres stil, eventuelt dens manglende præcision — og så kan han ikke selv skrive præcist! Men foruden komisk er det også alvorligt. Bogen burde ikke være skrevet, og dens forfatter burde ikke være dansklærer ved den sønderjyske katedralskole. Påstanden er imidlertid urigtig; min stil er præcis.

Endnu blot to citater:

— Anker Jensens Sprog er logisk klart, reelt og rammende. Det virker opbyggende og belærende, men tiltrækker samtidig ved den bundne Varme, den store Kærlighed til og Respekt for Sprog og Digtning, der ligger bag ved. (Rektor, dr. phil. Karl Mortensen, i Modersmaalet, ³/₁₂ 1929).

— Forfatterens egne Bemærkninger er i Grunden ikke mange, men de forbinder og forklarer lagtagelserne paa en fyldestgørende Maade, og

naar han, hvad sjældent sker, vover sig personligt ud, faar man et Indtryk af bunden Varme og redelig Saglighed, som gør godt. Hans eget Sprog er sobert og kønt. (Biskop Chr. Ludwigs, i Aalborg Amtstidende, ³⁰/₄ 1930).

Anker Jensen.

EN BLICHER'SK FORKLÆDNING.

I novellen „Baglænds“ forekommer følgende scene: „Han [Skov] sad ved Kaffebordet med alle de Andre, da jeg kom ind. Vilhelmine skjænkede. Hun rakte ham just en Kop over Bordet; men istedet for at tage Koppen, tog han hendes Haand — (som *Erik von Rennesø* tog *Prinsesse Ingeborgs*) — saae paa den, saa paa hendes Ansigt, saa paa Haanden igjen.“ Og herpaa kommer deres forlovelse i stand.

Novellen findes i 24. bind af Det danske Sprog- og Litteraturselskabs udgave af „Steen Steensen Blichers Samlede Skrifter“, og kommentaren til dette sted i novellen har følgende:

„Erik von Rennesø]?“

Hvem er da denne ubekendte Erik von Rennesø? Den ovenfor gengivne scene kendes fra Saksens fortælling om Erik den veltalende, der fra Norge er kommet til kong Frodes gaard i Danmark.

I sin bekendte „Sproggranskning“ forklarer P. A. Heiberg ordet „hof“ saaledes: „Et Akademi for alle de Kunster, der ere forbudne i Luthers Katekismus“, og efter den beskrivelse, Sakse giver af kong Frodes hof, har denne forklaring, næppe passet bedre paa noget hof end paa kong Frodes. Alligevel klarer Erik sig godt i alle de vanskelige situationer, han kommer i. Engang bød kongen sin søster Gunvar bringe ham en stor bolle med øl. Derpaa hedder det (i Olskris oversættelse): „Erik greb om hendes højre Haand tillige med den Skaal hun rakte, og spurgte: „Høje Konge har du i Huldskab tiltænkt mig denne som Gave? Indvilger du i, at det, som jeg her holder i Haanden, uigenkaldelig tilfalder mig som Skænk?“ Kongen troede, at det blot var Skaalen som han bad om, og sagde ja dertil. Men Erik trak Møen ind til sig som givet ham sammen med Skaalen.“ Kongen indsaa, at han var gaaet i en fælde, men maatte holde sit ord.

Som det vil ses, svarer de to scener ret nøje til hinanden, og der er ingen tvivl om forbindelsen mellem dem; men ogsaa selve det mystiske navn forekommer i fortællingen.

I en forudgaaende samtale med kongen har Erik nemlig sagt: „Fra Rennesø [ved Stavanger-fjord] er jeg kommen.“ Erik fra Rennesø er altsaa den samme som Erik den veltalende, og Blicher har moret sig med at give hans navn en forklædning, som altsaa er saa vellykket, at den ikke netop leder tanken hen paa Sakse som ophavsmand.

Kristian Krarup.

OM „KÆRLIGHED UDEN STRØMPER“.

Det er vistnok den almindelige opfattelse, at „Kærlighed uden Strømper“ er et særdeles helstøbt og ensartet værk. Brix udtaler fx. (Danmarks Digtere S. 114) at „Wessels fremstilling er helt igennem rolig og fornem. De drastiske træk er meget stilfærdige“.

En nøjere undersøgelse synes mig imidlertid at godtgøre at der trods alt er en betydelig forskel på begyndelsen og slutningen af skuespillet.

Den særlige tone der er over de første akter, skyldes den fuldkomne alvor og højtidelighed hvormed personerne går op i deres roller. Når deres jævne tankegang og sprog slår igennem, sker det i dybeste naivitet og aldeles ubevidst. („Så lykkelig en hest som jeg var aldrig før“ er et meget rammende udtryk for den brave Madses begejstring og falder altså ganske indenfor rammen).

Wessel fortrækker ikke en mine. Når Grethe modtager Mads med denne hilsen:

Seigneur, indgangen hid jeg vilde dig ej hindre;
thi af en mand, som du, jeg venter intet mindre
end små bebrejdelser, som gør os begge skam —

er tankegangen ganske vist udpræget tarvelig („Du får kun lov at træde ind, hvis du kan opføre dig som en gentleman, hvad jeg må minde dig om at huske på!“), men der er intet uventet i at Grethe kan tænke og tale sådan, ej heller i at Mads kan kvittere med naiv selvfølelse:

Enhver, som kender Mads, bør tænke så om ham.

Når Mads frir uden direkte at antyde sit forehavende, er det også kun en rimelig forsigtighed af en mand, som engang har døjet den tort at få en kurv:

Herom at sige mer var kun at spille tiden
og at fornærme dig, som alt for længe siden
min mening fattet har; bær mig med et svar,
hvoraf jeg fatter din!

Mette svarer med samme blufærdighed, dikteret af hendes kølige begejstring for sagen:

Hvad Skæbnen budet har,
var en forvovenhed af mig at ville hindre.

Det hænder naturligvis at Mette og Grethe er uenige om den tragiske kodex (I 2 om drømme midt på dagen, II 2 om anelser), men diskussionen drejer sig i virkeligheden om at berolige heltinden ved at slå de onde varsler hen, og Mettes udtalelser er derfor mere at opfatte som en bekymret venindes trøst end som vejledning for heltinden, og de fremsættes meget diskret („Du dog betænke bør . .“); de holder sig altså stadig indenfor rammen, og Grethe bevarer sin heltinde-overlegenhed overfor veninden:

Du er for kort til mig at kunne lære
at kende anelser.

Selv da Mads et øjeblik vakler i mytologien (II 1):

Der bor jo under jorden
en hoben skønne folk? —

fortsætter han strax sin tankegang og jubler trøstigt videre.

Det første ret tydelige brud på denne korrekte alvor er scenen III 2, hvor Mads bebrejder Jesper at han ikke har stået ham bi i sjælevåndens øjeblik, så at han nu er ganske hæs af at have måttet bruge en fortvivlet røst et helt kvarter. Læseren opdager med forbløffelse at det ikke alene er komedie for ham, men også for de optrædende. Og nu tager denne idé fart: IV 1 må Johan instrueres om hvorledes en helt vander sig under dyds og kærligheds splid og kan først derefter præstere den fornødne sjælekval. Man bemærke (IV 3) hvorledes Mette fra den beskedne fortrolige i I. og II. akt er voxet til den stormægtige kritiker, for hvem helten med bæven avlægger regnskab for sin færd til Madses kiste.

Helt ude i farcen er scenen V 4, hvor Grethe og Johan, da de har et kvarter til overs, udvexler artigheder, atter under opsyn af den årvågne Mette, som skarpt påtaler alle brud på konvensen („Gå ej videre, thi det anstår dig ej!“ — „Ved du, du overtræder heltinders strenge lov!“). Scenens karakter belyses klart ved sammenligning med Grethes og Johans elskovssamtale II 4, som udspringer af situationen — gensynet efter den lange adskillelse — og derfor tages ganske alvorligt af de to parter, om end ikke af læseren. I modsætning hertil er denne scene også for personer selv en ren paradeforestilling, som skal udfylde nogle ledige øjeblikke i scenegangen.

Den udvikling som disse eksempler har vist, bekræftes yderligere af en række gentagelser der findes i stykkets gang.

1. Det gælder fx. personernes opfattelse af arierne. II 1 siger Jesper efter Madses arie, med lidt utålmodighed, men også sympati:

Har du nu skreget ud din glædes raseri?

Men III 6 belønnes Mettes arie med denne bemærkning af Grethe:

Hvor er jeg lykkelig, at du holdt op engang!

og får til svar den overraskende oplysning:

Jeg ved min arie kun søgte tid at vinde!

Begge har følt lige stor lede ved arien! Samme opfattelse af arien har Jesper V 1:

Men at du ej skal tro, jeg stod omsonst så længe,
som du sang arien om fluer og dit blod,
så faldt jeg . . . på en mistanke!

2. Den samme forandring fra det naivt ubevidste til det bevidst skuespilleragtige ses i V 7 sammenlignet med II 1. II 1 går Mads itu i sit „frydeskrig“, fordi han falder i tvivl om de underjordiskes existens, men fortsætter sin tale, så snart tvivlen er veget. Men i V 7, hvor han atter stanses, denne gang af vanskelighederne i den store tabel, bemærker han:

En helt, som regner slet, er meget at beklage!
 Min tale på en frisk jeg nu må igentage!

hvorpå han begynder forfra; „talen“ er en skuespillerpræstation.

3. Ganske parallel hermed er Grethes to besvimelser:

II 4. Nu fik jeg hjertestød!
 det alt for grusomt er, det bliver vist min død.

(Efter en kort besvimelse)

Forvovne, som så fræk tør uden strømper tale . . .

Besvimelsen er vel motiveret og holdes indenfor en passende tidsgrænse. Men V 7 forhindres en gentagelse ved et ubesindigt ord af Mads, og først da forseelsen er påtalt, og spørgsmålet hvad Grethe nu skal gøre, diskuteres, dåner hun på opfordring. Den farceagtige overdivelse er umiskendelig ligesom i

4. tilfældet med Grethes anelser. Da den første indtræffer, søger Mette forgæves at slå den hen (II 2). Derimod V 4 viser anelsen sig at stamme fra en bedærvet mave (detaljeret redegørelse for bedærvelsen).

5. Da Johan vil undskylde sig (II 4), avvises han med den fyndige begrundelse:

Johan, som elsker mig, kan ej strafværdig være!

en sætning som netop ved sin fuldkomne overensstemmelse med den traditionelle „tragiske“ tankegang snærter dobbelt stærkt, meget mere end Johans forsvar (IV 5):

Johan von Ehrenpreis — vid, når man hedder så,
 man da umulig kan et tyveri begå.

6. De to elskovssamtaler II 4 og V 4 (se ovenfor).

[I parentes anfører jeg endnu en gentagelse, der dog ikke som de andre er en overdriven: III 6 dadler Grethe Mette for koldsindighed, skønt denne har gjort sit bedste for Grethes lykke. Denne Grethes tilsyneladende tarvelige tankegang forklarer Mette i en arie som et udslag af sjælekval. V 3 viser Mads en, for en mand der har gjort op med denne verden, usædvanlig interesse for sine efterladenskaber, men Jesper griber ind og fortolker det som vennesind overfor arvingen. — Begge steder redder de fortrolige helten ud af fadæsen].

Det samme indtryk af en forgrovelse af spøgen giver endelig den megen tale om mad. I begyndelsen af stykket er den meget diskret, mæden figurerer kun i sammenligning og billedlig tale („den kål, jeg spytted i, jeg skulde søbe selv“ I 2; karperne og de tørre jyder I 5), naturligt for en dame som Grethe, plat ganske vist, men velmotiveret. Senere (IV 4) optræder mad som middel mod sjælekval, altså nu materialiseret, om end uden for scenen, men til sidst (fra V 3) behersker den konversationen — og scenen — i den grad at Mads svigter sin sædvanlige dæmon, skæbnen, for at sværge ved de gule ærter. Den virkning eden gør på Grethe, er lige så farceagtig som en række andre træk der dukker op mod enden af værket:

Mads varer før selvmordet Jesper ad at han passer på sin vest, at ikke blodsprøjet spolerer den; Madses tilbud om evig tavshed er en så stor fristelse for Grethe at selv Johans ære må vige; Grethe udtrykker usminket forbavelse over at Johan tør stikke sig (hun havde sat sin lid til at han var for fej, så de kunde indgå i et lykkeligt ægteskab!); flere af personerne går i døden med en uforstående hovedrysten. Til dette festlige synderegister kommer de før nævnte eksempler.

Resultatet af denne gennemgang kan — måske med nogen tilspidsning — udtrykkes således: Begyndelsen af stykket er en parodi; alt det ydre er i den skønneste orden, og personerne tager sig selv fuldstændig alvorlige, ikke en bemærkning angler efter publikums munterhed, som udelukkende fremkaldes af personernes egen latterlighed, der skinner så tydelig frem under de masker de har anlagt.

I stykkets senere del har personerne delvis lagt masken; de giver tragiske prøver til bedste uden at stå inde for dem med eget navn (se de karakteristiske anvisninger: Johan „sætter sig i en ægte tragisk postyr“ IV 1; „Tal i den høje stil“ IV 5; Grethe „(bevægeligen)“ V 4; Johan „gør sig kostbar“ V 4; Mads „sætter sig i lave“ V 7 — de gør sig i orden til at spille komedie) og de gør bemærkninger om hinandens præstationer (arierne). Hertil kommer de mange groteske indfald (fadet med ærter); parodien er gået over i farce.

Der er egentlig ikke noget at sige til det. Parodien må for at slå være kortfattet; publikum må ikke få tid til at trættes, og hvad der i begyndelsen er morsomt, blir efterhånden selvfølgeligt; dette har Wessel vel følt og derfor efterhånden ladet sit værk i nogen grad forandre ansigt (det samme observeres jo med stor tydelighed i den anden klassiske parodi, Peder Paars).

Måske spiller også en anden omstændighed ind; Wessels oplagthed varede jo sjældent længere end til hvad der kunde nås i ett stræk, og han har da måske efterhånden grebet til at gentage sine indfald i mere drastisk, men også noget forceret form. Det er vel ikke utænkeligt at Wessel efter sin første begejstringsrus har præsenteret det hidtil skrevne for sine venner og derpå, opmuntret og næsten tvunget af deres bifald, har fuldendt stykket med mindre kunstnerisk mådehold end da inspirationen var frisk.

A. N. B. Fich.

EN DANSK-SVENSK PARALLEL.

Dr. Sverker Ek, har tidligere i sin populært skrevne bog „Den svenska folkvisan“ (1924) fremsat synsmåder om folkevisernes alder og udvikling, der afviger ikke så lidt fra de navnlig af Henrik Schück repræsenterede. I en række „Studier till den svenska folkvisans historia“ (Göteborgs Högskolas Årsskr. XXXVII) har dr. Ek nu nærmere begrundet disse synsmåder, foruden at der føjes et og andet nyt til. Vi skal her ikke gå ind på alle de mange enkeltheder i bogen, men holde os til en del af det 4. kapitel, som handler om de svenske historiske viser om bruderov.

I „Danmarks gamle Folkeviser“ (DgF) er disse viser spredt på numrene 138, 155 og 179—181, medens Ernst von der Recke i „Danmarks Fornviser“ samler dem i II, nr. 86—93. Det må fremhæves, at Sv. Grundtvig her som så ofte har gjort det store og grundlæggende arbejde, og gjort det så godt, at endnu i denne fremstilling ny fund kan gøres i hans udredninger (selvfølgelig må man altid tage hensyn også til hans „tillæg“). I opfattelsen af DgF 138, „Vreta klosterrov“, i forhold til historien slutter Sverker Ek sig nærmere til Grundtvig end nogen af de andre, der har behandlet visen; for de senere viser har Grundtvigs redegørelse egentlig ingen modsigelse fundet. Derimod hævder Ek med gode grunde, at alle disse viser må være svenske af oprindelse, medens både Grundtvig og Recke har anset flere eller færre af dem for danske.

Det vil vist være praktisk at give en kort oversigt over indholdet i disse viser.

I følge DgF 138 bortførte den svenske stormand *Sune Folkesøn* (o. 1222) kongedatteren *Elin* mod hendes vilje fra Vreta kloster i Østergötland til sin borg Ymseborg i det nordlige Västergötland, og da hun efter 18 års ægteskab lå for døden (1240), udtalte hun sin harme overfor ægtefællen; sine to døtre spåede hun deres forskellige skæbne: den ældste, *Karin*, skal blive dronning, men den yngste (i visen *Elin*, men i historien *Benedikte*) skal få sin moders skæbne. Visen har det kendte omkvæd: „Nu ligger de hellede vejen.“

DgF 155 handler om denne datters skæbne. I følge en svensk årbog bortførte østgøtelagmanden *Lars Pedersøn Benedikte Sunesdatter* (1244 el. 1245) fra samme kloster. I følge visen gik flugten til Norge, hvor de levede sammen til lagmand Lars' død 5 år senere; på sit dødsleje råder han sin hustru til at forsone sig med sin „broder“ Birger jarl for at sikre sig sin fædrenearv. Forsoningen er historisk rigtig; efter den gik hun ind i Gudhems kloster, men få år efter gik hun anden gang i ægteskab med *Svantepolk*, søn af Valdemar Sejers uægte søn Knud, og fik med ham to døtre, der som spæde blev anbragt i Vreta kloster, hvor den ene, Katarina, 1289 blev abbedisse.

Om den anden datter, *Ingrid*, handler DgF 179—181. Hun blev trolovet med den danske drost David Thorstenssøn, men 1288 bortførte *Folke*, søn af vestgøtelagmanden *Algot*, hende fra Lindø (formodentlig herregården af dette navn ved Mælaren) og flygtede med hende til Norge. Hans fader og en af hans brødre blev taget til fange af Kong Magnus Ladelås, men tre andre brødre undslap også til Norge; den ene af dem, *Karl*, faldt dog senere i Kong Magnus' vold og blev henrettet — dog ikke på grund af sin deltagelse i bortførelsen.

Medens de to sidste bortførelser er historisk kendte fra årbøgerne, indeholder disse intet om den første, men Ek giver gode grunde for, at visen må være blevet digtet ganske kort efter Elin Sverkesdatters død og Benediktes bortførelse (mellem 1245 og 1250), så den står begivenhederne så nær, at den må regnes for en historisk kilde i sig selv. Vi må heller ikke glemme, at der for begge de sidste bortførelser kun findes en enkelt

årbogsoptegnelse bevaret, så en meddelelse om den første nok kan være gået til grunde, selv om den muligvis engang har eksisteret.

Der er en modsætning mellem de to første viser og dem om det tredje bruderov, som med god grund fremhæves. I de to første er bortførelsen kun en del af visen, der fortsættes frem til den ene ægtefælles død, ja endog ud over denne. I viserne om Folke og Ingrid skildres kun selve bortførelsen. Poetisk er dette sidste afgjort mere tilfredsstillende, men historisk er det omvendt, og netop dette vidner om, at de to første må være samtidsdigtning.

Men der er også en anden modsætning, nemlig mellem DgF 138 og 179 på den ene og DgF 155 og 181 (180 er kun en forvansket form af denne) på den anden side. De to første stiller sig på den krænkede slægts side, medens de to sidste tager parti for bortføreren. Og hermed er vi inde på et spørgsmål, som har større rækkevidde. De historiske fornviser (og det gælder sikkert også en stor del af „ridderviserne“, eller, som Ek hellere siger, „svendeviserne“) er fra først af partiindlæg i dagens tvistigheder. De er ikke rent poetiske frembringelser, selv om de undertiden når højt poetisk værd, men har et mere praktisk formål tillige.

Her er det, at Ek med rette sammenligner viserne om Folke Lagmandssøns bruderov med de danske viser om kongedrabet i Finderup. Ikke blot er disse begivenheder samtidige (bruderovet 1286, kongedrabet halvtredje år senere 1288), men også kongedrabet udløser en lignende partidigtning. Lige efter drabet må den lille vise være blevet til, som har omkvædet: „Nu stander landet i våde“ (DgF 145, F-G). I den spejler sig det kongelige partis syn på den tilstand, der er opstået ved at et barn er kommet på tronen i et land, hvor partilidenskaberne var i fuld udvikling. Men snart kommer der indlæg fra den modsatte side. Ældst af disse er måske den vise med omkvæd: „Men vi er dreven ud af Danmark“, hvori Marsk Stig optræder som oppositionens leder og foreslår bygningen af det faste hus på Hjælm (DgF 145, K); denne — i modsætning til de andre samtidige toliniede — vise er kun bevaret som brudstykke. Kort efter må også visen om danehoffets dom med omkvæd: „Min ædelig herre, hin unge hr. Marsk Stig“ (DgF 145, H-J) være blevet til, og det er muligt, at den er ældre end visen om Hjælm. Først senere kommer så den om kong Erik og marskens hustru med omkvæd: „Men fruén sidder i Sjælland, så mangt hun sørger“ (DgF 145, B-E), som vidner om, at den virkelige sammenhæng er glemt. Langt senere er så hele rækken sammenarbejdet til „den lange vise“ (DgF 145, A), som findes i to håndskrifter, Karen Brahes Folio og Anna Munks håndskrift.

Vi ser her, ligesom i de svenske bruderovviser, indlæg fra begge sider, og det er ikke blot herved, at disse to grupper, som samtidig er digtede i de to lande, belyser hinanden. Vi ser også, hvorledes drømmemotivet som indledning findes i begge grupper. Vi har det i visen om Sune Folkesøn og Elin så vel som i visen om Danehoffet, og dette tyder på, at det er en poetisk mode, som i det 13. årh. breder sig over Norden — vi kender det jo også fra sagaerne.

Men også varselsmotivet kan nævnes. Elins spådom på dødslejet om døtrenes skæbne er naturligvis — ligesom dronning Dagmars advarsler til kong Valdemar — en tilbagespejling af begivenheder, som senere indtraf; men det samme gælder vel Marsk Stigs ord i Hjælm-visen, som altså må bedømmes noget anderledes end Recke har gjort.

Måske kan det lykkes at finde sikre midler til at skelne mellem de danske, norske og svenske bestanddele i den nordiske fornvisedigtning. Allerede Olrik har gjort en del i den retning, Recke og Ek har vundet flere resultater, og vejen ser ikke mere så ufremkommelig ud. Men fællesskabet mellem Nordens lande er her alligevel så stærkt, deres fornviser har delvis de samme forudsætninger, udviklingen har været præget af de samme strømninger i Europas kulturliv, og den gensidige overførelse af viser, især i unionstiden, så omfattende, at det stadig viser sig, at arbejdet for forståelsen af dem må udføres i fællesskab. Dette er ikke mindst blevet fastslået ved Sverker Eks ny bog, skønt netop den har sin styrke i at skelne mellem de nordiske visers egenart i de forskellige lande.

Marius Kristensen.

TIL STORE RYGBJERG-STENEN.

I min Afh. „Nordisk Runemagi“ (Aarb. f. n. Oldk. 1929 S. 160) har jeg analyseret *Store Rygbjerg's* Talindretninger. Hertil vilde jeg imidlertid endnu føje følgende.

Indskriftens Form er denne:

brutia þir stafar munu
tufi risþi stin þansi aft lika
þurkuni miuk liki lifa

Læsningen begynder med midterste Linje, der har 30 Runer. Derefter følger, som af Wimmer angivet, Ordet „brutia“, der har 6 Runer. Ialt altsaa 36 Runer eller Rejsernavnet „tufi“ + 32 Runer. Resten af Indskriften (3 Ord i øverste Linje og hele nederste Linje) har ligeledes 32 Runer.

Indskriftens indre Talsystem bestaar, som af mig paavist, af Runerne l, i, u, a. Optælles disse for midterste Linje og det tilhørende Ord »brutia“ i øverste Linje, faas Tallet 16. Resten af Indskriften har ligeledes 16 Systemruner.

Det ses saaledes, at Runemesteren har delt sin Indskrift i to Dele. Den første har 8 Ord, 16 Systemruner, 32 Runer + Navn; den anden 7 Ord med 16 Systemruner, 32 Runer. Ved denne Taldeling anvises en Læsemaade: „þir stafar munu þurkuni miuk liki lifa“. Paa Dansk: „De Stave vil leve meget længe for Torgun.“

Imidlertid er der ingen Tvivl om, at Wimmer med Rette opfatter Ordene „þir stafar munu — miuk liki lifa“ som et Vers. Indskriftens Indretning maa da opfattes saaledes, at Runemesteren under Henblik paa

sine Talsystemer har placeret Appositionen til „lika“, „þurkuni“, indenfor Versets Omraade paa Stenen og derved naturligvis ogsaa været opmærksom paa, at en brugelig syntaktisk Forbindelse mellem „þurkuni“ og Verset opstod. Dette er imidlertid et sekundært Forhold. Primært er „þurkuni“ at opfatte som Apposition til „lika“.

Hans Brix.

SAND.

I de gamle jyske Lensregnskaber forekommer ofte en Indtægtspost, som hedder Sandtold; det var Afgift in natura, som Kystboerne erlagde for at faa Lov til at fiske i Havet. Ligeledes forekommer i det 17. Aarh. Ordet Sandskude, der anvendes saavel i Lovgivningen som i almindelig Tale om de Smaafartøjer, hvormed Beboerne paa Jyllands Vestkyst sejlede til Norge for med dem at udføre forskellige Landbrugsprodukter og fra Norge hjemføre Trælast, Kalk, Sten, Jern, Salt m. v.

Disse Sammensætninger med Sand maa utvivlsomt hidrøre fra, at Fiskerne erlagde Afgiften for at faa Ret til at trække Baade og Redskaber op paa Stranden, ligesom Sandskuder var Fartøjer, der blev draget paa Land, naar de ikke var i Fart, og henstod paa Stranden (Sandet), indtil de atter skulde benyttes. En Parallel har vi antagelig i Benævnelsen Sandvaad, det er et Vaad, som trækkes langs Kysten af et Par Mænd (Heste eller Stude), der gaar paa Stranden, medens det ved Hjælp af en Stage holdes udspændt og ved en anden lang Stage holdes ude i Vandet af en Mand, som vader i Havkanten. Sand maa i disse Forbindelser være ensbetydende med Strand.

C. Klitgaard.

KULTUR OG FOLKEMINDER

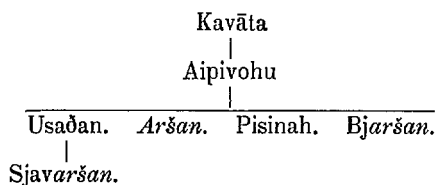
EN GAMMEL-IRANSK OPKALDELSESSKIK.

Dr. Marius Kristensens Artikel „En Opkaldelsesskik på svenske og bornholmske Runestene“ i dette Tidsskrift (Aargang 1930, S. 150 ff.) bringer mig til at tænke paa nogle Forhold ved gammel-iransk Navnegivning, paa hvilke jeg har henledt Opmærksomheden i mit Skrift „Études sur le zoroastrisme de la Perse antique“ (D. Kgl. Danske Vid. Selsk. hist.-fil. Meddel. XV. 2, S. 17 ff.).

Hvad først angaar Opkaldelse efter ældre Familiemedlemmer kunde man nævne en Række Tilfælde fra de persiske Kongeslægter, lige fra Achæmenidernes ældre Linje til Sasaniderne, hvor Sønnesøn havde samme Navn som Farfader, og hvor Brodersøn havde Navn fælles med Farbroder. Ved hele dette Materiale er der imidlertid den Skavank, at det netop drejer sig om Kongefamilier, i hvilke de samme Navne plejer at gaa igen. Det er derfor muligt, at Prins NN ikke er bleven opkaldt efter en Bedstefader eller Onkel, der havde samme Navn, men efter det første regerende Medlem af Slægten, der førte dette Navn. I Achæmenidernes, Arsakidernes og Sasanidernes Slægter er det heller ikke helt ualmindeligt, at Fader og Søn har samme Navn.

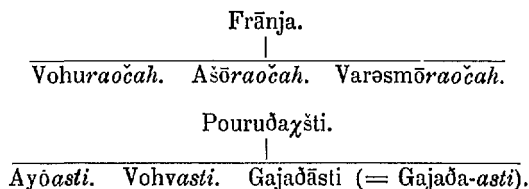
Vigtigere er Forholdet med toleddede Navne, der har ét Led fælles. Hos de — efter min Mening utvivlsomt østiranske — Stammer, indenfor hvilke Avesta-Religionen er opstaaet, er toleddede Navne med samme Efterled indenfor samme Familie overordentlig almindelige. Noget sjældnere er Navne med samme Forled. Ogsaa det Forhold forekommer, at én af flere Brødre har et Navn, der kun bestaar af ét Led, medens de andre har toleddede Navne, i hvilke dette indgaar (jfr. det af Marius Kristensen S. 152 anførte svenske Tilfælde: Bjærn, Vibjærn, Ketilbjærn).

Forud for den Kong Vištāspa, under hvem Zarathushtra optraadte, regerede over de nævnte Stammer en Række Konger med Titlen Kavi, som opregnes ens i to af de ældste Gudehymner (Jashter) i Avesta, nemlig Jasht 23.132 og Jasht 19.71, og som vi ikke har skellig Grund til at anse for uhistoriske. Deres indbyrdes Slægtskabsforhold er ikke angivet paa de nævnte to Steder, men derimod i mellempersiske Skrifter, der gaar tilbage til tabte Dele af den paa Sasanidetiden redigerede Avesta :

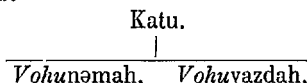
I Jasht 13 (Fravardīn Jasht) opregnes en lang Række af Navne paa fromme Troende fra den ældste zarathushtriske Periode i Østiran, en Del, men langt fra alle, med Angivelse af Faders Navn. Her finder vi allerede i Kong Vištāspa og hans Hustru Hutaosas Familier talrige Eks-empler paa toleddede Navne med et Led fælles. (§ 101—103). Umiddelbart efter Vištāspa nævnes Zairivairi, der er kendt som dennes Broder; derefter følger Juxtavairi. Saa kommer de to Navne Sriraoṣšan og Kərəsaoyšan. Lidt længere nede i samme Paragraf har vi fire Navne med Efterled *-aršti*, derefter to Navne med Efterled *-aspa*, otte med Forled *Atarə-* og to med Efterled *-šjaodna*, der efterfølges af Spəntōdāta, hvem vi kender som Vištāspas Søn.

Andre Navne med fælles Efterled fra den samme Jasht (§ 97, 112, 127):

To Brødre: Paršatgav og Dāzgrōgav.

Med fælles Forled:

Mange Steder i Listen nævnes umiddelbart efter hinanden to eller flere Navne med fælles Efterled eller Forled, eller af hvilke det første er enkeltleddet og indgaar som Efterled i det eller de følgende, men uden at Faderens Navn er angivet. I disse Tilfælde drejer det sig sikkert for det meste om Brødre:

Dārajatraḍa. Frārayatraḍa. Skārayatraḍa (§ 108. Mærk de indbyrdes rimende Forled).

Aršavant. Vjaršavant. Paitjaršavant. (§ 109).

Drāḍa. Paitīdrāḍa. Paitivanha. (§ 109).

Danhusrūta. Danhufrādah. (§ 116).

Māzdrāvanhu. Srīravanhu (§ 118).

Frasrūtār. Visrūtār. (§ 121).

Navnelighed mellem Fader og Søn:

Ašasarəda, Søn af *Ašasairjank*.

De her opregnede Navne er for Størstedelen af religiøs, zarathushtrisk Karakter, men at den Navneskik, det her drejer sig om, ikke er en Nyhed, som Zarathushtrismen har medført, fremgaar af de førnævnte Kaviers Navne, der er førzarathushtriske og har en helt anden Karakter, men bærer Vidne om samme Skik.

Denne Navnedannelse faar nu ogsaa Indpas i Eschatologien. De tre Profeter, som med 1000 Aars Mellemrum skal fødes af Zarathushtras i Søen Kāsaoja (Hamunsøen i Sistan) gemte Sæd, har allerede i Fravardin Jasht Navnene

Uχšjatarəta, *Uχšjatnəmah*, *Astvatarəta*.

I Vestiran, hos Perserne og Mederne, finder vi kun svage og usikre Spor af denne Art Navnevariation. I Ktesias' forfalskede Liste over Mederkongerne, en Liste, der formodentlig i Virkeligheden indeholder Navne paa gamle, mediske Stammehøvdinge, findes en *Arbakes* og en *Arbianes*, en *Artykas* og en *Artynes*. Det er alt, hvad jeg har kunnet finde, og det er ikke givet, at disse Navnevariationer skal forklares paa samme Maade som de østiranske.

De zarathushtriske Præster, som havde sat sig til Opgave at tilrettelægge den gamle Sagnhistorie ved Hjælp af kunstige Stamtavler, har imidlertid gjort rig Brug af den gamle Navneskik, der jo ogsaa var overordentlig bekvem til dette Formaal. Den anvendtes navnlig paa den Maade, at man gav Fader og Søn fælles Navneled. Til den gamle Sagnkonge *Manuščiθra*, hvis Fader ifølge Jasht 13.131 hed *Airyāva*, opfandt man en ny Fader, *Manušχwarnar* og en Farfader *Manušχwarnay*, og iblandt *Manuščiθras* sjærnere Forfædre finder vi en *Frazūšay*, Søn af *Zūšay*, Søn af *Fragūzay*, Søn af *Guzay*. En anden ældgammel Sagnskikkelse Kong *Frēdōn* (*Θraētaona*) fik en lang Række Forfædre, hvis Navne alle havde Efterled *-gāv*. I Navnet paa den berømte Sagnhelt *Rustam*, der først paa Sasanidetiden er kommen ind i det sagnhistoriske Skema, rimeligvis som et nyt Laan fra Østiran, er Forleddet det samme som i Moderens Navn; Navnet *Rustam* hedder i den ældre, pehleviske Form *Rōdstaym*, og Moderen var *Rōdāwād* eller maaske *Rōdāwāy*.

Takket være den religiøse Tradition faar den gamle, østiranske Navneskik ny Livskraft paa Sasanidetiden. Mod Slutningen af denne Periode, i første Halvdel af det sjette Aarhundrede e. C., finder vi blandt Kong *Khusrau II's* Børn Personer med følgende Navne:

Šādmān. *Šādrang*.

Arvandrang. *Arvanddast*.

Pusdil. *Pusvēh*.

Xurrah. *Mardχurrah*. *Zādānχurrah*.

Endnu i eftersasanidisk Tid holder Skikken sig i zarathushtriske Slægter. Forfatteren til Pehleviskriftet Bundahishn, der er skrevet saa sent som 1178 e. C., meddeler, uden at nævne sit eget Navn, at hans Moder Hümāj var Datter af Frēhmāh, Datter af Māhajār, Søn af Māhbunday, Søn af Māhbōxt. Her er altsaa Forleddet i de mandlige Navne blevet til Efterled i det kvindelige Navn.

Naar en saa egenartet Navneskik som den, der her er Tale om, forekommer i den Grad overensstemmende paa Steder, der ligger saa fjærnt fra hinanden som Østiran og de skandinaviske Lande, kan det vel kun forklares som Levn fra indoeuropæisk Tid. Det vilde være interessant at faa at vide, om Skikken kendes hos andre indoeuropæiske Folk.

Arthur Christensen.

RUNEMAGI.

Sigurd Agrell, *Senantik. mysteriereligion och nordisk runmagi*. Stockholm 1931, A. Bonnier.

Forfatteren, der har skrevet en Række Afhandlinger bl. a. om Runernes Talmystik, senantik Bogstavmystik, Runcenavnenes Oprindelse og Rökstenens Chiffergaader, sammenfatter nu sine Arbejder i mere populær Form. Han gennemgaar i livfuld og fængslende Fremstillingsform de forskellige Mysteriereligioner, der gennemstrømmede den antikke Verden ved vor Tidsregnings Begyndelse, Dyrkelsen af Kybele, Osiris og Isis, Atargatis, Mithra og mange andre, samt Astrologien, der fik sin Blomstringstid under de romerske Kejsere, og fremfor alt Bogstavmagi og Spaadoms-teknik, i det hele taget den aandelige Baggrund i den Tid, da Germanerne laante Bogstavskriften fra Sydens Folk. Forfatteren finder Paavirkning sydfra næsten overalt i vor ældste Kultur, saaledes viser han talrige Spor af Astrologi i Eddadigtene, og anser det for hævet over enhver Tvivl, at Runeskriften i sin første Oprindelse nærmest er af magisk Karakter.

I det græske Alfabet har Bogstaverne Talværdi, $\alpha = 1$, $\beta = 2$ o. s. v., og i Runerækken formoder Agrell, at vi har noget tilsvarende, men her er f-Runen den højeste, ligesom Esset i et Spil Kort, og gælder 24, medens u = 1, p = 2 o. s. v., Futharken igennem. Han gennemgaar en Række ældre Runeindskrifter og beregner Ordenes saakaldte „gematriske“ Værdi og kommer derved til det Resultat, at de indeholder en Række magiske Tal eller Multipla heraf. Hans første Eksempel er Lindholm-Indskriften, som ogsaa efter det gematriske Princip skal være et fremragende Stykke Magi. Enstemmig Tilslutning har hans Opfattelse dog endnu ikke vundet, hvad der vil fremgaa af Orlufs Artikel ovenfor p. 60 flg. Det vilde have været af Interesse, om Agrell i sin ellers meget polemiske Bog havde taget Stilling til Hans Brix's Teorier om Runemagi (Aarb. f. nord. Oldk. 1929, jfr. ovenfor p. 83), men det er ikke sket. Brix opererer ogsaa med magiske Tal, men de fremkommer ved Tælling af Runetegnene og af de saakaldte Systemruner. Om Agrell virkelig har haft Held til at

finde Nøglen til Runernes Hemmelighed, er dog et stort Spørgsmaal, og hans Indlæg vil næppe blive det sidste Ord i denne Sag, der har faaet en forunderlig Aktualitet i de sidste Aar.

Gunnar Knudsen.

GAMLE SKATTENAVNE PAA BORNHOLM.

En historisk Fremstilling af gammeldansk Skattevæsen maa tage sit Udspring i en sproglig Udforskning af de ældste Skattenavne. I sproglige Haandbøger staar en Række Skattenavne fra Bornholm endnu helt uoplyste eller mangelfuldt forklarede. Historieforskeren nødes herved ind paa at efterspore deres sproglige Oprindelse, saa vidt hans her uskoledede Dømmekraft tilsteder.

De bornholmske Landgaarde optaltes i Skatteformaal til 680 Selvejergaarde, 219 Vornedgaarde, 16 Frimands, Sædegaarde (senere Proprietærgaarde), 15 Præste- og 15 Degnegaarde. Selvejerne nævntes oprindeligt jordegne Bønder, senere Kongens Skattebønder eller 1572 Kronens og Kongens frie Bønder. De sad selv som Jorddrotter paa deres gamle Slægtsgaarde, der efter Bornholms Vedtægt skulde gaa udelte i Arv til Gaarddrønterne, den yngste Søn i hver Gaard, og ikke uden tinglyst Lavgbyddelse til alle Slægtens Medlemmer kunde gaa ud af dens Eje. Kun som Landsherre kunde Kongen afkræve dem Skatter og Afgifter. Af Vornedgaardene ejede Kongen efter Sagaernes Udsagn c. 1080 kun tolv Kongsgaarde, og endnu 1547 (H. 428) optaltes kun tolv Vornedgaarde ejede af Kongen som Jorddrot. De øvrige Vornedgaarde var oprindeligt Frimandsseje, men tidligt vandrede nogle af dem, vel mest som Sjølegaver, over i Kirkernes, Jørgens Hospitals, skaanske Klosters og Lunde-kapitlets Eje, og disses Fæstere nævntes 30 Kirke-, 15 Spitals-, 18 Biskops-, 11 Kapitelsbønder eller Gaardene selv Munke- og 4 Kannikegaarde. End flere Vornedgaarde blev ved Salg danske Adelsmænds Strøgods. Vornedbøndernes Hoveriarbejde til de smaa Sædegaarde var kun nogle faa Dagværker om Aaret; de og deres Enker sad som Livsfæstere, Skik og Brug lod Fæstet gaa i Arv til et af Børnene.

Inne, Stud og Leding, de gamle danske Kongsskatter eller onera regalia i Afløsning af Folkets oprindelige Pligt til at yde Landsherren Arbejdstjeneste, Underhold og Vaabenfølge, var i Brug paa Bornholm rimeligvis inden 1149, da Kongen overdrog dets tre Herreder (og 1303 dets fjerde Herred) til Ærkebispesædet i Lund. Paa det fjerne Land, hvor Rigets Konge sjældent færdedes, maatte en saadan Afløsning ret tidligt vise sig tjenlig. De tre Skatter nævntes i Reglen sammen som en Enhed, i hvilken den oprindelige Skilsmisse mellem dem var udslettet, saaledes paa Bornholm endnu 1403 (H. 10), da Ærkebispen frigjorde en Selvejergaard i Østremarker for Ejerens og hans Hustrues Livstid fra disse Skatter, hvilket turde sige: fra al Skatyddelse. Men allerede et Hundredeaar tilforn var de tre Skattenavne ikkun en forældet Brug og i Skattemisterne afløste

af andre Navne hentede fra Skatternes Forfaldstid, de Varer, hvori, eller de Ejendele, hvoraf de svaredes.

Næfgjæld nævntes 1313 forrest i Dalby Klosters Fæstebønders Ydelse til Klosteret, efterfulgt af Kongetjenester, Skatter, Afgifter og andre Skyldigheder; atter 1345 i Hammershus Indtægtsregnskab som den første af de fire Skatter, hvis følgende Led var Bode-, Stad- og Midsommersgjæld (Dipl. Suecanum V. — Subm. XIII). Ud fra at Islænderne i Nutiden bruge Ordet næfgildi ene om Kopskat, Skat paa hvert nef eller hver Næse, er man bleven staaende ved denne Udtydning, skønt intet Spor er paavist af en almen fast Mandtalsskat i Bornholms Middelalder. Det usammensatte Ord nef udstrækkes dog paa Island ud over blot Næse ogsaa til Næs paa Kysten (paa Bornholm haves Nebbe N. for Rønne), til Næb paa Fugle, til Stavn paa Baade, til fremragende Dele paa andre Gjenstande. I gammeldansk Skattesprog har man haft dette videre omfattende Indhold for sig, idet Næfgjæld her ikke er Skat paa hvert Hoved eller hver Mund, men derimod Skat paa hvert Hoved eller hver Mule. Et utænkeligt Særsyn vilde det være, at en fremragende Jordebogsskat visnede og gik i Jorden igjen; og Næfgjælden kan i senere Tiders Skatte-regnskaber ene gjenfindes i Skur- og Kosmør, som baade Selvejernes og Vornedbøndernes Køer have maattet i rigt Maal yde Kongen helt frem til vor Tid, og som var en Muleskat, idet den udrededes efter Tallet paa Høveder og Køer. Næfgjæld bliver altsaa paa Bornholm i Nutidssprog Muleskat.

Bodegjæld 1345 var Skyld og Skat af de Handelsboder, som fremmede Købmænd aabnede i Købstæderne og Fiskerlejerne under det store Høstfiskeri. Gripsvoldiske Skippere havde 1330 stiftet deres Jomfru Maria Gilde i Rønne, hvor det holdtes i Live i et Par Hundredaar. De østlige Hansestæder byggede sig Boder og Fed i Fiskerlejerne langs Nordøstkysten lige fra Aasdale op til Krogkaas paa Hammeren. Ærkebiskop Niels Jonson lod bygge sex Boder i Havnelejet Listad, og 1379 gav han dem, hvis Lejesum var sex Sølvmark, med samt deres Rettigheder og Tilhør i Pant til Høvidsmanden Hans Uf.

Stadgjæld 1345 var Byskat af de ny fremdukkende Købstæder. Rønne var bleven Købstad i Aarene forud for 1327; Nexø og Aakirkeby havde 1345 nyligt faaet Købstadsret.

Midsommersgjæld 1345 var en gammel Skat, som var omtalt af Sakse i hans Danmarkskronike. Den udgaves af Herredsbønderne, som et gammelt Vidnesbyrd (H. 1) siger, at *Sommerstud* inden 1327 altid udrededes af Rønne Herred til Landsherren; her var saaledes det gamle Skattenavn Stud endnu i Brug. Senere 1525 og 1598 (H. 538) nævnte Jordebøgerne denne Ydelse under Skattefæ som 56 *Sommernød*, Ungkvæg der plejer at slagtes om Sommeren. Hvert enkelt Sogn som Helhed afgav aarligt sine Nød, færrest Knudsker med to, flest Klemmedsker med sex. Efter at Lensmanden jævnlige havde taget Penge i *Sommernødets* Sted (H. 532), omsatte Jordebogen 1625 hele denne Ydelse i *Sommernødpenge* som en fast varig Pengeskat. Ydelsen paahvilede ene Selvejerne.

Skattefæ 1598 omsluttede tillige 11 *Sognæxen* (H. 538), der afgaves

inden 1. Nov. af Herrederne som Enheder, og som Jordebogen 1625 omsatte i Sogneoxesmør og fordelte paa hver enkelt Selvejergaard. Ligesom Midsommersgjæld tør ogsaa denne Øenskat have sit Udspring fra den gamle Kongsskat Stud eller Stød (Støtte). Det andensteds 1282 kendte Navn Studkorn forekommer ikke i bornholmske Skattelister, men selve Skatten ydedes ogsaa her inden 30. Nov. med en Tønde Byg aarligt af hver Selvejer. En Mindelse om denne Kornskat turde findes i, at Landsmaalet ved Korn ene forstaaer Byg og nævner de andre Kornarter Sæd.

Stødkoer og *Stødgalte* eller Skattesvin (H. 253) bar Navn efter Kongsskatten Stud eller Stød, Støtte. Det oplystes 1555, at der var fire Selvejere sammen om at yde en Ko og en Galt. Deres Tal opgjordes 1525 til 37½ af hver Art aarligt, og med en ringe Stigning opførte Jordebogen 1598 (H. 543) 39¾ Skattekoer og ligesaa mange Svin og indskrev 151 Selvejergaarde for hver en Ko- og en Svinefjerdings, Brogaard i Aaker og Siegaard i Klemmedsker for hver en halv Ko og en halv Galt og Splidsgaard i Klemmedsker for en hel Ko og en hel Galt. Disse 154 Skattegaarde give Forklaringen af et hidtil uoplyst Gaardnavn.

Garstertegarden, *Garsterckgorden*, *Strattegorden* (H. 111, 119, 133) nævntes 153 Gaarde 1543 i det lybske og løbske Sprog, mens Lybeks Raad 1525—76 havde Landet i Len af dets danske Konge. I danske Brevskaber omtaltes deres Ejere 1555 som *Gorstørthe*-, 1590 som *Gaardestørtebønder* (H. 215, 507), hvilke just ydede hver en Ko- og en Svinefjerdings, desuden Lam, Faar, Høns, Brændeved, Negelt og andet i større Maal end andre Selvejere. Ud fra den store Skattebyrde har man villet udlede Navnet fra stor eller størst, men kun et lille Tal af dem var særligt store Gaarde, 1614 taltes endog om et ringe Gaardstørtebo. Først i den af de danske Kommissarer Jørgen Vind og Ove Høg 1624 udarbejdede Smørskyldbog mødes det uforvanskede Navn: *Et Gaard Støttebo* om disse Gaarde med den særligt store Stød eller Støtteskat. I Modsatning til disse nævntes et Par Gange den næstfølgende Nabogaard, som intet Stødkvæg ydede, et Nillebo eller et *Nillebo*, sikkert ud fra Latinens nil, intet. Oprindeligt ved Stødskattens Paaligning ejede vel disse Støttebo rige Græsgange og Skove eller nær Adgang til Kvæggræsning paa Højlyngen, som nogle Navne, Brogaard, Siegaard, Skovgaard, Raagelundsgaard og flere andre, tyde paa, men i Tidernes lange Løb maatte deres Særskat dog avle Uretfærdighed. En saadan Særskat udskreves endnu 6. Juli 1742, da 500 af Landets 950 Gaardbrug udtoges ret vilkaarligt til at stille hvert sin udrustede Rytter til Milisens Dragonstyrke; den maatte overflyttes til nye Gaarde mindst to Gange i Milisens Levetid og forblev dog altid en uligelig Skattebyrde. Støtteboskatten tyngede gennem alle svundne Aarhundreder stadigt de samme 154 Selvejergaarde, Ejernes fattige Trøst var ene den, at en retfærdig Skatteligning er Menneskeheden for dum til at udpønse.

Stueting, Stuting eller Stutting findes opfattet som et aarligt Tingmøde til Paaligning af den nævnte Stud eller Stødskat, skønt denne laa urokeligt fast gennem Aarhundrederne, og et saadant Aarsmøde sælgelig var inderligt frugtesløst. Om der ikke foreligger en syndig Række

Læsefejl (H. 122—124), har Landets første lybske Høvidsmand Berent Knop savnet al Forstaaelse af dette Navn, da hans løbske Pen 1543 gjen-gav det med Stenedyk. Derimod ejede den lærde Høvidsmand Magister Herman Boitin fint Øre for Rø Sognebønders Udtale *Stoueding* i deres Klagemaal 1548 (H. 166); Landsmaalet har Stoua for Rigssprogets Stue. At dette Ord brugtes om Retsafgørelsens Sæde, er velkendt fra Raadstue, Amtstue, Hammershus Borgestueret 1622; til denne Brug er ogsaa Stue-ting at henhøre. Som Slottets Skriver eller Ridefoged tre Gange aarligt red rundt i Sognene paa Skriverting eller Bogklaring for at klargjøre Bøn-dernes Skatteregnskaber, red Slotsherren en Gang om Aaret ud paa Stue-ting for at holde Retsstue til Paasyn og Fastsættelse af de Lempelser i Aarets Skatter, der burde tilstaaes særligt nødstedte, af Sandflugt hjem-søgte, nedbrændte, vage eller øde Gaarde, for hvis fortrellede Bønder maaske endda Fiskeriet var slaaet fejl. Den hvert Sogn i sin Helhed paa-hvilende Gæsteripligt til at huse og føde Slotsherren og hans Følge eller Skrивeren paa disse Ting eller ved andre Lejligheder Slottets Udridere i Fodergæsteri omsattes tidligt delvis til Ydelser af Skattevarer, især var Berent Knop efter Fejden 1535 ivrig i at indkræve Stuetingismør. Den nye Jordebog 1625 fuldførte Afløsningen helt ved at paaligne hver enkelt Selvejer Stuetingsmør, Stuetinghavre og Skrivertingpenge.

Aabod var en Tilgift, en Udfyldning, som den strenge Slotsherre afkrævede Selvejerne, naar han fandt deres Sogneøxen eller Stødgalte for magre, ikke store og trinde nok til at gjøre det ud for fuldvægtigt Skattefæ. Dette Krav blev kendt ulovligt 1555 (H. 253), men ond Uvane udrydte-des først ind i det følgende Aarhundred. Oftest maatte et Par stifede Gæs afbøde Kvægets Magerhed. J. C. S. Espersens Forsøg paa ud fra denne Aabod at forklare Ederfuglens bornholmske Navn Aabo, tør roligt afvises; det er nært knyttet til Fuglens svenske Navn åda og maa tydes som Den, der bor i Eder eller Dunrede, en Aadbo.

Skornetall er af Johannes Steenstrup udttydet som en Jorddrotten tilkommende Herlighed af sit udfæstede Gods, nærmest at forstaa som Landgildenydelsen af det, idet han læser det som Skaarne Tal. Enhver Udlægning af dette dunkle Ord møder uoverstigelige Vanskeligheder, saa længe det ikkun foreligger i et eneste Brevskab, ene stedfæstet til Born-holm, nemlig i Dalby Klosters Forkyndelse for Bornholmerne 1313 af et stedfundet Magelæg med Lunds Erkebiskop, i hvilket det har tilbyttet sig Gryndby, nemlig hele Byen med alle dens Rettigheder og Tilhør, mod alle Klosters Ejendomme (possessiones) paa Bornholm, nemlig Skornetall med alle Rettigheder, Indtægter og Tilhør, hvorfor Klostret nu paalægger alle og enhver i nævnte Myndighedsomraade (iurisdiction) Skornetall frem-tidigt at tilsvare Erkebiskopen Næfgjæld, Kongetjenester, Skatter, Afgifter og alle andre Skyldigheder (Arkiv for nord. Filologi, 43. B.). Desværre ere selve Mageskiftebrevene forsvundne; men tydeligvis bortskødede Klo-strer sine af Kongen frigjorte Vornedgaarde paa Bornholm under Navnet Skornetall mod tilsvarende at faa Gryndby. Vanskeligt er det her at se bort fra, at Skornetall kan have været et Stednavn, som nu sex udrundne Aarhundreder have bragt i Glemme; ogsaa vanskeligt at indse, at Skaarne

Tal skal have været et almenkjendt dansk Ord for Fæstegaardes Landgilde, hvilken Klerkerne prentede med Romertal i Klostrets Godsbøger, mens Fæstebønderne fik skaaret en simpel Skure eller Hak i deres Regnskabsstokke. Fra Dalby Kloster var Biskop Eging Forkyndelse af Kristendommen o. 1060 kommen til Bornholm, og Adam Bremer lovpriste de nyomvendte Bornholmeres fromme Iver i at skænke Kirkerne rigt Gods, saaledes at Klostrets Godseje her er let forklarlig. Men i Mangel af al sproglig Oplysning andenstedsfra tør det ikke hjemles, om Skornetall er Navn paa Jorddrotsherligheden eller et bornholmsk Stednavn. Den sidste Tydning tør synes den mindst dristige.

Smørskylden vejede som en tung Skattebyrde paa Bønderne. Den opkrævedes til Hammershus af hvert Sogn i dets Helhed, i Tønder paa 16 bornholmske Pund, hvert Pund paa 24 Mark Smør; i Nutidsmaal var hver Tønde 170 $\frac{1}{2}$ Kilo, hver Mark 444 Gram Smør. Dens samlede Mængde blev 1525 optalt til 176 $\frac{1}{4}$ og 1598 til 175 $\frac{1}{4}$ Tønde, idet da 1 Td. var gaaet fra, ved at Vajllansgaarden 1565 havde faaet Adelsfrihed. Igjennem hele dette urolige Aarhundrede stod saaledes Smørskatten væsenligt urokket. Af den indgik 11 Td. fra Købstæder og Fiskerlejer (H. 539), 6 $\frac{1}{2}$ Td. fra Kongens Fæstegaarde. Af Sogdenes fælles Smørskyld udgjorde Skur- og Kosmør, som altid nævntes sammen, 72, Skur-smør alene 53 Hundrede, og de ydedes baade af Selvejer- og af Vornedgaarde. Resten nævntes Hø- og Dagværkssmør og udlagdes ene af Selvejerne i en før 1525 sognevis gennemført Afløsning af disses tidligere Ydelser af Enghø og af Tjenestearbejde; endnu 1598 afgav dog de tre Hammershus nærmeste Sogne selve Høet som Skattevare og udførte Nøkker Sogn selve Dagværkerne uafløste, vist mest som Fragtægter fra Rønne Havn til Slottet. Omregnet i Penge, 18 Rigsdaler for Tønden, udgjorde 1645 Smørskylden 4815 Rdl., mere end alle Kongens andre Jordebogsindtægter, 4678 Rdl., af Bornholm.

Skur- og Kosmør, hvis samlede Sum laa fast fra Aar til Aar, paa-lignede Sognegildet Selvejerne og Vordnedbønderne for hvert enkelt Aar efter Tallet af deres Kvæghoveder og deres Køer, saaledes at det blev en Muleskat (Næfgjæld). Da Sognegildet, der samlede alle Sognets bo-satte Mænd, ogsaa de jordløse Husmænd som Gildebrødre, havde i Fejden mod de lybske Herrer 1535 mistet det meste af sit middelalderlige Myn-dighedsomraade, kaldtes det nu *Skurgilde*. Skur-smørret sagdes at ydes i *Skuren* eller i *Skurhold* af Sognebønderne. Om Oprindelsen af Ordet Skur er fremsat forskellige uholdbare Gisninger; det maa udledes af den Skure, det Skaar, den Hak, som de i Skrivekunsten uforfarne Bønder skar i Regnskabsstokken for de Gildebrødre, som havde ydet Aarets Skur-smør. Mens Størrelsen af denne Smørskat maatte vexle noget fra Aar til Aar efter hver enkelt Gaards Kotal, laa Hø- og Dagværkssmør som Af-løsning af ensstore Ydelser fast og ligeligt fordelt paa alle Selvejergaardene. Gildets Myndighed i den indensogns Smørpaaligning faldt bort 1625, da den nye Jordebog paalignede hver enkelt Gaard dens Lod i alle Smør-afgifterne som en fast uforanderlig Aarsskat. Skurgildet sank hermed fra Lavsgilde ned til Ølgilde.

Sandemanden i hvert af de femten Landsogne udredede årligt en Sæk og syv Snes Æg. I Opgjørelsen 1525 af Rigets Indtægt af Bornholm findes denne mærkelige Skatafgift ikke optagen, derimod indført i Hammershus Jordebog 1598 under Sogneskat eller Sognesæt (Sædvane?), der desuden omfattede en ringe Pengeskat af hvert Sogn. Det tør formodes, at Sandemanden oprindeligt har ydet denne Afgift til Sognegildet, og at den lybske Slotshøvidsmand efter Oprørsfejden 1535, da han nedbrød Gildets Myndighed, har inddraget Skatten under Hammershus. Sognegildet paadømte i sin Storhedstid Retstrætter, endog Drabssager til Sone eller Blodhævn. Paa en Tid, da Skrift ikke kendtes, maatte det have en Mand til at sande eller være talende Vidne paa, hvad der var vedtaget og dømt i dets Møder. Denne Sandemands Stilling tør have givet ham gode Sportler og han gjort Gildet til Gode for den med de mange Æg, brugbare til Æggekeg, og den ene Sæk, brugbar til —, ja en pjaltet Sæk var det ikke, den sattes 1645 en halv Rigsdaler værd eller lige saa højt som tolv Snes Æg, tre Gæs eller en Tønde Havre, den har vist været en dygtig Humlesæk; uden Øl og Mad var Gildet intet ret Gilde. I Brevskaber ere Sandemænd omtalte 1499. Efter Sognegildernes Magtfald 1535 blev Sandemændene Landsøvrighedens Ombud i Sognefogedgjeringen frem i Nutiden.

Hø- og Dagværkssmør i fast Afløsning inden 1525 af hidtidige Pligt-ydelser, hvis fulde Maal Avlsdriften af Slotsvangen og Husholdningen paa Hammershus ikke kunde forbruge, fik senere Følgesvende i det omtalte *Sogneoxesmør* og *Stuetingssmør*; ved Siden af det sidste opkrævedes i Afløsning for Indhusning af Slottets Udridere 1580 og senere hen (H. 572) *Fodergæstnings- eller Hofmandssmør* af Selvejerne i Nørre Herred og i Nøkker og Knudsker Sogne. En indgribende Ændring i Ydelsesforholdene gennemførte Jordebogen 1625 ved at fordele alle de tidligere af Sognet som Helhed udredede Skattebyrder paa hver Bondegaard for sig. Kun som delvis Afløsning af nogle af de 3390 Læs Brændeved, som Bønderne 1525 ydede til Slottet, optraadte *Vedsmør* og Vedpenge. For Tilladelse til at hugge Vogn- og Hustømmer i den siden 1499 fredede Almingskov (H. 478, 525) gaves *Skovsmør*. Ved disse Afløsninger og ved at Kongen tilskiftede sig talrige Vornedgaarde, steg Bornholms Smørskyld inden 1696 til godt 355 Tønder, 311 Td. efter det ældre Tøndemaal. Alt som Tiderne gjorde Smørret til en dyr Handelsvare, mens Kornpriserne kun ændredes lidet, øgede den Bøndernes Skattebyrder stærkt.

Romskud 1598 eller Rumpeskud 1625 afkrævedes baade Selvejerne og Vornedbønderne med en halv Hvid. Den var en kirkelig Skat, vist tiltænkt Romerpaven som Tilskud til hans Korstog mod Tyrken. Efter 1536 kom den med alt Kirkegodset Kongen til Gode og blev 1625 knyttet sammen med den forhen nævnte Sognesæt til en Skilling af hver Landgaard (1 Sk. var 3 Hvid, hver Hvid 4 Pending).

Negeldt, nævnt 1585 (H. 502), opkrævedes 1598 efter Gaardtal med 4 Sk. af hver Selvejergaard, 5 Hvid af en Række Vornedgaarde; ved at Selvejernes Skat Kulpenge i Afløsning for en tidligere Aarsydelse af Trækul medoptoges i den, steg den inden 1625 for disse med 5½ Hvid. Man

har villet udlede denne Skats Navn af det tyske Nähégeld, Sypenge, og man kunde heri sammenligne den med de Spindepenge, som Christian den Fjerde paalagde hver Selvejer og hver Vorned paa Bornholm med 4 Sk. 23. Maj 1637, da Oprettelsen af Kongens Spindehus havde gjort selve Spinderiet ude paa Bøndergaardene overflødigt. Men den Tids Danmark hentede ikke sine Skattenavne ind fra Tyskland, og i Lybekkertiden 1525—76 holdt Bornholmerne deres østdanske Sprog rent og frit af al plattysk Indtrængen; Navnets Slutled er tydeligt den gammeldanske Gjæld, Skyld, Skat. Da man senere fremsporede den middelalderlige Næfgjæld, vilde man se en Gjenganger af denne i Firskillingskatten Negeldt. Det paalidelige Spor gaves den sproglige Undersøgelse af Kommissarerne Vind og Høg, som 1624 nævnte denne Skat Nejgjæld og *Nejgegjæld*. Dette fører tilbage til det endnu paa Island brugte Ord nægja, Nøje eller Fyldest, og *Nejgegjælden*, som omslutede de 1517 (H. 56) omtalte Rettertingspenge, bliver den Pengeskat, med hvilken Bønderne gjorde Kongen Fyldest og Vederlag for hans Udlæg til at sikkre dem den tilbørlige Retspleje.

Teje og Tjeneste ligger det nær at opfatte som en af de hyppige Sproglblomster, en med Stavrim udpyntet Fordobling af et og det samme, saa de to blive Hip som Hap. Ofte blev Skattesproget staaende ved at nævne blot det korte Ord: en Teje. Muligvis kan dette, som hidtil hævedet, have en Tilknnytning til Ordet Tægt som Vedtægt eller noget lignende. En Teje tør skønnes at have været en (vedtagen) Tjenstvillighed, som nogle Vornedbønder for at grunde et godt Forhold til Jorddrotten viste denne i at yde ham aarligt 1 Gaas, 2 Høns 1 Faar eller Lam og 1 Tønde Havre. Dens Værd for Kongen sættes 1645 af Rentekammeret til 1 Rigsdaler; fra hele Bornholm fik han da kun 13 Tejer, nært svarende til de fra 1080 og 1547 kendte 12 Kongens Fæstegaarde. Teje findes omtalt 1448 (H. 19).

Stiellepending 1598 (H. 540), Steellpenninge 1607, Stejlepenge 1691 udgaves aarligt af Allinge og Hasle til Kongen. Navnet er hentet fra et gammeldansk Ord *Stedel* for Sted, Hussted. Alle Fiskerhusene i Arnaga nævntes *Stæl*. Henlaa en Bondegaard øde med nedfaldne Bygninger, kaldtes ogsaa den en Stæl. I dansk Skriftstykke, Lundestifts Landebog 1569, omtales en saadan Gaardtomt som den gamle Stedel (H. 332). Bornholmerne have saaledes ikke hentet Folkemaalets Stæl fra tysk Stelle, som man har mistænkt dem for. Skattens uforvanskede Navn er *Stælpenge*.

Et Hedske kan findes nævnt i Skattebøgerne, som oplyse, at Høste-, Slagte- og Muredagværker ydedes til Hammershus af hvert Hedske eller hvert Par Folk i Fiskerlejerne; baade Mand og Kone gik i disse Dagværker, et Hedske er følgerigt i Skattesproget et Ægtepar, maaske i Almentale en Husstand (J. C. S. Espersen, Bh. Ordbog, 146).

Knægtepenge lod Bønderne sig overtale til at udgive aarligt fra 1. Maj 1628 med 20 Skilling af hver Selvejer —, 10 Sk. af hver Vornedgaard til Landets eget Brug, især til Løn for to Exercerkapitajner, som skulde opøve deres Sønner til dygtige Knægte i Milisen, men ogsaa Skarpretterløn, ligesom den 1512 vedtagne Skoleskilling til den latinske Rektor i Rønne,

indgik herunder. Af disse ulige nyttige Mænd fik hver Kapitajn 83, Bødlen 33 og Skolemesteren 8 Rigsdaler aarligt.

Kendelsespenge paatog Selvejerne sig frivilligt 1624 at give Kongen med 5 Rdl. ved hvert Ejerskifte paa deres Gaarde, efter som Sædvane var andensteds i Riget. Christian den Fjerde undlod dog at indkræve dem; maaske forbød hans Retsind ham af Bornholms frie Selvejerbønder at modtage denne Afgift, hvormed Kongens Fæstebønder andensteds kendte ham for deres Gaardes Ejer eller Jorddrot. Først Frederik den Tredje gjorde 23. Dec. 1650 Ydelsen af disse Kendelsespenge til et lovfast Paalæg for Bornholms Selvejere, og endda indgik de kun trægt og trevent i Kongens Kasse inden Aarhundredets Udgang. En grim Mislighed havde de i Følge, da Fr. Thaarup 1839 ud fra dem og fra en ganske uhistorisk Opfattelse af alle de landsherlige Skatter til Kongen som jordrotlige lod Bornholms Selvejerbønder høre, at de egentligt var Arvefæstere paa Kongens Eje. Skattedirektoratets Indberetning 17. Marts 1902 angaaende Jordebogsafgifterne af Bornholm, affattet af A. Olsen, har grundigt og indsigtsfuldt afvist denne løsslupne Vildfarelse.

Købte Skatter have deres Udspring fra Rigets Nødaar 1650—68, da Kongen i stort Maal maatte afhænde Jordebogsskatter til Dækning af Pengekrav. De vedblev længe at gaa fra Haand til Haand, den, som ved Køb eller Arv blev Herre over slig „ijn kjøbder Skat“, følte sig velholden ved det rige Sul og de rare Penge, den aarligt bragte ham ind i Huset. Endnu 1904 optegnedes saadanne omflyvende Skatter af 51 Selvejer- og 60 Vornedgaarde; af dem var dog 80 i Aarenes Løb købte tilbage til Gaardene selv, som herved var frigjorte fra fortsat Ydelse af Jordebogsafgifter.

Landgilde brugtes paa Bornholm som andensteds oprindeligt ene om Fæstebøndernes Brugsleje eller Jordrente til Gaardejeren eller Jorddrotten, hvorimod Selvejerbøndernes Ydelser til Landsherren nævntes Landskat og Jordebogsafgifter. Men fra det Aar 1663, da et nyt Lag landsherlige Hartkornsskatter kastedes ind over det ganske Bornholm, blev disse ene om Navnet Skat i de faste Aarsafgifter. Alle de ældre samledes ind under Navnet Landgildevarer, og saaledes kunde det 1692 siges af Rentekammerets Udsending, at Selvejerne sad ligesom Proprietærer af Arilds Tid paa deres egne Ejendomsgaarde, hvoraf de ydede Kongen Landgilden. Den omfattede adskilligt flere Afgifter end de heromtalte; men Resten synes ikke at paakræve nogen særlig sproglig Undersøgelse.

(Henvisninger: H. = Hübertz, Aktstykker til Bornholms Historie, Kbh. 1851. — Jordebogsuddrag 1525 i Nye Danske Magazin, 6. B. 319—20; — 1543 hos H. 120—127; — 1547 hos H. 427—430; — 1598 hos H. 532—547; — 1624, 1625, 1691 i Rigsarkivet. — A. Olsen: Skattegeneraldirektoratets Indberetning 17. Marts 1902 angaaende Jordebogsafgifterne af Bornholm).

M. K. Zahrtmann.

ET ALDERDOMSARBEJDE AF ANDERS SØRENSEN VEDEL

AF

H. GRÜNER NIELSEN

En Vintermorgen, den 13. Februar 1616, hensov Anders Sørensen Vedel, 74 Aar gammel, paa sin kuppelsmykkede Gaard, Liljebjerg, i Skolegade i Ribe. Det var da seks Aar siden, at Kansleren Arild Huitfeldt var død, den Mand, der havde udarbejdet og afsluttet den længselsfuldt ønskede fuldstændige Danmarkskrønike, som Vedel selv i sine yngre Dage havde udset sig som sit eget Manddomsværk. Men blev end Vedels Udvikling som pragmatisk Historiker ganske forfejlet, saa er hans Arbejde som populær Bearbejder af ældre dansk national Litteratur saa meget mere fremragende og har selv 300 Aar efter hans Død endnu ikke helt tabt deres Betydning. Her tænkes ikke saa meget paa Vedels store Saxooversættelse, der jo forlængst har faaet Afløsere, men meget mere paa hans Folkevisesudgave fra 1591 (paa ny udgivet og forøget af Peder Syv i 1695), der gennem et Par Aarhundreder har hørt til den danske og norske Almues kæreste Underholdning; ja endnu den Dag i Dag synger Færingerne danske Folkeviser i Former, der stammer fra Vedels Visebog, og de kan ikke tænke sig at synge Viserne i nogensomhelst anden Tekstredaktion.

Det er i mange Henseender nu skjult for os, hvad Vedel tog sig til af litterære Sysler i den sidste Snes Aar af sit Liv, siden det Modgangens Aar 1595 da Historiografstillingen blev ham frataget, og han maatte aflevere hele sit historiske Materiale til andre Forskere. Skønt berøvet sin Basis for litterær Virksomhed, i hvert Fald som Historiker, er der meget, der tyder paa, at Vedel ikke har lagt Hænderne i Skødet, men er vedblevet at være Samler, selv om han ikke mere opnaaede at faa noget trykt. Mærkeligt er det Brudstykke af en Vedelsk Viseudgave, som under Titlen:

„1. Part. Tragica“ i 1657 blev bragt til Trykken ved Mette Gjøe.¹ Af særlig Interesse er imidlertid den Ordsprogssamling² paa omkr. 850 Numre, som Vedel har efterladt sig i Haandskrift, thi, som det straks skal paavises, er det muligt at tidsbestemme denne Samling. Den maa være blevet til i hans Alderdom, rimeligvis i Tiden omkring 1614, og være et af hans sidste — maaske hans allersidste — Arbejde af litterær Art. Rent fraset sit Indhold har denne Ordsprogssamling altsaa Betydning ved at vise, at Vedel lige til sin Død bevarede sin litterære Virkelyst. Tillige bevirker den Opdagelse, at en Del af Vedels Ordsprogstof er paavirket af kendte trykte Kilder, at vi paa en egen Maade faar Indblik i hans Arbejdsmetode.

Dette Ordsprogshaandskrift af Vedel har besynderligt nok været saa godt som overset af Litteraturforskere. Det har aldrig direkte været benyttet i vore store Ordsprogsudgaver ved Peder Syv, Molbech og Mau. Heller ikke nævnes det i Wegeners ellers saa omhyggelige Vedelbiografi (1851). Derimod er det kort omtalt af Nyerup i Fortalen til hans Udgave „Peder Syvs kjærefulde Ordsprog“ (1807) S. LXX og af Fr. Winkel-Horn i hans Doktordisputats om Syv (1878). Peder Syv har forøvrigt kendt og excerperet Vedels Hskr. men, vel at mærke, først efter at hans store Ordsprogsudgave var afsluttet, og det er Syvs korte Udtog af Vedel, der er benyttet i Molbechs og Mauns Udgaver.

Vedels Ordsprog er et Hefte i 8° (i Bind fra 19. Aarh.) og findes nu i Gl. kgl. Saml. 3603 i 8°. Hskr., som helt igennem er skrevet med Vedels Haand, indeholder o. 850 Numre, mest rigtige Ordsprog, men ogsaa en Mængde Talemaader og Mundheld i broget Blanding; desuden findes Bl. 5 r nederst og hele Bl. 5 v optegnet en Række løsrevne Ord, endende paa -løs, og af og til forekommer nogle latinske Sætninger, saaledes paa Bl. 21 v., Bl. 29 v og Bl. 43.

Hskr. bestaar nu af fem Læg (Bl. 1—4, 5—8, 9—24, 25—40, 41—50), der neppe fra først af har udgjort en samlet Bog, thi baade 1., 4. og 5. Læg har som Overskrift PROVERBIA. En Del af det benyttede Papir har oprindeligt haft anden Bestemmelse. Bl. 45 og 46 i 5. Læg bestaar saaledes af et indfoldet Dokument i Folio, med Undtagelse af Underskriften, skrevet med Vedels Haand:

¹ Jfr. Da. Studier 1923 S. 163.

² Det er Bibliotekar Dr. phil. Ellen Jørgensen, der har henledt min Opmærksomhed paa Vedels Ordsprog i Kgl. Bibl. En Del af Undersøgelserne i nærv. Afhdl. er foretaget af Fru E. Grüner Nielsen.

Kiendis ieg Matz Rassmussen, tienendis erlig oc velbyrdig mand Christen Juul til Dunsslund, at ieg haffuer annammet aff hæderlig oc høy-lærd Mand M. Anders Sørenssen Vedel en haandschrift liudendis paa tre hundrede daler, datert vj Ribe den 5 dag Decembris a. d. 1599, oc der paa betalet hannem 300 gode daler, oc for^{ne} M. Anders beretter, at der skal endnu staae it gantske aars rente tilbage, som hand haffuer for^{ne} min hosbonds breff segel oc haand paa, huilcken min hosbond vel skal fornøye hannem effter hans vilie oc minde. Saa beretter hand ocsaa, at det skal opløbe sig it halfft aar, fra min hosbonds breffs oc haandschrifts datum indtil denne dag, som hand meener sig, at skulle haffue sin rente oc minde aff, oc fortrøster sig, at den gode mand selff skal vel slaa sig til rette met alting. At saa i sandhed er, trycker ieg mit signet her neden faare, oc venligen ombeder Jens Laussen raadmand i Ribe til offueruærelse met mig at besegle. Actum Ribe den 18 Majj a. d. 1602. Jens Laussøn, egen handt.

Endvidere er Bl. 35, 36 og 37 mærkelige, idet der paa hver Side i den nuværende ydre Margin staar skrevet, med sort Blæk paa modsat Led af Papiret, Overskrifter med bibelske Navne: Malachias, Tobias, Judith, Barvch, Sapientia Salomonis og Syrach.

Af andre Tilskrifter, selve Ordsprogene uvedkommende, kan nævnes: 2. Læg Bl. 8v nederst „Præbenda“ og derunder nogle overstregede delvis ulæselige Regnskabsnotater og ved Siden en Sætning paa langs. 3. Læg Bl. 9r paa langs i den ydre Margin: „G. I.“ og tilhøjre derfor „Anno Domini“. 4. Læg Bl. 34v. øverst paa langs: Slutningen af Ord og Bogstaver, ødelagt ved Vedels Beskæring af Papiret. 5. Læg Bl. 41v. er kun beskrevet med 2 Ordsprog, derunder et stort Kryds ned over Siden. Bl. 49r. er for største Parten af Bladet fyldt af et rødt Papirmærke, og hen over Bl. 50v er med rød Blyant skrevet et omvendt B.

Haandskriftet har som meddelt været kendt af Peder Syv efter Udgivelsen af hans Almindelige danske Ordsproge I—II, 1682 og 88. Syv vedblev nemlig efter Afslutningen af sin Bog at samle paa nyt Stof. I Rostgaards Samling i Univ. Bibl. Nr. 48 8° findes nu det Haandskrift af Syv: *Paratipomena* de proverbiis, der indeholder hans Efterhøst paa o. 1200 danske Ordsprog. S. 118 anfører Syv blandt sine Kilder „Item M. Anders Vejles Ordsproge Msc. sendte til mig fra Ribe af M. Peder Terpager 1696“. Selve Syvs Udtog efter Vedel findes S. 83—92 med Overskrift: „Nogle af M. Anders Vejles Ordsproge som M. Peder Terpager laante mig 1696,“ og derefter følger Afskrift af ialt o. 225 Numre, paa en enkelt Ombyt-

ning nær i samme Rækkefølge og Orden som hos Vedel. Syvs Udtog er af Værdi, fordi det lærer os, at Bladene i Vedels Hskr. allerede i 1696 laa i samme Orden som nu. Et Par af Vedels Ordsprog, ialt 8, anfører Syv dog for sig selv S. 109, nemlig blandt de Ordsprog, han har givet Overskriften: „Proverbia obscura“, derimellem: „Godvillig Mand kommer ej udi Himmerig“ og „Det skal løbe uden hans Mund som bred Smør“. Undertiden afskriver Syv en Række af Vedels Ordsprog efter hinanden, undertiden kan der være lange Mellemrum. Som Regel følger han Originalens Ordlyd, men af og til omskriver han lidt. Naar Vedel saaledes har: En Dannekvinde slider gerne mere af sit Hynde end af sin Kaabe, ændres det af Syv til: God Kvinde slider osv. Sjældent ændrer han saa kraftigt som, naar „Lus æde hannem op“ bliver til „Han ligger og lader Lus æde Laarene af ham“, en Form, som forøvrigt genfindes i det saakaldte Hans Thomesens Hskr. fra sidste Del af 16. Aarh.

Vedels Interesse for Ordsprog er af gammel Dato. Et *Hefte fra 1572* (nu i) Rostgaard 219 4° indeholder 6 Blade, beskrevne ganske vist mest med sproglige iagttagelser vedrørende Ordforbindelser, men derimellem er dog nogle Talemaader og Mundheld i forkortet Form, som f. Eks. beiseleder i sko, vild oc venskab osv.

Fra Tiden 1572—78 stammer Vedels Bog: *Septem Sapientes Græciæ*, Skøne Sprog oc merkelige Sententzer, som ere faaregiffne af de siu Naffnkundige Vise Mend, trykt hos Laurents Benedicht i Tiden 1572—78¹. Dette lille Skrift, der er udgivet paa „en god Vens Begæring“ og tilegnet Rigskansleren Eiler Grubbe, viser Vedels Interesse for Læresætninger, men har ellers intet direkte med de danske Ordsprog at gøre. Vedel meddeler Oplysninger om de syv vise Mænd Thales, Solon, Philon, Pittacus, Bias, Cleobulus og Periander, og anfører deres Tankesprog; bagefter kommer Sentenser, stammende fra andre Vismænd, først Uddrag efter Diogenes Laertes' meget udbredte Bog om Filosoffernes Liv og Hovedlærdomme (skrevet 3. Aarh. e. K.), tilsidst et Uddrag efter en græsk Læsebog: *Arithmologia Ethica*, udgivet af Vedels Lærer i Leipzig Camerarius.

Langt betydningsfuldere som Vidnesbyrd om Vedels Ordsprogsinteresse er *Saxooversættelsen* fra 1575. Her er Randnoterne spæk-

¹ Lauritz Nielsen: Boghist. Studier.

ket med gængse Ordsprog: (S. 19. 63 m. m.¹) Falsk slaar sin egen Herre paa Hals, (S. 38) Syn gaar for Sagn, (S. 39) Hvad man med Synden faar, det med Sorge forgaar, (S. 45) Hu er halv Drøm, (S. 70) Egen Ros lugter gerne, (S. 84) Naar hver maa, som han vil, da gør man, som man er til, (S. 89) Bar er broderløs Bag, (S. 91) Haardt er ufød Hest at binde ved Krybbe, (S. 93) Bruddet bliver aldrig ret helt, (S. 104) Rodløst Træ bærer sjælden Frugt, (S. 105) Mer vil mer, (S. 140) Lige Børn lege bedst, osv.

I selve Oversættelsen bruger Vedel med Vilje ofte gammeldags Talemaader f. Eks. (S. 418) komme mellem Ko og Kirkegaard med dennem [ɔ: afskære Flugten], (S. 324) hart Hø for Haanden at drage [ɔ: slemme Vilkaar], (S. 403) skænde og skjude med Ljus [ɔ: bandsætte], (S. 391) drikke Øl med (en) [ɔ: yppe Klammeri].

Nok saa interessant er at lægge Mærke til, hvorledes Vedel i sin *Folkvisesudgave* fra 1591 helt kunstfærdigt har indflettet Ordsprog i en Mængde af sine Indledninger til de enkelte Viser, nemlig: I 4 Røgen kommer gerne fra Brandene, II 4 Den er snarlig kommen paa Dans som letteligen springer, II 13 Falsk slaar gerne sin egen Herre paa Hals, II 23 man tyer [ligner, slægter paa] gerne som man er kommen af, II 23 Det er ikke Hjærtens Værk, at Datter drager i Moders Særk, II 24 Alle Æventyr ere Løgn, og alle Viser ere sande, II 26 Rygtet følger Manden til Huset, II 33 Naar Visen er død, da flyer Bierne vilde, II 34 Mands List er behændige, men Kvinde-List uendige, dog begge Dele ubestandige, III 2 Kanden gaar til Kilden til eviger Dag, III 3 Føre sviger de sorne end de baarne, III 3 Blodet er tykkere end Vand, III 4 Brødre ere hinanden tryggeste, III 5 Det er bedre udi lang Tide at stille Bækken end Aaen, III 14 Nød lærer nøgen Kone at spinde, III 15 (man) beder (undertiden) bedst den ene Ræv med den anden.

Vi har set, at Vedels Beskæftigelse med Ordsprog allerede kan paavises i 1570-erne og 1580-erne. Alligevel maa den Samling Ordsprog med Vedels Haand, der er bevaret, henføres til Vedels allersidste Levetid. Der er flere afgørende Beviser herfor. For det første, fordi der som Papir til en Del af 5. Læg er benyttet en Kvittering fra Aaret 1602, dernæst fordi 5. Læg viser Benyttelse af Skaanings Udgave 1614 af de danske Ordsprog hos Peder Laale ordnet alfabetisk. Endvidere viser 1.—3. Læg Benyttelse af den

¹ Sidetallene henviser til Optrykket 1851.

trykte danske Ordsprogssamling: *Problemata* et proverbia Fragstykker og Ordsprog med de 7 vise Mestres Sprog ved L. P. I. S. R. Kbh. 1611.

Bogen *Problemata* fra 1611 har i sig selv den Tilknytning til Vedel, at dens Slutning om de 7 vise Mestres Sprog ikke er andet end et Optryk — med Udeladelse af Fortalen med Forfatterunderskrift — af Vedels eget Arbejde, trykt i Tiden 1572—78. Men hvem der er Samler af Fragstykkerne og de danske Ordsprog i *Problemata* vides ikke. De mystiske Bogstaver L. P. I. S. R. paa Titelbladet trodser enhver Forklaring. Worms Forfatterlexikon 1773 og en Mængde senere Lexika og trykte Ordsprogssamlinger fortolker Bogstaverne som Ludvig Pouch Jens' Søn Ribe, og denne formodes da at være en Farfader til Doctor Ludvig Pouch i Ribe f. 1620 † 1681; men denne Forklaring gaar tilbage til en fejlagtig Slutning af Worm paavirket af Fortalen i Syvs Ordsprogssamling (1688). Syv nævner nemlig blandt sine haandskrevne — vel at mærke ikke sine trykte — Kilder „Ludvig Povkes Apotekers i Ribe mange Hundrede Ordsprog.“ Den Pouch som Syv sigter til er i Virkeligheden hans samtidige, Provinsialmedicus i Ribe Dr. Ludvig Pouch (1620—1681), der var gift med en Sønnedatter af Anders Sørensen Vedel. Forøvrigt eksisterer den af Peder Syv benyttede haandskrevne Ordsprogssamling endnu i Kgl. Bibliotek i Stockholm („Mskr. dansk Vitterhet V. u 86“). Titelen er *Proverbiorum danicorum ex communi sermonis vsu et familiaribus amicorum colloquijs selectorum in centurias aliquot ordine confuso redactorum sylloge collecta a Ludovico Pouchio, 1661—1662*. Pouchs Samling, der som Titelen angiver, er inddelt i Centurier, indeholder 1760 Ordsprog endvidere er med samtidig Haand endnu tilføjet Nr. 1761—2197. Indholdet af denne Samling synes uafhængig af ældre kendte Samlinger, men Begyndelsesbogstaverne i Centurie XVI Nr. 9 til Centurie XVII Nr. 37 røber, at en ældre, nu ukendt, alfabetisk ordnet Samling er lagt til Grund for dette Afsnits Vedkommende. En ganske særlig Interesse frembyder Haandskriftet for os, derved at der mellem Bl. 64 og Bl. 65 nu findes indsat et løst Blad der paa begge Sider er beskrevet med Notater af selve Anders Sørensen Vedel. Dette Blad indeholder 23 Ordsprog og Talemaader, et Par sproglige Sammenstillinger samt en privat Huskeliste, det hele øjensynlig skrevet paa samme Tid som Vedels store Ordsprogssamling og hørende til denne.

Hvad „Ludvig Pouchs Ordsprogssamling“ er, ved vi altsaa med største Bestemthed. Men med Hensyn til, hvem der er Forfatter til den 50 Aar ældre trykte Ordsprogssamling: Problemata 1611, der ellers overalt i Bibliografier og Haandbøger gaar under Ludvig Pouchs Navn, staar vi i Virkeligheden fuldstændig paa bar Bund. Det vil være ganske hen i Vejret at fortolke Titelbladets „L. P.“ som „Ludvig Pouch“, da en samtidig Ripenser af dette Navn ikke vides at have eksisteret¹. Bogstaverne passer i ingen Henseende paa Vedel, heller ikke paa Præsten Peder Jensen Roskilde eller paa Peder Iversen. Nyerup har i Fortalen til sit Udvalg af Syvs Ordssprog gættet paa Biskop Peder Hegelund, men senere i Fortalen til sin Udgave af Peder Laale har han opgivet sin Hypothese. Henførelsen til Hegelund er i og for sig ogsaa lidet rimelig. Bogstaverne maatte da fortolkes saaledes: Lektor Peder Jens' Søn Ribe², men der er det at indvende, at Peder Jensen Hegelund ellers altid bruger Bogstaverne P. H., naar han betegner sit Navn forkortet. Hvis Problemata er af ham, maa man for det første anlage, at 1611 Udgaven er Optryk af en ældre Bog fra den Tid han var Lektor 1580–88, og tillige maa der antages at være Trykfejl i Navneforkortelserne, der burde være L. P. I. S. H. R.

Men maaske betegner Bogstaverne L P I S R aldeles ikke noget Forfatternavn. Det er paafaldende, at i et Optryk af hele Bogen blot 13 Aar senere, trykt hos Georg Hantzsch i København, er Bogstaverne forsvundne og erstattet med Oplysningen, at Oplaget er trykt „Paa Jens Lauritzsøn W[olf] Bogførers Bekostning“. Denne Bogfører (o: Boghandler) Wolf var født 1584, blev Student 1607, var Boghandler først i Roskilde senere i København. Han er mest kendt som Forfatter til det danske topografiske Arbejde „Encomion Regni Danicæ“ 1654. Wolf har indledet sin Udgave af Problemata med et lille Rim „til Læseren“ anbragt paa Titelbladets Bagside.

Med Rette fremhæver Winkel Horn (i sin Disputats om Peder Syv) angaaende Problemata 1611, at „hvem denne i sin Art fortræffelige Bog skyldes, lader sig neppe bestemt afgøre, kun saa meget kan siges med Vished, at Forfatteren har været en gejstlig Mand.“ Forfatterens gejstlige Stand fremgaar nemlig af en af Ord-

¹ Jf. Fra Ribe Amt 1929. S. 326.

² Urimelig er Nyerups Forklaring: Lector Petrus Jani Superintendentens Rispensis, thi Hegelund var jo ikke Lektor og Biskop paa samme Tid.

sprogsforklaringerne (Blad D VII), hvor der staar: Jeg haver tit og ofte efter mit Embedes Udvisning fulgt mangt et levendes Lig til Grave og til sin Rettersted, smukke unge Menneske osv.

Problemata er delt i tre Afdelinger, først „Fragstykkerne“ d. v. s. Ordsprog opstillede i Spørgeform, og saaledes at Svaret er efterfulgt af Forklaringer (hvilke sidste dog bliver kortere og kortere, eftersom Bogen skrider frem, og tilsidst helt opgives); dernæst kommer: „Nogle Danske Spraag efter Alphabetet“, tilsidst kommer, med særligt Titelblad, Vedels Oversættelse af Septem sapientes Græciæ.

Fragstykkerne er tit meget haartrukne; f. Eks.: Hvor langt kan den ene see den anden? Svar: Intet lenger end til Tenderne. Hvem giver mest? Svar: Der mindst formaar. Hvorfor er Lov lagt? Svar: For Budord skulde holdes. Hvo ræddes at komme i Sæk? Svar: Den som før haver været. Forklaringerne indeholder et Par Træk af kulturhistorisk Interesse. Der omtales (12), at den fattige drikker Øl af Træbæger, og (9) at man i sin Have særlig dyrker Majoran [c: Merian], Basilica, Fiol og Lavendel. Forfatteren er heller ikke uden pædagogisk Iagttagelsessevne, naar han fortæller, at „de fattige Skolebørn og andre paa Gaden gaar, de trives jo saa vel og stundum meget bedre af deres Stumpe, de sanker, og i de Palter, de løber, og ere karske røde fede og smukke, mer end mange rige Mænds Børn, der faar stegt og sødet hver Time, ere vel holden med Klæder, de sidder hos Kakkellovnen hver Dag, og ere baade blege og syge.“ Naar Talen er om Tjenestefolk, hæver Forfatteren sig helt til en Patos, der som Baggrund maa have personlige mindre behagelige Erfaringer: „Større Ustadighed og Letfærdighed klages ikke at have været i Mande Minde hos Tyende, Piger og Drengene end nu i denne Tid. Et Stund kunde et Tjenestefolk blive i en Tjeneste otte eller ti Aar, nu er det intet værd, uden de skifter hvert Halvaar. Mange smukke Bomænd og Kvinder kunde sige det til Ros, at de havde ikkun en eller to Tjenester, der de vare unge og skulde tjene for deres Brød, nu agtes det intet. Vore Piger og Tjenestefolk ville forsøge alle Vraaer, ville vide hvor det staar til i hver By, kommer derfor sjældent til noget godt, thi hvem haver Lyst til at hjælpe saadanne frem til Ære og godt, der haver saadan Bisse i Sterten, de kunne ikke blive hos en Dannemand et Aar, to eller tre. Straks at en siger dem deres Gavn og tal et Ord til dem, saa sætter de hannem straks Stævnedagen for Næsen. „Ja,“ siger de, „her er stakket Dag og Helligaften. Ser eder om en Tjenere,

jeg vil se mig om en anden Tjeneste.“ Saa rede er de straks paa at rippe. Nu kommer du dog ingen Sted hen, at du finder jo enten Husbonde eller Hustrue hjemme, om du finder dem ikke baade.“ Angaaende falske Rygter har Forfatteren ogsaa et godt Raad at give. „Det var ikke godt, at alt det, der sagdes, skulde være Sanden, thi man forfarer det hver Dag, at mod man hører en ny Fluetiende (Flyvetidende), der er Sanden, da hører man hele ti, der er idel optænkt Løgn. Hør derfor en Snak tre Gange, før du siger hende efter, og om du end hører af lovagtige Folk. Der er ingen værre Løgn til end Dannemands Løgn og Dannekones Løgn. Hvor for? Fordi at man der med vil staffere sin Sag og Tale, at han haver hørt det af saadant oprigtigt Folk. „Ja“, siger du, „det var en Dannemand eller god Dannekvinde mig sagde det (etc.).“ Det kand vel være Løgn iligevel (osv.)“.

Vedels Benyttelse af de danske Ordsprog i *Problemata* 1611 er ikke at forstaa som et blot og bart Uddrag af denne Bog. Men Bogen har øjensynlig været ham en Hjælpeskilde til at komme i Tanker om de af ham selv kendte Ordsprog. og han har da nedskrevet Ordsprogene i den Form, han selv har hørt dem — eller som han syntes, at de burde lyde. Herved er i Vedels Haandskrift Begyndelsesordet ofte blevet et andet end i hans Kilde, og dennes alfabetiske Rækkefølge er derved tilsløret. Det er ikke nemt at finde Princippet, efter hvilket Vedel overspringer Ordsprog i *Problemata*. F. Eks. er Ordsprogene: Alderdom og Sygdom de fore ad Bye osv., og Almisse tømmer ikke Pung osv. forbigaaet af Vedel, men senere hen under Gennemgangen af Peder Laale anfører han Ordsprogsvarianter. For at vise Forholdet mellem Vedel og *Problemata* kan anføres flg. Prøve:

Problemata 1611.*Vedels Hskr. Bl. 15.*

Alting er aff Gud, lycke oc wlycke,
liff oc død.

Affue er god, naar hun kommer i tide.
Acter du intet om mig, saa skøtter ieg
mindre om dig.

Alting vil haffue sin ræt vden Skal-
cken oc Skøgen.

Act kommer icke all i pung men stund-
dem vden om.

Aske Brud bliffuer aldrig Kircke Brud.

Affue er god naar hun kommer i tide.

Alting vil haffue sin ræt vden at tyff-
uen vil icke henge.

Act kommer icke alt i pung men der
løber meget om.

Aske brud bliffuer icke god kircke brud.

At græde for Dommeren er for [silde]
grædet.

Aff en liden Gnist kommer tit en stor
Ild.

Alt kommer end den dag Koen taar
sin Rompe ved.

All ting til en tid.

Altid er Øye som kiert oc Haand som
saart.

Alt er det borte som borte er sagde
Kierlingen om sit Øre.

Aldrig er noget saa ont i Verden at
det io er gaat for noget.

Anseelse oc ydmyghed gjør mere end
vigdom oc styrcke.

Aldrig er gaat haab om ond Kone.

Arbeyd hielper intet, om Lycken slar
om.

Ære er Dyds løn.

At dricke oc pibe tillige met en Mund
er wmueligt.

At teckis Verden er lige som en kort
Søffn.

Alder oc Siugdum krøbe til By, gieste
de Sorrig at quælde, saa vaare de
Sydsken try.

Aff den feede Steg falder de feede
Dropper.

Alt voxer Børn dog de dricke vand.

Almisse tømmer icke pung ey heller
korter Messe Dagfært.

Alder hielper intet for geckeri.

Alle baade hielper, sagde Soen, hun
greff it Myg.

Aff en liden gnist kommer tit en stor
eld.

Alting til sin tid.

Øye som kert, haand som saart.

Det er borte som borte er, sagde ker-
lingen, hun miste sit øre.

Det er gaat for noget.

Ond haab om ond kone.

Alle bade hielper, sagde soen, hun greb
en myg.

Den Maade, hvorpaa Benyttelsen af Problemata nu fremtræder spredt om i Vedels Hskr., viser os tydeligt, at Vedel ikke har skrevet sine Notater i en indbunden Bog, saadan som Hskr. nu foreligger, men paa løse Ark, der er beskrevne af Vedel efter tilfældigt For-godtbefindende. Paa det nuværende Haandskrifts Bl. 15 r. 3. Sætning begynder Vedel Notaterne med Benyttelse af Problemata Bogstav A., gaar derefter til Bl. 15 v; Bogstav B. er helt forbigaaet, men der-efter fortsættes med Bogstav D og følgende Bogstaver paa Bl. 1 r, derefter Bl. 16 r, 1 v, 16 v, 2 r, 22 r midt paa Siden, 17 r, 2 v, 17 v (herefter er Bogstaverne K og L oversprunget) 18 r (undtagen de

tre nederste Sætninger), 3 r (undtagen nederste Sætning) og dermed er hele Problemata gennemgaaet.

Paa sidste Læg midt paa Bl. 44 r begynder igen en Række Ord-sprog, hvor der spores en alfabetisk Orden. Ved nærmere Eftersyn viser det sig da, at Vedel her er paavirket af en anden trykt Ord-sprogssamling, nemlig af Peder Laales Ordsprog. Vedel har dog ikke benyttet de ældre Udgaver, hvor Ordenen er alfabetisk efter den la-tinske Tekst; men han har brugt *Skaanings Udgave af 1614 af Peder Laale* (nu blot kendt gennem et Optryk fra 1703), hvor der kun meddeles Peder Laales danske Ordsprog og disse er omordnet alfabetisk. Vedel begynder med Bogstav A—B Bl. 44 r Stk. 4 til 46 r Stk. 1. Slutningen af Bl. 46 r samt Bl. 46 v, 47 r er Laales Samling uvedkommende, men derefter fortsætter Vedel Bl. 47 v med Laale Bogstav D, som han afslutter Bl. 50 v. Men hermed slutter Vedels Hskr. Enten har der været flere Blade, som nu er bort-kommen, eller Vedel er bleven afbrudt, maaske ved Sygdom eller Død. Nedenfor skal gives en Prøve paa Vedels Forhold til Skaa-nings Udgave af Peder Laale.

Skaaning: Peder Lolle „1614“ (1703).

Vedels Hskr. Bl. 44.

Anbudeløs Mand er Haandeløs.

Af det store Nød lærer det mindre at
drage.

Af lidet og lidet sanker fattig Kone
Barn.

Af dend feede Steeg dryppe de feede
Draabe.

Alle ere heigle rige og fanger fattige.

At give Mad uden Dricke det er liden
tack.

Af liden Gnist vorder ofte stor Ild.

All Overdaadighed fanger ond ende.

Af det sidste Begere kommer dend
første Pust.

Aff Læp vorder Hunden lær ædig.

Agt kommer icke alt i Pung men somt
i en brudden Taske.

Alderdom og Sygdom de fore ad Bye,
gieste de Sorrig om qvælde saa var
de Søsken tre.

Som fattig kone sancker til barn.

Alle bejler ere rige oc alle fanger
fattige.

Aff det sidste begere kommer den før-
ste pust.

Aff liden læp bliffuer hunden læder
odig.

Siugdum oc allderdom to, kommer sorg
dertil da ere de systeme tre.

At have og faae er icke eens.	At haffue oc faa ere icke ens at gaa til bords met.
Alvor og Gammen kunde ilde sammen.	Aluore oc gammen kunde ilde tilsam- men.
Alle Overflødighed kand ey have sta- dighed.	
Alle Fugle ere icke Høge.	Alle fule bliffue icke til høge.
Almisse tømmer icke Pung og ey heller Mæsse Dagfærd.	Almyss tømmer icke pung eller messe kaarter dagfærd.
Af liden Svig vorder mand ey riig.	
Alt forganger uden Guds Naade.	
Avind reys sig aarle.	
Af Dystkagen vorder Mølleren modig.	
Af kiæde skal Kat Mus bide.	Af kæde skal katten mus bide.
Arnebande bider best.	
Alle ville den flade daare.	
Alle baade hielpe.	
Af god Begyndelse haabis god endelse,	Aff god begyndelse ventes god ende.
At sige daare Raad det er som at slaa kalt Vand paa en Gaas.	Som mand slog kalt vand paa en gaas.

Flere af Ordsprogene i Peder Laale er øjensynlig udeladt af Vedel, fordi han havde dem i Forvejen; Gentagelser forekommer dog af og til. Undertiden tilføjer Vedel Ordsprog, der ikke staar hos Laale [saaledes Vedel Nr. 762, 772, 784, 786, 814, 817, 818, 834, 841, 843 og 845]¹.

Efter Gennemgangen af Laales Bogstav B. og før Gennemgangen af Bogstav D indskyder Vedel mærkeligt nok følgende Ordsprog og Talemaader (Bl. 46):

Hand er thi mands herre.
 Allerdøm oc ælde kommer met megen vansnilde.
 Naar døren er luct, oc liuset er sluct, da er den glemt
 som vde er lugt.
 De kunde icke ryge eller lucte hinandens aande.
 Hun er ilde aaget met hannem
 Hand kommer det i it têt kar, huad hand siger hannem.
 Saa nær som det femte hiul hører til vognen.
 Lit gaat skal mand høyt sætte oc sielden see der til.
 Det er for meget saad paa it sild hoffuet,
 Hand knarker som en wsmurd vogn.
 Han knurrer som en kat met en muss.
 Kaal oc knur ond aften mad.
 Enten til reeb eller greb.
 Vden gammel mercke glipper.

¹ Tallene henviser til Afskrift i Dansk Folkemindesamling.

Hand staar oc henger offuer en, som haarss offuer dødt føl.
 Fienden slaar icke it skidehuss ned, vden hand io bygger
 to op igien.
 Giøre hund af sit for it stycke been skyld.
 It dyrt aar drager det andet i haar.
 Hand skulde standen førre op.
 It ord saa gaat som hundrede.
 It hungrige maal drager it andet i haar.
 Tale en effter munden.
 Spilde sine stunde saa ilde.
 Være en en andens skouisk.

Omkring en Femtedel af Ordsprogene i Vedels Hskr. er altsaa paavirket af trykte Kilder. Hvor han har faaet Resten af Stoffet fra vides ikke; alt staar imellem hinanden uden fast Plan. Det kan være nedskrevet efter Hukommelsen, men kan ogsaa være delvis Afskrift fra andre nu tabte Samlinger, snarest det sidste.

Vedels Interesse har ikke blot været de egentlige Ordsprog men ogsaa korte Talemaader og Ordsammenstillinger. For at give en Prøve paa den Del af Vedels Samling, der er helt uafhængig af Peder Laale 1614 og Problemata 1611 skal meddeles følgende Blade (26 v—28 v):

Lad gaa, S. Jøren rider paa en træhest.
 Skære en en ride hætte.
 Der ligger magt paa at legge hofuedet i skødet i tide.
 De legte en leg, oc legen vaar icke alt aff elskou.
 Fly en (Fly hans pending) fødder at gaa paa.
 Hun bærer hiunde met sig.
 Mand siger aff stafikarlis trædde.
 Der som ieg end haffde giffuen rede pendinge der faare,
 da er det dig vel vndt.
 Det ene gode kaster icke det andet bort.
 Hand er saa sleg, mand skal icke finde paa hannem
 met en gaardstaffuer.
 At haffue oc faa er icke ens at gaa til bords met.
 En huer skal leffue met sin lycke, den Gud tilføjer.
 At ville altid haffue hornet i siden paa en.
 Det er giort vdj en haandvending.
 Lige som mand slycker it liuss vd.
 Den er ven, der hielper i nød.
 Den hielper to gange, der hielper i nød.
 Hand vaar ilde frossen for en kraff kaabe.
 Hun soffuer vel uden godnat.
 De haffue hannem at true met.

Tidlig gaar fattig mands gest at gaden.
 At bære Per Nackes breffue.
 At tie oc tale i tide stor kaanst.
 Der er mangan giør gieck aff sig selff først.
 Der sider siugen.
 Liden hund er lenge huelp.
 Komme offuer kuckende paa en, som jule afften kom paa manden.
 Mand fanger icke bedre affhold end en tom taske.
 Det er underligt, som icke er ideligt.
 Det er gaat at haffue sin suibrum frj.
 Hans moder gick icke sin tid vd met hannem.
 Hand kommer effter oc giør sin faaremand hellig.
 Lade sig tale tungen aff munden (eller hoffuedet).
 Sig hannem det, oc løb icke fra hannem.
 Hel acter icke fare vel.
 Hel rej vil icke haffue ney.
 Den maaler først der først kommer met sit korn.
 Hans mynt gielder her intel.
 Giffue en op for en boldkiep.
 Hand huisker som det regner i skrepper.
 Dette ville vi scriffue[?] høyt op.
 Mand veed icke endnu, huilcken dørren skal først lycke.

Vedel kan have faaet sin Interesse for Ordsprog vakt allerede i Skoletiden i Ribe. Thi Latinskolenes Rektor *Hans Thomesen*, den senere Salmebogsudgiver (1532—1573), synes at have udgivet en Ordsprogssamling eller maaske blot efterladt et Ordsprogshskr.; Arbejdet citeres i hvert Fald saaledes i *Lyskander: Scriptores danici* før 1624 (udg. i H. F. Rørdam: *Lyskanders Levned* 1868) „*Proverbiorum Danicorum centurias aliquot.*“

Denne Udgave (eller Hskr.) synes nu tabt, thi det er udelukkende Gætværk, naar Peder Syv, blot paa Grundlag af *Lyskanders* Opgivelse, i sin Fortale til Ordsprogssamlingen antager, at et gammelt Hskr., som han har benyttet som Kilde, „maaske er“ *Hans Thomesens*. Dette saakaldte *Hans Thomesens Hskr.*, der nu er bevaret i Universitetsbiblioteket *Rostgaard 218 4°*, bestaar af to Dele. Hoveddelen er fra sidste Del af 16. Aarh. og omfatter 4 Læg paa ialt 38 Blade. Det har fra først af været en Renskrift, hvor alle Ordsprogene ikke alene er ordnede efter Begyndelsesbogstav men ogsaa alfabetisk indenfor de enkelte Bogstaver. Senere er efterhaanden med samme Haand indflettet en talrig Række Tilføjelser baade mellem det renskrevne og i Randen. Det er en stor Samling paa flere tusind Numre, men en Del er nu vanskeligt at

tyde, fordi Haandskriftet er museædt. En stor Mængde af Peder Laales Ordsprog genfindes i Samlingen. Bagefter den oprindelige Del af Hskr. findes nu sammenheftet 5 Blade indeholdende Ordsprog og Talemaader opskrevet i tilfældig Orden og 1 Blad om Julevarsler. Disse sidste Blade er skrevne med langt yngre Haand, efter et Par Dateringer at dømme o. [16]48—49.

Ordsprogsforraadet i dette Haandskrift er langt fra tilstrækkelig udnyttet i de eksisterende trykte Ordsprogsudgaver. Som Kuriosum fortjener at nævnes, at Hskr.s ældste Del indeholder enkelte Vise-stumper og Smaarim.

Laan fra Visen om Valravnen DgF60 er Citatet:

Rawnen hand fluer om aftenen,
om dagen hand icke maa;
den skal haffue den krancke lyckke,
den gode kand icke naa.

Levning af Folkevisen er vist ogsaa:

Rid du dig i rosens lund
och bind du der din hæst;
tro saa skalt du huer mand wel,
men tro dig selffuer best¹.

Fra Visen om Elline i Vaagestue DgF282 stammer:

Haffuer hand før de blomster ryst,
da maa hand siden ryste de bare quist².

Folkeviseparodi er Verset:

Ridder reed sig vnder øe,
hand actet sig iomfru att feste,
der haffd weret en flu fendens skalck
oc hullet vd det beste.

Folkevisagtigt lyder ogsaa Smaarim som:

Thi aldrig gør nogen saa stor en skam,
at haffuer hand penning da gaar hand fram.

eller:

Hand skal haffue iernsko at slide
en andens død skal efter lide.

¹ Enevoldsen har: Rid du dig i lunde oc bind du der din hest, tro du vell din staldbroder, men tro dig selffuer best.

² Vedel har Bl. 42 r. Den som blomsterne haffuer affrist hand skal gnaffue den bare quist.

En Stump af en Skæmtevisе er maaske:

Quinden hun slog hußbonden wid sit øre
oc sagde: Det er fastelavn i huad wi gjøre.

Levning af en længere Skæmtevisе er maaske:

Hende bider lopp, oc hende stikker straa,
ingen ro saa kand hun faa;
I reder en seng i wor low,
der faa vij row.

Helt litterært virker et belærende Rim som:

Kommen er star, wiibe och gaas,
dog er icke winter endnu sin kaasz;
icke drager hand hellder aldelis bort,
førend der kommer swale hin soorte.

Til Gengæld er der folkelig Fynd i det korte Levnedssrids:

Først stall hand naall,
saa stall han traa,
saa stall hand bondens ganger graa,
saa motte hand till gallien gaa.

Det maa meget betvivles, at dette „Hans Thomesens Haandskrift“ fra Rostgaards Samlinger 218 4° virkelig er identisk med den af Lyskander omtalte Ordsprogssamling af Hans Thomesen. For det første er nemlig Rostgaard-Haandskriftets Ordsprog ordnet alfabetisk og ikke inddelt i Centurier (5: Hundreder), saaledes som Inddelingen har været i den af Lyskander kendte Samling af Hans Thomesen. Dernæst kan dette Rostgaard-Haandskrift se ud til at være skrevet i sidste Fjerdedel af 16. Aarh., saaledes at det vel er lidt yngre end Hans Thomesens Levetid. Bedst var det naturligvis, om det positivt kunde bevises, at Haandskriftet ikke er skrevet med Hans Thomesens Haand. Men her staar vi overfor den Vanskelighed, at der overhovedet ikke synes bevaret nogen skriftlig Optegnelse, der med absolut Sikkerhed kan siges at være Hans Thomesens egenhændige Skrift. Rigtignok har den norske Rektor A. E. Erichsen i Kirkehistoriske Samlinger 4 R. I S. 440—453 omtalt et af ham selv ejet Eksempplar af Kirkeordinansen 1562 med et haandskrevet Tillæg paa hvide Blade bag i Bogen — Eksemplet ejes nu af Stavanger Kommunebibliotek — hvori et enkelt

Afsnit skulde være skrevet af Hans Thomesens selv. Men med denne kirkelige Haandbog forholder det sig utvivlsomt lidt anderledes end fremstillet af Rektor Erichsen, der ikke kendte den i Bogen forekommende Hovedhaand, og som ansaa Hans Thomesen som Bogens Ejer. Erichsen har rigtig set, at den haandskrevne Del er begyndt 1568. Men det er netop det Aar, da Vedel blev Slotsprædikant (ved Siden af de tidligere Prædikanter Knoff og Niels Kolding). Og ser man nøjere efter, opdager man da ogsaa, at store Partier af de beskrevne Blades første Del, samt alle (eller saa godt som alle) de tilskrevne Bemærkninger i Randen af den trykte Tekst er med Anders Sørensen Vedels Haand. Det er altsaa Vedel, der har været Ejer. Bl. a. anfører Vedel Udkast til den Tiltale til Altergæsterne, der brugtes „paa Slottet“ („In arce Haffniensi ad hunc fere modum potest fieri exhortatio“). Og det er med Vedels Haand, at der senere er indført en Note om at Tiltalen „dig“ ved Altergang ogsaa anvendtes over for fornemme Personer. Foruden Vedels Haand forekommer paa de beskrevne Blade ialt 5 andre Hænder¹. Slutningen indeholder bl. a. Beretninger om Synodaler skrevne med andre Hænder end Vedels, undtagen Oplysningerne om Synoderne 1569 og 1570. Med særlig Haand (lille og gnidret med mange Forkortelsestegn) er indført en latinsk Beretning om Hans Thomesens Valg til Provst. Denne sidste Beretning er ifølge hele sin Form selvbiografisk. Om det er Hans Thomesen selv († 1573), der egenhændig har indskrevet dette Stykke i Vedels Haandbog, eller om Stykket er en Afskrift af en af Vedels Medhjælpere, kan ikke afgøres. Men om Haanden virkelig — som antaget af Erichsen — skulde være Hans Thomesens, hvilket godt kan være muligt², kan der da straks drages den videre Slutning, at den gamle Ordsprogssamling i Rostgaards Samling umulig kan være Hans Thomesens, thi Haanden er ikke den samme. Den af Lyskander omtalte Ordsprogssamling af Hans Thomesen inddelt i Centurier maa altsaa antages nu at være tabt.

¹ Disse Hænder fordeler sig saaledes i Forhold til Erichsens nummererede Indholdsliste i *Kirkel. Saml.* 4 R. I S. 441: Vedels Haand: Stk. 1, 2, 3, 8 og 15; Vedel skiftende med Haand 2: Stk. 5 og 6; Haand 2: Stk. 4 samt Skriftsprog efter Stk. 1 og 2; Haand 3: Stk. 7; Haand 4 Stk. 9 (med Tilføjelser af Vedel og Haand 2), 10—13; Haand 5: Stk. 14 (Hans Thomesen); Haand 6: Stk. 16 og 17.

² Der er en Del Lighed med Navnetrækket „Johannis Thomę Ripensis“, skrevet med Skønskrift paa Titelbladet af et Lovhaandskrift i Gl. kgl. Saml. 3125 4°.

Et Bevis paa Hans Thomesens Indflydelse er det maaske, naar den samme Ordsprogsinteresse træffes hos Vedels Skolekammerat og Studiefælle, den senere Biskop i Ribe, *Peder Hegelund*. Vist er det, at ligesom Vedel i Saksooversættelsen fra 1575 anvender Ordsprog som Randnoter, saaledes smykker Peder Hegelund 3 Aar efter i Udgaven af sit Skuespil *Susanne sin Bog* med Ordsprog i endnu højere Grad¹. Hegelund har ogsaa tænkt at udgive en Slags Peder Laale i forbedret Skikkelse, en Ordsprogssamling for Skolebørn, hvor latinske klassiske Ordsprog sammenstilles med danske; men dette Værk er dog neppe kommen længere end til et endnu bevaret Prøvetryk (1580—88) (Ekspl. i Kgl. Bibliotek) trykt i Nic. Wegeners Trykkeri, Slesvig². Som man kan se af Prøvetrykket, gaar Hegelund ud fra de latinske Ordsprog, der altsaa ikke er Oversættelse fra dansk, men virkelige Citater af Klassikere. Derimod fik Hegelund i 1588 fuldført Udgivelsen af en „ABC aff Bibelske Ordsprock . . . effter ABC faar Born.“ Bogen er dediceret Rigsraad og Hovedsmand paa Riberhus Albert Friis's 7 Døtre, og indledes med et kønt lille Digt „Til Bornene“. Bag i Bogen er en historisk kronologisk Oversigt over de vigtigste danske Begivenheder 1448—1588. Ordsprogene er først og fremmest Citater fra Bibelen (59 Sider), desuden staar med mindre Typer under Bibelcitaterne ofte moraliserende Smaabemærkninger, derimellem en Del danske og latinske Ordsprog — endvidere didaktiske Smaarim, hvoraf nogle er Citater, andre er vist selvlavede. Af Rimene kan eksempelvis anføres det endnu kendte:

En Fuel kender mand paa hendis Sang
 En Paatte oc Klocke paa Liud oc Klang,
 En Asen ved øern lange og lede,
 En Geck paa Facter, Ord oc Vrede.

samt:

Vilt du dine Venner eller de Fattige giffue,
 Da giff dennem meden du est i lifue;
 Naar du bæris vd oc Arffuinge komme ind,
 De sige du fickst it andet sind. etc.

Hegelunds Ordsprogsinteresse kan ogsaa af og til spores i hans *Dagbøger*³. Her indføres adskillige gode Ordsprog, eksempelvis kan

¹ Se udførligt herom i Joh. Pedersen's Ordsprog i Skolekomedien *Da. Studier* 1930 S. 13 f. ² Laurits Nielsen: *Boghistoriske Studier* 1923.

³ *Hjelmstjerne* 2544. Afskrift ved Bricka i *Ny kgl. Saml.* 604 8°.

nævnes: (1584:) Ulvbidt og selvdødt er ligemeget. De plukkes stundom om Flæsken emeden Kaal sjuder. De stille Svin rive snarest Hul paa Sækken. Nej daarer ingen, ja daarer mangel. (1586:) De lamme skulle Dansen træde, de stumme skulle [Visen] kvæde. (1593:) Nøgen Brud er længe nøgen Kone. Kirkeko og Børnepening ville ikke dø. Jeg ser heller min vrede Datter end min blide Sønne. (1594:) Ingen skumper uden de age, ingen faar ny Brød uden de bage. Den er ikke sjug der venter sig Bod. (1595:) En letfodet Moder gør en tungfodet Datter.

Som det er at vente, har Vedels Samling ingen Forbindelse med den ret betydelige Samling Ordsprog, der findes anbragt spredt om paa passende Steder i den fynske Præst *Povl Enevoldsens* omfangsrige haandskrevne Afhandling fra 1607 om Tallenes Betydning: *Farrago et synopsis rerum gestarum apophtegmatum sententiarumque aliquot memorabilium, quæ Deus natura et homines industrijs singulis decem numeris cardinalibus assignata distinxerunt illis iucunda lectu quos per otium ab alijs serijs negotijs istius modi rapsodica et ludicra legere delectat* (Thott 1509 i 4°). Saadanne store Materialsamlinger til Belysning af bestemte Tals Forekomst inden for de forskellige Folks Digtning, Dagligliv og religiøse Skrifter var stærkt paa Mode i den Tid; saaledes udkom i 1591 Peter Lindbergs Bog: *De numerorum nobilitate*, og fra 1618 havest Peter Bunge (fra Bergamo): *Numerorum mysteria* (o. 900 S. i 4°). I Form af Viser og Skæmtehistorier har Talbetragtninger af denne Art holdt sig lige til vore Dage i Folkemunde¹. Særlig for Enevoldsens Afhandling er, at han ogsaa henter sine Tal-Eksempler fra sit eget Lands Ordsprog. Povl Enevoldsen var født 1557 i Sevel, hvor Faderen var Præst, gik i Odense Skole og blev o. 1585 resid. Kapellan ved Odense Graabrødrekirke (Albani); fra 1586 til sin Død 1643 var han Sognepræst i Gamtofte paa Fyn². Hskr., der er tilegnet Jørgen Brokkenhus til Volderslev, der var forlenet med Assens Provsti, og som havde Enevoldsen til sin Foged og Fuldmægtig², indeholder forøvrigt adskilligt af folkløst Interesse ud over Talforhold og Ordsprog. Her findes ikke faa Gaader, de tidligste Optegnelser paa dansk. F. Eks.:

¹ Se *Volkskunde* XI (1901) S. 376—406

² Bloch: *Fynske Gejstlighedens Hist.* I S. 708.

Ieg er begraffuit met krop oc hand,
 met guod fornufft ieg tale kand,
 min graff met liff oc grusom størcke
 mig fører omkring vdi det mørcke. (o: Jonas).

Ligeledes findes bl. a. den kendte dunkle Tale: Indkom fire-been (o: canis), bort tog hand en been (o: pedem bouis); opstod tho been (o: coquus), angreb trebeen; tilslo hand firebeen, saa hand kaste en been oc bortspranck paa trebeen. Til Gaader kan ogsaa regnes sproglige Oplysninger som: Sex slags Kucker eller Giøge neffnis: 1) Skouffgiøg 2) Plougggiøg (er en krog met huilcken de bagiste stude bær plougens dræt) 3) Vedergiøg (Horsegiøgen) 4) Vandgiøg (Rørdrumeren eller Padden) 5) Spøttegiøg (en sprade, grot-spræcker) 6) Sadelgiøg (crepitus ventris hominis equitantis).

For Viseforskningen indeholder Hskr. en Del Overraskelser. Stevstammen til Folkevisen om Valravnen (D. g. F. 60) citeres med Ordlyden: „Raffnen fløyer om oette“ [o: tidlig om Morgen] i Stedet for „om Aftenen“ som alle de hidtil kendte Opskrifter har. Interessant er ogsaa et Læredigt (7 Vers):

1. Kumpt kunst gegangen vor ein hauss,
 man sagt de wert ist gangen auss.
2. Kumpt weisheit auch gegangen dafur,
 so find sie zugeschlossen de thur. (osv.),

fordi denne Form viser tysk Oprindelse til en belærende dansk og svensk Vise (se Danske Viser V S. 164, Da. Studier 1920 S. 93 og Klemming: Svenska Medeltids Dikter och Rim S. 398).

Bagest i Bogen meddeler Enevoldsen forskellige Salmer oversat til Dansk af ham selv, derimellem „en gamell papistiske sang om iomfrue Mariæ siu glæde christelig corrigeret till Guds ære ved P. E.: Den hellige iomfru Maria reen osv. 8 sekslinjede Vers med Melodi. Den danske katolske Sang er ikke bevaret i dansk; fra tysk kendes flere Viser om Iomfru Marias 7 Glæder¹.

Men Ordsprogene er naturligvis nu for os Haandskriftets vigtigste Afsnit. Et Par er af besynderligt Indhold f. Eks. „Der gick dantz om Niib kiercke, de loo icke der alle adt“, der ser ud til at være Omkvæd af en Vise, og maa hentyde til en Kamp eller Slagsmaal ved bemeldte Kirke. Mærkelig er ogsaa Talemaaden: „Hun

¹ Se Wackernagel: Das deutsche Kirchenlied II, Registret.

slaar høyt paa Maytræet“ om en hovmodig Pige. Her synes at være hentydet til en eller anden Skik ved Majfesten.

Hermed kan vi standse Undersøgelsen. Resultatet bliver, at Vedel maa dele Æren som Ordsprogssamler med mange andre af sin Samtid. Men selv om Vedels Arbejde ikke er særlig impo-
nerende af Omfang, har det dog sin selvstændige Værdi, ogsaa hvor han benytter andre og kendte Kilder. Evnen til at interessere sig for Smaaafskille i det sproglige Udtryk og at gribe den rette folke-
lige Udtryksmaade havde Vedel bevaret selv i sin Alderdom.

Vedels Ordssprogssamling fortjener utvivlsomt at meddeles i sin Helhed; helst dog sammen med alle de andre bevarede ovenfor omtalte trykte og utrykte Ordsprogssamlinger fra hans Tid. Af de ældste danske Ordsprogssamlinger er hidtil kun Peder Laales Sam-
ling tilfredsstillende udgivet, nemlig i Kock og Petersens Udgave 1889—94 samt i Udgaven 1929, foranlediget af Apoteker A. E. Sib-
bernsen og besørget af Dr. phil. Aage Hansen og Bibliotekar Chr. Behrend. Molbech og Mau lægger i deres Udgaver Peder Syv (samt Peder Laale) til Grund og benytter blot det ældre Haandskriftsstof til Supplering, en Fremgangsmaade der ikke er helt uangribelig, idet det er umetodisk at foretrække det sekundære Kildestof frem-
for det primære.

HAUCH'S „DEN VILDE JAGT“

AF

LOUIS PEDERSEN

I 1861 udgav Hauch sine „Lyriske Digte og Romancer“. Han var da over de 70 og havde altsaa naaet en Alder, da Digtere plejer ikke blot at være ude over Lyrikken, men ude over deres Poesis bedste Alder overhovedet. Mærkeligt derfor, at Hauch netop her har ydet noget af det bedste, han evnede.

Dette gælder især Digtsamlingens Hovedstykke: Valdemar Atterdag, der sikkert er den smukkeste af de talrige Behandlinger af dette Emne, vor Litteratur ejer.

Forud for Hauchs gaar Heibergs, Ingemanns og Hertz's. Hauch er upaavirket af dem alle. Derimod er der ingen Tvivl om, at Chr. Winthers Hjortens Flugt har haft en vis Indflydelse paa ham.

Hauch kommer højt op i Aarene, før dansk Natur kommer til at spille nogen Rolle i hans Poesi. Det er, som om Minderne om Malmangers Bjerge og Sydens stærke Farver har hindret ham i at opdage det danske Landskabs Ynde. Maaske har Winther lært ham at se den, maaske er hans Sommerophold i Hellebæk Skyld deri. Kritikken fremhævede onskabsfuldt „Valdemar Atterdag's Lighed med „Hjortens Flugt“, hvorfor Winther gav ham Oprejsning i Digtet „Den grønne Bog“.

Kan man nu ikke frikende Hauch for at have lært et og andet baade m. H. t. Versemaal og Naturbeskrivelse af Winther, saa kan man trøstligt sige, at den Del af Emnet, der angaar den vilde Jagt, i inderligste Forstand er Hauchs. Hans Interesse for dette kan spores helt tilbage til hans tidligste Digtning, og det dukker op hist og her i hans Værker paa en Maade, der viser, at han stadig har beskæftiget sig dermed uden helt at kunne magte det, før han som Olding brugte det i „Valdemar Atterdag“.

At spore Motivets Vækst i Hauchs Digting og muligt paavise dets oprindeligste Kilde, der vist er at søge udenfor den danske Litteratur, er Hensigten med denne Undersøgelse.

Udgangspunktet er to Digte i „Valdemar Atterdag“. Først Indledningsdigtet „Falken“, der begynder:

Det var en dejlig Morgen, og Solen skinned klar,
Duggen paa alle Blade glimtede som et Glar,
Som slehne Diamanter, hvori sig Lyset spejled,
Guldfarvede Skyer igennem Luften sejled.

I den friske Morgen hører man Klokkerne ringe til Messe. Fulgt af sine Jægere kommer Kong Valdemar ridende ud af Skoven frem paa Sletten. Et Stykke borte kører Dronning Helvig til Ottesang. En af Kongens Mænd spørger ham:

Er det ej Synd at jage, naar Messen bliver læst?

Men Valdemar svarer spøgende, at Vorherre er en fornuftig Mand:

Han skabte de fagre Kvinder, dertil den friske Vaar,
Han er ej klostergiven, han sikkert Spøg forstaar.

En Hejre svinger sig op fra Marken, Kongen sender sin Falk efter den, Jagten begynder atter.

Da saa man højt i Luften et usædvanligt Syn,
Thi Falken den modige sig sænkede som et Lyn,
Man troede, den var spiddet ved Hejrens Landsestik,
Dog sank den ved dens Side, saa den Faren undgik.

Digtet forespejler hele Handlingens Gang. For vort Formaal er det unødvendigt at referere mere, men af Hensyn til det følgende bedes Læserne holde sig selve Situationen klar: Kongen, der trods den gamle Ridders Advarsel, trods Kirkeklokkernes Kalden til Ottesang følger sin Lyst til Jagten, der bliver hans Fordærv.

I „En polsk Familie“ fra 1839 findes mærkelig nok en Skikkelse, der har Lighed med Kong Valdemar, saadan som han skildres her, nemlig Casimir. Han elsker som Kongen Jagt og skønne Kvinder og er som han gift med en Kvinde, hvis Fromhed han foragter. Da Alexandra, Casimirs Hustru, efter et ægteskabeligt Opgør forlader ham, siger han til sin Broder: „Der ser du, fordi

jeg ikke hver Time paa Dagen slaar Kors for mig og besprøjter mig med Vievand, fordi jeg foretrækker Jægerhornets Lyd og Hundenes Glam i Skoven for den enfoldige Pladder i Kirkerne, derfor skal jeg være fortabt i Tid og Evighed.“

Ogsaa en Falkejagt forekommer i „En polsk Familie“. I det gamle Slot ser Adalbert et vævet Tapet med afblegede Billeder af Damer og Herrer til Hest. „Ved Siden af dem stode Jægere, og højt i Luften fløj Falke, som søgte at overvinde et Par Hejrer, der strakte deres Næb som spidse Landser ud imod dem.“

Ligheden behøver ikke at paapeges nærmere. Det andet Digt, der her spiller en Rolle, er selve „Den vilde Jagt“.

Det adskiller sig fra de andre Digte i Romancekredsen bl. a. ved sit ejendommelige Versemaal. Det er muligt, at dette tildels er laant fra Goethes „Der Gott und die Bajadere“, idet det har en lignende Veksell mellem trochæiske og anapæstiske Linier; men Rimstillingen i Hauchs Digt er en anden end i Goethes, og Hauchs Vers har fire anapæstiske Linier, hvor Goethe har tre. At Hauch har kendt Goethes Digt og beundret det, ses af et Brev fra ham til Hjort (Udv. af Breve til Hjort 1867 S. 230) hvori det hedder: Guddommens Barmhjertighed mod Synderne og det herlige, der viser sig gennem den faldne Menneskenatur, er vel aldrig fremstillet skønnere end i dette Digt.

I Hauchs Omdannelse bliver dette Versemaal et fortrinligt Middel til at gengive den vilde Jagts Uhygge og rasende Hast.

Det mest gribende Sted i Digtet er det Vers, hvor det antydes, at den Hind, Kong Valdemar forfølger, er Dronning Helvigs Fylgje. Af Hensyn til det følgende anføres hele Verset her:

Foran flygted Hjort og Raa,
Vilden Daa og letten Hare,
Baarne som paa Vinger snare
Mellem Nattens Skyer graa.
Allerforrest saa man ile
Høj og bleg en saaret Hind,
truffen alt af mange Pile
skælved den i Nattens Vind.

Tidt sagde de Bønder naar sammen de gik,
Og Talen sig saa kunde føje,
at naar man betragtede Hindens Blik.
Da ligned det Helvigs Øje.

Her har vi et for Hauchs Behandling af Emnet ejendommeligt Træk; hverken i Toveviserne eller i Folkesagnene om Kong Valdemars Jagt, som Hauch kendte fra J. M. Thiele, findes der noget om Helvigs Straf efter Døden. I Folkesagnene forfølger Valdemar Troldkvinder, og dette i Forbindelse med Folkevisen om Jomfruen i Fugleham, hvor Jomfruen omskabt til en Hind jages af Ulve, kan have givet Hauch Ideen, men som det senere skal vises, har Hauch haft Tanken allerede i 1816 altsaa to Aar før Thieles Folkesagn begyndte at udkomme, saa hans Indflydelse kan man maaske se bort fra, og foreløbig blive staaende ved „Jomfruen i Fugleham“ som det egentlige Forbillede.

Selve det geniale Træk, at Helvigs usalige Sjæl ser ud paa os gennem den jagede Hinds Øjne:

Og naar man betragtede Hindens Blik,
Da ligned det Helvigs Øje.

er vist noget ægte Hauchsk, der hænger sammen med hans Kærlighed til Dyrene og hans Tro paa, at Dyret har en Sjæl, der længes mod Forløsning ligesom Menneskets. Maaske kan nedenstaaende Brudstykke af et Brev fra Hauch til H. C. Andersen, hvori han omtaler sin lille Datters Død, give et Fingerpeg om, hvorfra han har hentet det.

Han skriver: „Det forekommer mig ordentlig som jeg er forlovet, ikke i en dejlig Prinsesse, men i dette lille ubekendte Barn, og som jeg aldrig kunde blive lykkelig, før jeg samledes med hende igen. Hvis De havde kendt hende, da vilde De heller ikke undre Dem derover, thi jeg har aldrig set et sligt henrivende Væsen, som en Raa i Skoven med et Par Øjne, som viste, at hun havde Ret, da hun engang sagde: Alle kan dø, men Øjnene, de kan aldrig dø.“ Er det den lille dødssyge Piges forpinte Blik, der har foresvævet Digteren?

Vi forlader nu foreløbig „Valdemar Atterdag“ og gaar over til Hauchs „Marsk Stig“ fra 1850.

Ogsaa her træffer vi en Konge, hvem Elskov og ubændig Jagtlyst bliver til Fordærv.

I Begyndelsen af fjerde Akt ser vi Kong Erik paa Slottet i Viborg. Han har Lyst til at ride paa Jagt. Drost Arnfind søger at holde ham tilbage, han frygter Marsk Stig. Kongen er lige ved at give efter, da der lyder Jagthorn i Slotsgaarden. Han iler hen til Vinduet og siger:

Lad se! — De sidder alt til Hest — Det er
 Et prægtigt Tog. — Hør Hundeglammet, Arnfind!
 — De vilde Manker hvirvle sig i Blæsten.
 Og Hornet lokker mig med dunkle Toner.
 — Nej, nej! Du maa tilgive mig; thi det
 Mig drager bort med Magt, jeg kan ej modstaa.

Saa kommer Rane, der før har indgivet Kongen Tanken om
 at tage paa Jagt:

Nu staar Jer raske Ganger sadlet alt.
 Det er et prægtigt Vejr, det er som om
 De graa Novembertaager jaged med,
 Og glæded sig ved Jagten, som vi selv.

Kongen gaar. Rane er et Øjeblik alene:

Nu gjelder det, nu skal vi se, Marsk Stig,
 Om du har Mod, og dig forstaar at hevne,
 Jeg leder dig paa Spor. — Holla, holla!
 Hør, hvor de gjøe! Det klinger vildt. — Det er,
 Som Helveds sorte Hunde jaged med.
 — Hvo er nu Hjorten, som vi fælde skal;
 — Der er han! — See! Han svinger sig i Sadlen
 Og viser Arnfind bort. — Der sidder han
 Paa letten Ganger i den røde Dragt,
 De høje Fjedre vaje paa hans Hoved.
 — Vi jage skal det kongelige Vildt,
 Indtil det styrter. — Hør!

(Hornene udenfor)

Trara! Trara!

De klinge herligt disse vilde Horn!
 De glammer højt i Sky, de brave Hunde!
 — Nu kommer jeg. — Det blier en prægtig Klapjagt.

Arnfind (kommer tilbage)

Jeg kan ei standse ham — han er alt borte.
 — Det var, som vilde Magter rev ham hen.
 — Men Rane ligned fast en Skovens Ulv,
 Der tørster efter Blod. —

Det, der skildres i disse Replikker har en ejendommelig Lighed
 med Indholdet af „Falken“ og „Den vilde Jagt“. Først Kongens
 Jagtlyst, der ægges af Rane, og ikke lader sig svække af Arnfinds

alvorlige Advarsel. Dernæst: Den Jagt, der skildres, er ikke nogen virkelig Jagt. Først ser vi Kongen i den røde Dragt med de vajende Fjer blandt sine Jægere og Hunde, saa forvandles han for vore Øjne til en Hjort, der jages af en blodtørstig Ulv.

Da Kongen efter Jagten træet sidder ved et Baal i Skoven, har han selv et Indtryk af Jagtens Uvirkelighed.

Nej, jeg har ingen Lyst at jage mer,
Jeg sidde vil ved Ilden her i Ro;
Thi vi har bidset Hjort og Hind i Dag
Med saadan Vildskab, at jeg næppe mærked,
Hvor jeg blev revet hen, det var, som om
De høje Træer gennem Luften fløj,
Ja som om Livet selv var vorden en
Bavinget Drøm, der jaged mig forbi.

Linien: Det var, som om de høje Træer gennem Luften fløj,
genkalder følgende Linier i „Den vilde Jagt“:

Skov og Træer lig Tryllet
Stod i Luften uden Rødder.

I femte Akt af „Marsk Slig“ ses nogle af de sammensvorne i Skoven, der høres en stærk Susen i Luften, og saa falder følgende Replikker:

Arnvid: Tys! hører I?

Tuko: Det var en selsom Lyd.

Arnvid: Fra Skyen klinger det som høje Jagtskrig
Og Horn og Hundeglam og Knald af Pidske.

Tuko: Ha, mærker du? Det er den vilde Jæger.

Dette finder vi igen i „Den vilde Jagt“.

Og Vindens Hvin og Jægenes Kald
Og Latter og Hundenes Gøen
Og Hestenes Vrinsken og Pidskeknald
Hørtes i Luft over Søen.

Vi gaar nu helt tilbage til Hauchs tidligste Ungdomsdigtning. I 1816 udgav han under Fællestitlen „Kontrasterne“ to dramatiske Digte, der forlængst er glemt. Det ene af dem hedder „Fantasiens Magt“. Heri fortælles, hvorledes Mathilde fulgt af sin elskede Vilhelm flakker forvildet om i en uhyggelig Bjergegn. Det er Nat, og et voldsomt Uvejr bryder løs over dem. Vilhelm ser i Vejret

kun Elementernes Rasen, men Mathilde, der er Vanvidet nær af Skræk, hører i Stormen Naturens vældige Aander, der truer hende med Død og Undergang. Hun hører Stormen synge:

Sving dig, og bølг dig
Min hvinende Vinge!
Lystig afsted
Mine gøende Hunde!
Ravne og Ørne,
Og tudende Ugle.
Foran flygte
Skyernes Hære
Frygtsom lig Hinde
Lig luftige Daadyr,
Efter stormer
Den vældige Jæger,
Hviner og piber
Og blæser i Hornet.

(Originaludg. S. 143).

Man mindes her følgende Linier fra „Den vilde Jagt“:

Over Bjerg og højen Hus
Svared Falk og Ravn og Ugle.
— — — —
Foran flygted Hjort og Raa,
Vilden Daa og letten Hare.

Læser vi videre i „Fantasiens Magt“, støder vi paa følgende Linier:

Nu drager det forbi med Spil og Klang —
Hu! Hører du? Det er den vilde Jæger.

Man sammenligne de tidligere citerede Linier fra „Marsk Stig“:

Fra Skyen klinger det som høje Jagtskrig
Og Horn og Hundeglam og Knald af Pidske
Ha, mærker du? Det er den vilde Jæger.

Vi læser videre i „Fantasiens Magt“. Stormens Sang lyder, og Mathilde udbryder:

Det er en græsselig og grusom Klapjagt.
Se, hvor de slaar med blodigrøde Pidske.
Nu har de jaget Hinden vel til Døde,
Snart haaber jeg.

Denne Replik er dunkel, thi der har i det foregaaende slet ikke været Tale om nogen virkelig Hind, der stod kun, at Skyernes Hære flygtede — lig Hinde. Forklaringen lader imidlertid ikke vente længe paa sig. Mathilde tror i sit Vanvid, at Vilhelm er en grusom Trolld, der forfølger hende. Hun gør sig selv til et med Hinden og ham til den vilde Jæger „der rider svovlblaa paa Lynets Straale“, og „kaster lange Spyd mig (hende) efter Hjertet“. Hauch har altsaa allerede i 1816 Motivet til den vilde Jagt fra 1861: Den vilde Jæger, der forfølger en Kvinde i Hindeham. I over 40 Aar har Motivet ligget som et Sædekorn i Digterens Sind, før det spirede og satte Blomst i „Valdemar Atterdag“.

Nu er saa tilsidst Spørgsmaalet: Hvor har Hauch det fra? Toveviserne har det ikke, og den tidligere antydede Forklaring om, at det skulde være opstaaet ved en Kombination af Folkesagnene om Kong Valdemar, og Visen om Jomfruen i Fugleham, forekommer mig ikke helt tilfredsstillende.

Jeg vil forsøge at vise, at det, der oprindeligt har vakt Hauchs Interesse for Motivet, er Bürgers berømte Ballade: „Der wilde Jæger“. Det skal straks siges, at der ikke foreligger nogen Udtalelse fra Hauch om, at han har læst dette Digt, men det forekommer mig utænkeligt, at han, der interesserede sig saa stærkt for den tyske Litteratur og netop i sin første Digterperiode læste saa overordentlig meget deraf, ikke skulde have stødt paa det.

Et Referat af Digtet bliver nødvendigt.

En Søndag Morgen, mens Klokkerne ringer til Messe, og Salmesangen lyder, drager Rhingreven paa Jagt. Ved en Korsvej møder han to Ryttere, der følger ham, den ene ved hans højre, den anden ved hans venstre Side. Rytteren til højre advarer ham mod at jage paa en Helligdag:

Schlecht stimmet deines Hornes Klang
zu Feierglock und Chorgesang.

Men Rytteren til venstre frister Greven, og han fortsætter Jagten. Greven og hans Jægere forfølger en hvid Hjort, der søger Tilflugt i en Kornmark. Bonden beder Greven skaane Kornet. Rytteren til højre søger at holde ham tilbage, men Fristeren faar atter Overtaget. Jægerskaren nedtramper Kornet. Hjorten søger nu at skjule sig blandt det tamme Kvæg paa Marken. Hyrden kaster sig for Grevens Fod og bønfaller ham om at skaane Kvæget.

For tredje Gang advarer Rytteren til højre, for tredje Gang faar den anden Overtaget. Snart synker Hyrden i sit Blod, og Hjorden sønderrives af Grevens Hunde. Blodig og udmattet søger den hvide Hjort Beskyttelse paa en Eneboerhyttes fredhellige Grund. Eremitten træder Greven advarende i Møde. Vanhelliger han Fristedet, vil Fordærvelsen ramme ham. Uden at agte paa ham giver Greven Tegn til Jagtens Fortsættelse. Da forsvinder pludselig hans Jagtfølge. Dødsstilhed hersker, Jagthornet har ingen Toner, hans Stemme ingen Klang. Der bliver mørkt omkring ham som i en Grav, og en Stemme fra oven forkynnder ham hans Dom. Til Straf for sine Misgerninger skal han selv jages af Helvedes Hunde til Dommedag. Og saa begynder den vilde Jagt, om Dagen gennem Jordens dybe Kløfter, om Natten højt i Luften.

Das ist des wilden Heeres Jagd,
Die bis zum jüngsten Tage währt.

Man lægger straks Mærke til, at Begyndelsen af Bürgers Digt svarer nøje til Begyndelsen af „Falken“. Til den hvide Hjort i „Der wilde Jäger“ svarer den „blege Hind“ i „Den vilde Jagt“ og Hinden i „Fantasiens Magt“, hvor den vilde Jæger nævnes ligesom i Brudstykket af „Marsk Stig.“ Tydeligst er Ligheden mellem Bürgers Digt og „Marsk Stig.“ Kong Erik, der drager paa Jagt og selv bliver den jagede Hjort, Rane og Arnfind, der svarer til de to Ryttere i „Der wilde Jäger“.

Bürger gør i sit Digt stærk Brug af Interjektioner, der skal skabe Indtryk af vild Hast. Hurrido! Hussasa! Und hurre hurre vorwärts gings, Jo! Hoho, Hussa! Det samme findes i „Fantasiens Magt“ (Originaludg. S. 148) f. Eks.: Tag dig i Agt! Hussa! nu kommer jeg. Og paa den følgende Side:

Mine Vinger hvirvler som en natlig Storm,
Hejsa! Hussa! Afsted afsted!

Det er især det tyske: Hussa, der fører Tanken hen paa det tyske Digt. Ligheden mellem Bürgers Digt og Hauchs beror imidlertid ikke blot paa disse Enkeltheder og større ydre Overensstemmelser, men ogsaa i højeste Grad paa Ensartethed i Stemning.

Resultatet bliver altsaa, at Hauch i sin tidligste Ungdom har modtaget et dybt Indtryk af Bürgers Digt, et Indtryk, han bevarer Livet igennem, og som han Gang efter Gang søger at give Form, indtil det tilsidst lykkes ham til Fuldkommenhed i „Den vilde Jagt“.

KAAL OG KAALGAARD

AF

JOHANNES THOLLE

Indledning.

Fra Tidernes Morgen har man dyrket Kaal i Danmark¹, og selv om Kaalen ikke har givet de første Haver Navn, idet de vel som i Norge bar Navn efter Kvan og Løg (Kvangard, Laukgard)², saa har i hvert Fald Kaalgaardsnavnet („Kalgord“ o. l.) allerede i Middelalderen afløst dette, og paa Jyske Lovs Tid (1241) er det helt traadt i Stedet for de nævnte Betegnelser, ligesom Kaalgaardene allerede paa denne Tid har spillet saa stor en Rolle i vort Samfund, at de har faaet deres Beskyttelsesbestemmelser m. m., nemlig i Kong Valdemar Sejers Lov³. Siden da er Kaaldyrkningen bestandig fortsat, nye Kaalsorter er ved fremmed Indflydelse bragt i Kultur, — Kaalgaardene har faaet deres Indhold forøget med andre nærende Urter, og Metoderne for Kaalens Dyrkning er blevet andre⁴. Men dybt indgroet i Almuens Bevidsthed har i „gamle Dage“ visse almindelige Regler for denne Dyrkning været at finde, og Traditionen har i mange Detailler fastsat, hvorledes denne skulde ske. Kaalgaarden har haft sin særlige Kultur, væsentlig forskellig fra Humle- eller Æblehavens, ligesom denne Have var udskilt fra hine. Af de Træk, der knytter sig hertil, skal der i det følgende meddeles et og andet, idet vi gaar uden om Have- og Landbo- eller

¹ Professor G. A. Becker anfører i „Illustreret Havebog“ I S. 182, Kbh. 1920, at Kaal har været dyrket i Danm. i c. 4000 Aar, og Andreas Madsen meddeler i Bruun og Lange: „Danm. Havebr. og Gartneri indtil 1919“ S. 5, at alle andre Kaalformer end Grønkaal først dukkede op i Munketiden (Kbh. 1920). ² Bruun og Lange: Danm. Havebrug og Gartneri indtil 1919 S. 5. ³ Kong Valdemars Jyske Lov (III, 60) siger, at Hvermand selv maa hegne sin Abildgaard og Kaalgaard, og at man ikke maa bryde ind i anden Mands Abildgaard og Kaalgaard.

⁴ Chr. Pedersen: Bidrag til en Fremstill. af Danm. Havebrug og Gartneri i det 16. og 18. Aarhundrede, 1912 S. 19.

Lægebøgers Optegnelser og i Hovedsagen holder os til, hvad der kendes herom fra Folkemunde i vore Forældres og Bedsteforældres, fra Folkemindernes Tid.

Kaalgaardens Beliggenhed og Indhegning.

„Kaalgaard“ er i Jydsk blevet Betegnelsen for en Urtehave for Nytteplanter, — ikke altid for en Have med Kaal alene, selv om dette kunde være Tilfældet¹; den kunde ogsaa være en Slags nedsættende Betegnelse for en Urtehave, som f. Eks., naar Jeppe Aakjær siger, at hans „Mors Have“ nok rettere burde bære Navn af Kaalgaard end af Have². Den er i hvert Fald i Nordjylland kaldet saaledes til Forskel fra „Kringgaarden“, der var en Art „Vindueshave“ eller en hængnet Plads for Bier³, samt fra Abildgaarden eller Frugthaven, saaledes som allerede Jydske Lov omtaler det. Denne Opdeling af Almuehaverne i Frugthave, Urtehave og Prydhave er ogsaa et Særpræg for ældre Tiders Haver paa Als⁴, ligesom den iøvrigt gaar igen mange andre Steder, omend knapt saa udpræget; tager man f. Eks. Pastor Schmidts Ord bogstaveligt (hvad man dog maaske ikke helt kan, da det drejer sig om Poesi), faar man i hans Strofer „mellem Kaalen staar Narcissen“⁵ ikke just det Indtryk, at den falsterske Kaalhave for c. 100 Aar siden har været synderlig skarpt delt i en Pryd- og en Nyttehave.

Navnet „Kaalgaard“ er kun sjældnere i nyere Tid brugt udenfor Jylland⁶ — Betegnelsen Kaalhave er her det mere almindelige Navn, naar man ikke benytter det noget videre strækkende „Køkkenhave“⁷. I Jylland synes denne særlige Betegnelse nu iøvrigt at være paa Retur.

Kaalgaarden eller Urtehaven, hvori Kaalen er dyrket, har almindeligt ligget nær ved Huset; undertiden indtog man til denne Dyrkning en Del af Gaardspladsen, som da indhegnedes med et Gærde⁸; til andre Tider — og hyppigst — laa den uden for Køkkendøren⁹, enten helt emanciperet fra denne, som Planerne i Tang Kristensens: „Minder og Oplevelser“ viser det, eller i Til-

¹ Tang Kristensen: Gamle Folks Fortællinger om jydsk Almueliv I 38/124.

² Tidsskrift for historisk Botanik I S. 1. (1921).

³ Feilberg: Ordbog over

jydske Almuesmaal (Kringgaard).

⁴ Ussing: Det gamle Als, 1926 S. 66—67.

⁵ J. H. Schmidt: Danske Haver, 1823 S. 89.

⁶ Den danske Ordbog IX

Sp 1032; Troels-Lund taler dog om Amagers „Kaalgaarde“.

⁷ C. Reimer:

Nordfynsk Bondeliv . . . 1910 ff. S. 278: „Kaalgaard“ kendes ikke i Nordfyn S. 435.

⁸ Feilberg: Fra Heden 1920 S. 13.

knytning til Huset¹. Begge Dele kan findes endnu. Undertiden lagdes den Nord for Stuehuset, hvilket ikke skulde hjælpe paa en hensigtsmæssig Dykning¹, til andre Tider Syd² eller Øst for Huset; derimod er den kun undtagelsesvis lagt Vest for dette, idet Vinden har været for skarp dertil. Man har benyttet sig af det Læ, som Huset har afgivet eller af et til dette Øjemed plantet Læbælte. I Udskiftningsreglerne er det undertiden og med Rette forlangt, at Jorden skulde udlægges i Syd².

Størrelsen af Kaalgaardene har formentlig rettet sig efter de stedlige Forhold, men dog særlig efter Befolkningens Interesse for Dyrkning af Havesager. Smaa og daarlige Haver har været kendt i Jyllands forskellige Egne^{1,3}, mens Amagers Urtehaver har været store, idet man der — før som nu — har dyrket Kaal og andre Urter til Salg⁴. De førstnævnte Haver har kunnet være paa $\frac{1}{2}$ Fjerdingkars Størrelse efter gammelt Maal¹, de sidste har særlig op mod vor Tid været store, hele Agre⁴.

Den almindeligste Indhegning var Jordvolde (Kaalgaardsdige), undertiden tillige i Forbindelse med Stendiger², eller som Aakjær synger det „forblæste Stave“⁵. Senere, især efter at Hedeplantningerne og Læplantningerne har taget fat, har levende Hegn været deres Hegn og Værn. Paa Lolland har det været de flettede Pilehegn⁶ og paa Fyn i umindelige Tider de levende Hegn⁷, mens de enligt beliggende Kaalgaarde paa Læsø omgaves med Volde af Tørv⁸.

Kaalgaardene hørte Hjemmet til, og var ikke Fællesskabet undergivet, men herfra var dog Undtagelser.

Plantebedet.

Medens der gennem Tiderne har eksisteret ret detaljerede Bestemmelser om, at Bønderne hvert Aar skulde plante et vist Antal

¹ Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers økonomiske Tilstand, Viborg Amt 1839 Afsnit XXI, se ogsaa Grüner Nielsen: Læsøfolk, 1924 S. 38.

² R. Nielsen: Sejersø Sogns Historie, 1923 S. 123, jævnfør Aarbog for Hist. Samf. for Præstø Amt 1926 S. 48—49.

³ Begtrup: Beskrivelse over Agerdyrknings Tilstand i Danm. VII 1812 S. 551 ff; jævnfør Aagaard: Vejledning ved en Gaards Drift . . . 1811 Kap. 8, samt Bidrag til Kundskab om de danske Provinser VIII Afsnit XXI.

⁴ Begtrup II 98—99, 203 ff.: Vedel: Indenlandske Reise, 1803—06 S. 111 ff.

⁵ Tidsskrift for historisk Botanik I S. 1. (1921).

⁶ Se Forf.s Artikel i Loll.-Falsters histor. Aarbog 1928 S. 110 ff; jævnfør Udskiftningskortene, Matrikelskortarkivet, Landbrugsministeriet.

⁷ Se Forf.s Artikel „Haver og Havedyrkning i Svendborg Amt“ 1928 (Fra Svendborg Amt 1928).

⁸ Grüner Nielsen S. 38.

Æbletræer, Humle og Pil¹, har der aldrig været egentlige Lovbestemmelser angaaende Dyrkning af Kaal, bortset fra, hvad man i et Sogn eller en Landsby har kunnet fastsætte². Man har kunnet dyrke Kaal, om man vilde det, eller lade være. Dyrkedes der Kaal, foregik det i de private Haver, der var indhegnede og lovligt unddraget Fællesskabet, saa længe dette bestod. I visse Byer var der imidlertid fra gammel Tid indrettet Fælleshaver, saakaldte „Plantebede“, hvor Bymændene saaede Kaal, og hvor der var en vis Tvang med Hensyn til dette og herskede en ganske bestemt Orden. Saadanne Plantebede er bl. a. kendt fra flere Byer paa Samsø³, Rønninge⁴ og Trunderup paa Fyn⁵, Kongerslev⁶, Store Brøndum⁷, Blendstrup og Faarup i Jylland⁸ samt paa Tunø⁹, i Byerne Sønderborg og Æbeltoft¹⁰ og som det eneste Sted paa Sjælland i Birkerød¹¹; men det har sikkert været endnu mere udbredt i Landet¹².

Plantebedet var et aabent Stykke Jord beliggende ved eller udgørende en Del af Gadejorden i Landsbyen og derfor oftest beliggende midt i denne; det kunde, som i Rønninge, være sine 500 Kvadratalen stor og var bestemt til Saaning og Tiltrækning af Kaalplanter, som siden optoges og udplantedes, hvor hver især ønskede det (i deres Haver). Stykket var indhegnet med et Jorddige, som i Store Brøndum, eller det hegnedes hvert Aar paany med Stavre, som i Rønninge. Alt, hvad der skulde foretages i og ved Plantebedet, tillystes paa Bystævnet, eller laa fast ifølge gammel Tradition. I Rønninge (og Trunderup) var det saaledes bestemt, at man den første Søndag i April skulde mødes for at hegne det. De 20, der skulde have en Plads, mødte da Kl. 9 om Morgen, hver med 5 Gærdestaver og en Faynfuld Ris. Naar Gærdet var sat, holdtes der straks Auktion over det, og Beløbet, der bødes, sædvanligt omkring 1 Daler, brugtes til Indkøb af Brændevin, som fortæredes paa

¹ Se Forf.s Artikel i „Gartner-Tidende“ 5-12/7. 1927. ² Bjerger og Søegaard: Danske Vider og Vedtægter I 1904 S. 271. ³ Bjerger og Søegaard I S. 143, 155; Tang Kristensen: Gamle Folks Fortællinger . . . Tillb. I S. 27—28.

⁴ Fyns Tidende 9/8 1923, Dansk Folkemindesaml. 06/47 886. ⁵ Bjerger og Søegaard I S. 291. ⁶ Fra Himmerl. og Kjær Hr. IV. S. 75. ⁷ Tang Kristensen: Gamle Folks Fortæll. . . Tillb. I S. 27. ⁸ Samme I S. 38. ⁹ Bjerger og Søegaard II S. 319, 328—29.

¹⁰ Matthiessen: Gamle Gader, 1917 S. 22. ¹¹ Dansk Renaissancedigtning . . . ved V. J. Holstein Rathlou, Aarhus 1914 S. 73 (Gerner: Hesiodi Dage, 1670). ¹² I Stednavneudvalget har man adskilligt flere Optegnelser om Plantebedet, — dog alle udenfor Sjælland og særligt grupperet om Fyn, visse andre Øer samt Østjylland.

Stedet. Gærdet blev dog staaende til St. Hansdag. Nogle Dage efter at Hegnet var opsat, mødte Byens Koner hver med en Tørvekurv fuld af Hønsemøg og Tørvestrøelse, — Gødningen blev gravet ned, Bedet blev revet og inddelt i saa mange Felter, som der var Brugere til (20), og Frøet, der først havde været til Spiring under Loftet, udsaaedes da, idet der kastedes Tørvesmuld derover. Andre Steder, som paa Samsø og Tunø, hegnedes hver Plet til Bymændene hver for sig, og de forskellige Plantebede skulde da være til-lukte senest 3die Dagen efter Tillysningen, ligesom de skulde vedligeholdes i Tiden, de bestod. Kaalene skulde rykkes op, naar det blev tillyst, og saavel for Forsømmelse af Lukning som utidig Op-tagning af Planterne var der sat Bøder.

Disse Bestemmelser, der sine Steder var ret gamle (Samsø fra Aar 1697 og 1721, Tunø 1805), har trindt om holdt sig længe, og er for fleres Vedkommende først forsvunden i vort Aarhundrede, idet de da har taget Plantebedet med sig i Graven. I Nordby enedes man saaledes i 1866, da det efterhaanden havde knebet med at faa overholdt de givne Regler, om at ophæve Plantebedet og give det frit til almindelig Havedyrkning, dog særlig til Kaal, eftersom Brugerne desuden mere og mere var begyndt at saa Kaal i deres Ejendomshaver¹, men i Rønninge har man først omkr. Aar 1900 eller maaske endda lidt senere opgivet denne Skik², — det eneste Glimt af Fællesskab i Havedyrkning.

I Plantebedene har fornemmelig været saaet Grønkaal¹, men dog ogsaa Hvidkaal², og det synes som om man sine Steder ikke har nøjedes med at dyrke Planter til Udplantning, men endog har ladet dem staa der, til de havde sat Hoveder². Efter Afbenyttelsen om Høsten gaves Jorden fri, og Svinene fik Lov at tumle sig derpaa¹, — derimod maatte man efter en Bestemmelse af 1781 ikke køre paa Arealet¹.

Saaning.

Naar man vilde være sparsommelig, og iøvrigt viste sin Interesse for hjemlige Sysler, avlede man selv sit Kaalfrø: det brugtes til dette Øjemed at indplante den gamle Kaal paa et lille særlig indhegnet Bed ved Møddingen, kaldet Plantehaven; Arbejdet

¹ Bjerger og Søegaard I S. 143, 155; Tang Kristensen: Gamle Folks Fortællinger . . . Tillb. I S. 27—28. ² Fyns Tidende 9/8 1923, Dansk Folkeminde-saml. 06/47 886.

med dette Frø var Husmoderens¹, som de huslige Sysler iøvrigt tilkom hende.

Tiden for Saaning i ens egen Have skulde man ikke spørge nogen Bymand om, saaledes som det var Tilfældet, naar der skulde saas i Plantebedet. Pastor Gerner formede i 1670 i Birkerød sin Regel om denne Saaning, som han vilde have foretaget i Marts, i følgende Strofer²:

Dernæst vi Kaalfrø villig saar/
I Gadejord oc Haffver/
Vi vist deraff omsider faar
Een Winterkost vel faffver.

Traditionen lod sig dog ikke nøjes med et saa vidt Spillerum som en Maanedes 31 Dage; den havde fastsat bestemte Tidspunkter som de rette for Kaalsaaning, ligesom den havde fastsat det for andre Have- og Markarbejder. Det var saaledes en gammel Regel, der synes at have haft Gyldighed over hele Landet, at „hvad som bliver saaet udi Nyet, vokser i Vejret som Kaal og andre Urter; men hvad som saas udi Næden, vokser i Roden som Roer, Rødder, Løg o. s. v.“³ Denne Regel kunde altsaa benyttes; men man gik dog de fleste Steder ud fra, at endnu mere tidsbestemte Dage uanset Maaneskifterne var de rette Tider for Kaalsaaning. Især samlede man sig om to bestemte Dage, nemlig Gregorii Dag eller Aften ($12/3$)⁴ og Vor Frue Dag i Fasten ($25/3$)⁵. Paa denne sidste Dag, Vor Frue Dag, Aften eller Nat, holdt man bl. a. paa Sjælland (Hedeboegnen, Stevns, Vestsjæll. m. fl.)⁶, i Jylland (Mors, Vestjyll. samt Nordslesvig)⁶, mens Gregorii Dag neppe kan nærmere stedfæstes⁷. Naar der helst skulde saas paa disse Dage, var det fordi man mente, at saa blev Kaalen ikke angrebet af Orme og vilde staa sig bedst mod Frost; men der var ogsaa dem, der mente, at andre Datoer var de bedste. Saaledes holdt nogle paa, at St. Bendts Dag ($21/3$) eller Langfredag var god for Kaal, der skulde staa sig

¹ Reimer S. 61. ² Dansk Renaissancedigtning . . . ved V. J. Holstein Rathlou, Aarhus 1914 S. 73 (Gerner: Hesiodi Dage, 1670). ³ Tang Kristensen: Gamle Folks Fortæll. . . . Tillb. I Nr. 111. ⁴ Samme No. 192. ⁵ Christophersen: Fra Hedeboegnen, 1923 S. 64; Dansk Folkemindesaml. 06/23 525; Lars Andersen: Folketro og Folkesagn i Odsherred 1918 Nr. 94. ⁶ Dansk Folkemindesaml. 06/30 1408, samme 06/23 2594; Gamle Folks Fortæll. Tillb. I S. 719; Feilberg: Fra Heden. S. 33; Tang Kristensen: Jydske Folkeminder IV S. 371; Morsø Avis $25/6$ 1911. ⁷ Gamle Folks Fortæll. Tillb. I Nr. 190.

mod Orme¹; andre holdt paa Ugen efter Paaske (Dimmeluge)²; St. Hansdag var særligt god for Saaning af Vinterkaal¹, ja endog saa sent som den 29. Juli er anbefalet af Pastor Gerner i Stroferne³:

Olai Aften skalt du saae/
Dit Kaalfrø! Oc forvente/
Paa Michels Aften Planter smaa
Som Vinter-Kaal kand hente.

Nogen Forbindelse mellem disse Datoer og klimatiske Forhold eller andet, der maatte virke fremmende paa Udviklingen af Kaa-len, er ikke til at se, tværtimod er flere Datoer højst uheldige efter vor Opfattelse, og det maa antages, at disse Regler, ligesom saa meget andet, er udspreidt gennem Folk, der har ment sig kloge paa dette, eller som har hentet dem fra gamle Havebøger eller andre trykte Kilder, idet disse til sent op i Tiden har vrimlet med saadanne kuriøse Anvisninger⁴.

Plantning. Ligkaal.

Det var en gammel Tro, at mens Kvinder nok kunde saa Kaalen, skulde der Mandfolk til at plante den. Det er ikke klart, hvorfor Mandfolkene skulde forrette dette Havearbejde, skønt Kvinderne ellers mest tog sig af Haven; men saa meget vidste man baade paa Øerne og i Jylland, at dersom Kvindfolk plantede Kaa-len, saa vilde den ikke gro sammen og altsaa ikke sætte Hoveder⁵, eller hvis Piger satte Hvidkaal, vilde Hovederne revne⁶. Jyderne sagde ogsaa, at Kaalene skulde plantes i Tavshed⁶, og om der er en Forbindelse imellem dette Forhold og den almindelige Vurdering af Kvinden som den mest talende Part, er ikke godt at sige; at det ikke har noget med Talemaaden at „plante Kaal“, om En, der er „sat tilside“, pensioneret eller paa anden Maade har helliget sig Privatlivet, vil siden ses. — En Undtagelse fra denne Regel er anført fra Raklev i Arts Herred; den siger, at Kaal skal plantes af Kvindfolk⁷; men muligvis grunder denne sig dog paa en Misforstaaelse.

¹ Tang Kristensen: Gamle Folks Fortæll. . . . Tillb. I Nr. 192. ² Gamle Folks Fortæll. Tillb. I Nr. 191. ³ Dansk Renaissancedigtning S. 89. ⁴ Jævnfør Ivar Dam Just: Grundig Anvisning i Havevæsenet, 1774, f. Eks. S. 11 ff.
⁵ Lars Andersen Nr. 94, Dansk Folkemindesaml. 06/24 1171; Gamle Folks Fortæll. Tillb. I S. 194. ⁶ Gamle Folks Fortæll. Tillb. I S. 195. ⁷ Dansk Folke-minde-samling 06/23 302 (Nr. 3).

Tiden for Plantning af Kaal var sædvanligt Urbanus ($^{25}/_6$)¹ men man holdt dog ogsaa paa, at man kunde plante Kabudskaal; (Hovedkaal), naar blot Maanen var fuld, og Vinterkaal til Mikkelismis ($^{29}/_9$)²; der skulde plantes 1 Plante for hver i Familien, saaledes at man til enhver Tid kunde vide, for hvem en Plante var sat; thi af dens Trivsel og især af dens Farve kunde man udlede særdeles vigtige Forhold vedrørende den paagældende.

Det værste, der kunde hænde, var, om Kaalen blev hvidlig (eller gullig), for saa vilde der ske en Ulykke med den, for hvem den var sat, eller han vilde endog dø, inden Aaret var omme. I sin Topografi over Vium Præstekald fortæller Pastor Blicher som Overtro fra Sognet herom³, at „Dersom der i Din Hauge skulde imod Formodning lade sig en bleg Grønkaal tilsyne, eller Muldvarper skyde op i din Gaard, saa skal der vist i dette Aar komme Lig i Huset“, og andetsteds siges det, at „Hændes det Nogen, som kommer til en Gartner for at udsøge Kaalplanter, at han træffer paa en Plante af en sær hvid Farve med lys krøllet Kant, da varsler dette Døden. Saadanne Kaalplanter kaldes derfor „Ligkaal“ eller „Dødningekaal“⁴.

Kaal med det uhyggelige Navn af Ligkaal kunde altsaa saavel fremkomme i Haven, uden at man kunde vide det, som de kunde indplantes ved at man satte unge Kaalplanter med den mistænkelige Farve i Haven. Det var derfor raadeligt, at saadanne Planter vragedes, naar man skulde plante Kaal, og dette tilraades da ogsaa mange Steder. Iøvrigt er der nogen Forskel i Opfattelsen af, hvad der er „Ligkaal“. I Vendsyssel er Ligkaal defineret som en Kaal med hvide Striber paa Bladene⁵, i Nordslesvig taler man om hvide Grønkaal og Kaal med hvide Rande paa Bladene⁶, Feilberg forklarer en Ligkaal som en hvid Kaalplante, hvor det hvide er trængt helt ind til Hjertet, mens Sygekaal, der efter Navnet bringer Sygdom og ikke Død, blot er hvide i Kanten⁷; endelig er ogsaa saavel gul⁸ som sort Kaal⁹ opfattet som Ligkaal. En Definition fra Middelsom Herred gaar ud paa, at Sygekaalen staar med 2—3

¹ Feilberg: Ordbog III. 981; Tang Kristensen: Gamle Folks Fortæll. . . . Tillb. I Nr. 192. ² N. Blicher: Topographie over Vium, 1794, (Vasegaard 1924 S. 134—35).

³ Thiele: Den danske Almues overtroiske Meninger, 1860 Nr. 655, (jævnfør Blicher: Venlige Forestillinger . . . S. 17). ⁴ Dansk Folkemindesaml. 06/23 1453.

⁵ Samme 06/23 3246; Gamle Folks Fortæll. III S. 174. ⁶ Feilberg: Ordbog over jyske Almuesmaal. ⁷ Skattegraveren IX S. 235. ⁸ Samme IX S. 234.

hvide Blade og Hjertet grønt, mens Ligkaalen har hvide Blade og Hjerte, og denne gror saa længe, til den Person, for hvem den er sat, dør, — saa falder den¹.

Ligkaal er kendt praktisk talt fra hele Landet², og dersom der ikke er knyttet den Tro dertil, at den for hvem den er sat, dør, dersom den Paagældendes Kaalplante er en Ligkaal, saa troede man i hvert Fald, at en af den paagældende Husstand vilde dø inden Aaret var omme, ja saa realistisk har man endda taget paa dette, at man har kunnet fremføre bestemte Beviser ikke blot for, at Nogen er død, men ogsaa for, at man har søgt at foraarsage Død med Ligkaalene.

Det berettes saaledes fra Lime, at en Karl havde sat en Ligkaal i et Hjørne af en Have. I Nærheden heraf førte en Dag en anden Karl usømmelig Tale og faldt i Limgraven, og dette opfattedes absolut som en Følge af, at der voksede en Ligkaal i Haven; yderligere konstaterede man, at fra Begravelsesdagen begyndte den at tage sig og visnede³. Det fortælles ogsaa fra Aulum i Vestjylland, at der altid var mange Kaal i Fattiggaardens Have, og man insinuerede, at dette var tilsigtet og stod i Forbindelse med den Omstændighed, at der blandt mange Kaal ogsaa maatte findes ret mange Ligkaal, og for hver af disse vilde der da dø en af de Fattige⁴, — og Sognet vilde blive lettet for en Byrde.

Ligkaal burde ikke plantes, om man ikke havde ondt i Sinde, og kom de frem i en Have, maatte de uopholdelig rykkes op og kastes bort, helst i rindende Vand (jævnfør Vorter, der aftages ved Ærter o. l.)⁵. I sit Varsel om Ulykke rangerede den lige med sorte Lam og Mus i Tøjet, der alle tre varslede Lig⁶.

Ogsaa Kaalplanter, paa hvilke to Stilke af sig selv voksede sammen, regnedes saavel i Østfyn som i Jylland for Dødsvarsler⁷; men noget helt andet var Tilfældet, naar man tvang to Kaalplanter til dette. Saa hed de „Kærestekaal“, og saa betød de Lykke. Baade paa Sjælland⁸ og i Jylland⁹ har man forsøgt kunstigt at

¹ Gamle Folks Fortæll. Tillb. III 1659.

² Foruden det allerede anførte kan nævnes Dansk Folkemindesamlings Optegnelser i 06/23 fra 882, 994, 1688, 1873, 2049, 2214, 2465, 2483 m. fl. efter den der brugte Sognebetegnelse.

³ Dansk Folkemindesamling 06/23 1688 samt 06/30 1688; Tang Kristensens Æresbog 1923 S. 105.

⁴ Samme 06/23 2482.

⁵ Samme 06/2482.

⁶ Gamle Folks Fortæll. Tillb. III 1683.

⁷ Tang Kristensen: Sagn og Overtro fra Jyll. 1888, IX 59; Kamp: Danske Folkeminder 1877 Nr. 427.

⁸ Tang Kristensen: Gamle Folks Fortæll. IV S. 59.

⁹ Samme: Danske Sagn VII S. 258.

fremskaffe et saadant Bevis paa Lykke, idet man har brugt at tage 1 Plante for Pigen og 1 for Karlen; disse Planter berøvedes Hjertebladene og det meste af Roden. Gennem et Hul i Stængelen af Pigens stak man da Karlens Plante, og paa Bunden af det Hul, de plantedes i, lagdes en Sten. Voksede de nu sammen, ja saa vidste ikke blot de to, men hele Byen Besked. De skulde have hinanden, — Kaalen havde sagt dem det og vist dem deres Lykke.

Pleje i Væksttiden.

Frugtbarhed i Mark og Skov, Eng og Have, og hvad ellers hørte Bonden til, var noget, man maatte være interesseret i, og naar Sjællands Bønder derfor i gamle Dage sang deres Majvise, forsømte de ikke at nævne alt, hvad de kunde ønske Vorherres Velsignelse over; de bad da ogsaa om, at Vorherre vilde lade Kaalen gro „til Smag paa Mad“¹. Selv kunde de nu ogsaa hjælpe med til, at Kaalen blev god og fyldig, saa den til sin Tid kunde møde med de 9 Dyder (se senere). Først og fremmest skulde den hyppes eller „muldes“, som man sagde i Vestsjælland². Dette skulde paa Sjælland ske senest St. Hans Dag³, og paa Fyn senest St. Ibs Dag (25/7)⁴, ellers kunde man ikke vente at faa store Kaalhoveder. Paa „Heden“ holdt man paa, at Kaalen endog skulde være hyppet 3 Gange inden St. Hans⁵.

Ret meget andet var der ikke at gøre i Kaalgaarden, — bortset fra at holde Ormene borte, som vi senere kommer til; men man kunde derimod i Væksttiden skønne et og andet, baade om Kaalen og om andre Ting. Det er allerede foran anført, at Fremkomst af Lig- eller Sygekaal var saare uheldig, men ogsaa det, at en Grønkaal gav sig til at blomstre, betød i Vestsjælland Ulykke, og det, at en eet-aarig Kaal skød Stok og Blomster, betød endog Dødsfald i Familien⁶; det var lige saa slemt som at faa en Ligkaal. Voksede Kaalen godt, kunde man glædes over dette; men i Vestjylland ansaa man det dog sine Steder som et Tegn paa, at der kun vilde blive lidet Hø den Sommer⁷, og i Nørrejylland hed det sig, at⁸

¹ Skattegraveren III S. 57 ff., m. fl. Steder.

² Lars Andersen: S. 94.

³ Aarbog for Præstø Amt 1918 S. 27, Dansk Folkemindesaml. 06/25 625. ⁴ Reimer S. 61—62, 435, 561.

⁵ Christophersen: Fra Hedeboegnen 1923 S. 64.

⁶ Gamle Folks Fortæll. Tillb. III Nr. 1657.

⁷ Samme, Tillb. I 237.

⁸ Dansk Folkemindesamling 06/24 1308.

Naar Juli lader Kaalhaven strutte,
vil den med Stubmarken prutte,

ligesom man i Vestjylland holdt paa, at naar Kaalen visnede om Foraaret, gik Rugen bort¹, — en højst beklagelig Ting i et agerdyrkende Land.

De Grønkaalsplanter, som blev tilbage om Efteraaret, sattes sammen et Sted i Haven, hvor de omgærdedes, saa Harene ikke kunde tage dem. De maatte ikke staa her og gaa i Frø, og de blev derfor rykket op om Foraaret; nogle af dem blev sat til Frøsætning (se foran); af de andre spiste man, hvad der var værd at spise². Paa Randersegnen kaldte man disse overgømte Kaalstokke for Kaalrumper, og man sagde her, at de skulde være optaget til Vølborgdag, ellers fik man dem til Gadalam³.

Kampen mod Kaalormene.

Den største Fare for, at al Møjen med at saa, gøde, plante og hyppe al Kaalen, ikke skulde give det ønskede Resultat, var Kaalormene, som vist har eksisteret saa længe, der har været dyrket Kaal. For Bladkaalens Vedkommende har disse Orme af Kaalsommerfugle nok kunnet anrette saa megen Skade, at der praktisk talt ingen Næringsværdi blev tilbage, — for Hovedkaalens Vedkommende nok noget mindre. Men belært af Erfaring kunde man nok blive ængstelig, naar Tiden for Kaalormenes Ankomst nærmede sig, og i et langt Digt har Skoleholderen i Marstal, Hans Andresen, fordum udtrykt disse Følelser⁴:

OVER KAALORMEN

i Haugen — 1779 — udi August.

Ak, nu er paa Kaalorms Plage
Ingen Ende disse Dage,
Som gør Haugen sørgelig!
Grøn Kaal, som hvert Øje glædet,
Har nu dette Utøj ædet,
Magten der tilegnet sig.

¹ Gamle Folks Fortæll. Tillb. I 166.

² Reimer S. 61—62, 435, 561.

³ Feilberg: Ordbog over jyske Almuesmaal.
historie . . . Nyborg 1913, S. 278 ff.

⁴ Høy: Træk af Marstals Hi-

Millioner bunted Hære
 Vil med Blad ej nøjsomt være,
 Borer sig i mangel Stok.
 Ja endog det Hvidkaals Hoved,
 Som os Vinterforraad loved,
 Gennemstikkes af den Flok,
 Mere Grumhed de og øver.
 Vinternøven slet berøver
 Hvert et Blad udi sit Bed,
 Selv Fioler og Levkøjer,
 Som vort Syn og Lugt fornøjer,
 Denne Gæst gør stor Fortræd!
 Ripperne, som den afgnaver,
 Stinker som de dødes Graver.
 Saa forandrer den vor Stads!
 Ja den mesterlig og rammer
 Vej ind i det lukte Kammer,
 Hvor den ved at tage Plads.
 Ret som største Tyv og Røver
 Snart sin Grumhed den udøver
 Paa den Plant, hvor den blev set.
 Den af ingen standset bliver
 Før Naturens Herre giver
 Den sit Rejsepas med et!
 Dette er en traurig Scene
 I min Hauge — men skal tjene
 Mig til Lærdom denne Tid:
 At ved ingen Ting i Livet
 Her Fuldkommenhed blir givet,
 Ej Forstand, ej Kunst, ej Flid.
 Mindste Vækster mig det lærer,
 Som Insekten snart fortærer;
 Jeg og Dødelighed bær.
 Sinds og Legems Kræfter svækkes.
 Ved ej Timen, naar jeg knækkes
 Som den Plant, jeg for mig ser.
 Maa i Graven Hvile have,
 Hvor at Orme gennemgnavne
 Ogsaa skal mit Legems Hud.
 Men dog ved en Almagts Stemme
 Skal jeg og af Jordens Gemme
 Hist engang igen gaa ud!

Med Veklager fordreves ingen Kaalorme, og vilde man sikre sig imod dem, saa kunde man gøre det paa flere Maader. Den mest anvendte var Brugen af Hønssemøg. Det er allerede i Af-

snittet om Plantebedet anført, at Konerne til Saaningen medbragte store Portioner af Høsemøg, og dette skete ud fra den Betragtning, at naar denne særlige (stærke) Gødning blev tilført Planterne ved Saaning (eller Plantning), vilde de blive fri for Orme¹. Set med Nutidsøjne er der ikke anden Rimelighed i dette, end at jo kraftigere Planterne voksede sig, des bedre kunde de naturligvis ogsaa reagere overfor en Afbladning, og de kunde maaske sætte adskillige nye Blade, naar Ormene havde forpuppet sig; men jo kraftigere de var, des mere Mad var der jo ogsaa for Ormene, saa der maa sikkert i dette ligge gemt en eller anden ukendt Forestilling.

Den samme Regel som var gyldig for Saaningen i Plantebedet gjaldt i modificeret Form ogsaa til Afværgning af, at Hønsene skulde æde Kaalene i Haverne, idet det hed sig, at man skulde sætte Høsemøg under den (eller de) første Kaalplanter, man satte om Foraaret, for saa vilde Hønsene ikke æde Kaalen².

Med Kaalorme var der ogsaa andre Metoder at anvende. I Vestsjælland hed det sig saaledes, at brændte man den første Kaalorm man saa, kom der ikke flere den Sommer³; og paa Fakseegnen har man endnu indtil c. 1885 brugt at „skyde over Kaal“, det vil sige at affyre et Skud løst Krudt over Kaalstykket, — saa troede man, at Knaldet (eller Røgen) fordrev Kaalormene⁴. Saavel paa Sjælland som i Jylland mente man ogsaa, at naar man Søndag Morgen tidlig, før Sol stod op, tog en Le og hvæssede den over Kaalen paa 2—3 Steder, og man derefter slog over Kaalen med samme Le, vilde dette fordrive Ormene⁵. Endelig havde man det Raad, at man kunde stævne Kaalormene^{6.7.8}.

„Stævning“ af Kaalorme er især kendt fra Sjælland og Fyn, og det gik ud paa, at en Mand med særlige Evner og særligt Kendskab til dette Arbejde mødte op i Pjalter og ledsaget af 2 Drengene paa det Sted og i den Have, hvor man vilde have Kaalormene fordrevet. Han læste da en Formel op, f. Eks. følgende (Fyn 1807)⁶: „Stævner Eder hermed, alle Kaalorme i NN Have at møde inden Herredstings Ret med 14 Dages Kald og Varsel, som er NN Dag

¹ Fyns Tidende 9/8 1923, Dansk Folkemindesaml. 06/47 886.

² Gamle

Folks Fortæll. Tillb. I Nr. 193 og 1635; Dansk Folkemindesamling 06/24 1171.

³ Dansk Folkemindesamling 06/30 226.

⁴ E. T. Kristensens 80-aars Æresbog

1923 IX S. 595.

⁵ Gamle Folks Fortæll. Tillb. I 196; Dansk Folkemindesaml.

06/24 1171.

⁶ Orth: Danmarks Trylleformler 1921 II S. 693.

⁷ Samme

S. 694.

⁸ Dansk Folkemindesamling 06/1 og 06/30 1099.

den NN, for at høre paa Vidners Førings, og derefter Bom at lide paa hvad Skade der er øvet og begaaet i samme Have, med mindre I Eder straks herudaf pakker og ingen videre Skade øver og begaar i merbemeldte Have," eller noget kortere (Sjæll.)¹: „Denne Hauge og denne Kaal være disse Orme saa led, som Gud er det Menneske led, som staar paa Tinget og siger Løgn og ved Sandhed.“

Et formentlig sjællandsk Eksempel paa denne Stævning af Kaalorme haves fra Tiden 1824 i Poul Martin Møllers „Lægdsgaarden i Ølsebymagle“ hvor i hvert Fald Formlen for denne Stævning omtales². Professor Vilh. Andersen knytter en Del Bemærkninger hertil og ser her et Udslag af en hos de primitive Folk fremtrædende naiv Opfattelse af, at Dyrene ligesom Menneskene har en vis Ret i deres Forhold til disse, hvorfor de ogsaa maa kunne fordre en vis retslig Behandling; deraf de besynderlige Dyreprocesser der var almindelige fra det 13. til det 17. Hundrebaar og først er ophørte et Stykke ind i det 19. Der har været ført Processer imod mange forskellige Dyr, som skadede Menneskene, saasom Rotter og Mus, — de har faaet tildelt en Forsvarer og er bleven dømt under Iagttagelse af alle retslige Omstændigheder. Analogt med Stævning af Kaalorme er saaledes den Stævning af Rotter og Mus, som 1805 og 1806 foretoges for Holstenshus Birketing³. Hvad det har hjulpet, eller om det i det hele taget har hjulpet, ved vi ikke noget om.

Til trods for det horrible i Tankegangen om, at det skulde hjælpe, har man dog bemærket, at naar Lars Jørgensen (kaldet Lars Slagter) fra Vejstrup Fattighus efter sit Tilbud havde stævnet Kaalormene, forlod disse skarevis Kaalen og besteg Vægge, Mure, Plankeværker o. desl.⁴, — kun dersom samme Person har været saa klog at bruge sit Trick paa det Tidspunkt, da Ødelæggelsen i Kaalhaven var fuldbyrdet, og Tiden til Forpupning var inde, kan det forklares, at man muligvis har kunnet konstatere denne Virkning, — eller man har maaske endog ladet sig nøje med, at Ormene forlod Haven, selv om det skete noget senere end Stævningen egentlig berettigede dem til. Endnu i Tiden omkr. 1860 blev Kaalormene i Svenderup stævnedes til at møde paa Trygvælde Ting af Bedstemoderen til en nulevende Person⁴. Ogsaa

¹ Orth: Danmarks Trylleformler 1921 II S. 694.

² Vilh. Andersens

Udg. af P. M. Møllers Værker (Lægdsgaarden i Ølsebymagle) 1895 II S. 8—9.

³ Dansk Folkemindesamling 06/1 og 06/30 1099.

⁴ E. T. Kristensens 80-aars Æresbog 1923 IX S. 595.

Brændenælder skulde ved deres Tilstedeværelse kunne forhindre Kaalen i at blive ædt af Orme¹.

Som Kaalormene kunde fordrives, kunde de ogsaa forøges ved Menneskers Indgriben. Man mente saaledes paa Vejle-Egnen, at dersom Nogen gav sig til at tælle Kaalormene, som samledes af Kaalen, vilde der altid blive dobbelt saa mange².

Iøvrigt kunde man af Løvfaldet se, om der blev mange Kaalorme næste Aar, idet langsomt Løvfald betød saavel Vinterkulde som mange Kaalorme³.

At stryge for Kaal. Kaalen optages og gemmes hen.

Naar Folkene paa Gaardene var færdige med at meje Aarets Sæd, følte de Trang til at fejre denne Begivenhed paa en eller anden Maade, ligesom man fejrer Rejssegilder, Indhøstning (Høstgilder) etc. etc. og de har da trindt om i Landet haft for Skik i samlet Flok at begive sig til Gaarden, hvor i Forvejen Mejepigerne havde indfundet sig. De stillede sig nu op ved Kaalhaven (Urtehaven) og gav sig til at hvæsse deres Leer, idet de paa Forespørgsel angav, at nu vilde de til at meje Kaalen. Dette var dog kun paa Skrømt, og det eneste Formaal med Klangen af hvæssede Leer her ved Huset var den at faa Husmoderen til at lade sine Piger skænke Øl (eller Mjød) for Karlene, — og ved denne Drik fejredes da Ophøstningen.

Denne fornøjelige Skik har været brugt over hele Landet⁴, og Forfatteren har endnu saa sent som først i dette Aarhundrede paa Ærø været Vidne til denne Begivenhed, — der formentlig nu har faaet sit Dødsstød ved Selvbinderens Fremkomst. Andre Steder er den ophørt tidligere (Bornholm 1863)⁴.

Naar Tiden til at stryge for Kaal var inde, var Sommerkaalen færdig til Optagning og Spisning, — og Pastor Gerner nævner det ogsaa under Arbejdet i September⁵, idet han siger: •

Optag nu Roer/ Rødder/ Kaal
Oc vilde Stammer flytte/
At du kand naa dit visse Maal
Oc føre alt til nytte.

¹ Dansk Folkemindesaml. 06/30 1 (Fyns Tid. ¹⁰/₁₀ 1925). ² Gamle Folks Fortæll. Tillb I 1393. ³ Samme 460. ⁴ Kendes bl. a. fra følgende Sogne: 350, 441, 640, 1162, 1300, 1661, 1726, 1835, 1980 m. fl. ⁵ Dansk Renaissance-digtning S. 97.

For Vinterkaalens Vedkommende maatte dette Tidspunkt (September) naturligvis være alt for tidligt, eftersom de først skulde saas Olai Aften eller saa og plantes til Mikkelnis (se foran); dersom de i det hele taget har naaet at faa nogen Udvikling, der efter vor Opfattelse maa kaldes tilfredsstillende, maatte det blive meget senere, og Pastor Gerner sætter da ogsaa klogeligt Dagen for Vinterkaalens Optagning (og Nedkuling) til St. Karens Dag (²⁵/₁₁) og siger herom¹:

Leg ned din Kaal St. Karens Dag/
Saa fremt dend lør mon' være.
Med Kaalen er een herlig Sag/
I Bondens Huusz een Ære, —

dog fortsætter han, at

Hvem nu ey faar een Mortens-Gaasz/
Hand veed ey Tidens Maade . . .

Skal han vælge mellem Kaal og Gaas, ved han nok, hvad han vil vælge, og naar han udtaler, at Kaalen er en „herlig Sag“ og en „Ære“ at have i Bondens Hus, ligger der sikkert heri noget mere, end hvad Bonden selv vil udtrykke. Det „herlige“ skal sikkert opfattes som at Kaalen er en Gevinst, et Aktiv eller hvad man vil, som man i hine Tider talte om et Lands, et Embedes eller et Gods's „Herligheder“ og dermed mente dets Aktiver, — og naar han gør Kaalen i Bondens Hus til en Ære, maa man sikkert regne med, at Gerner her optræder i samme Rolle som vore Dages Vegetarer og Raakostforkæmpere, der anbefaler en bestemt Ernæringsmaade frem for den gængse. De følgende Udtalelser om Kaalspisens daarlige Renommé i Bondens Tankegang synes i hvert Fald at tyde derpaa.

Kaalens spises.

Fra gammel Tid har Kaal hørt med til Almuens Hverdagskost, og fra 1803 hedder det, at Folkene paa Gaarde i Sjælland f. Eks. faar Hvidkaal Mandag og Tirsdag, Kaal kogt paa Saltmad eller lign. Onsdag og Torsdag, mens der vankede Ærter og Flæsk de øvrige Dage², — dog saaledes at forstaa, at der tilsattes væsentlige Kvanta af fede Spiser, og Kaalen saadan set ikke just var det væsentligste.

¹ Dansk Renaissancedigtning S. 106. ² Begtrup: Agerdyrkningens Tilstand, 1803, S. 345 ff, se Fra Holbæk Amt 1927 S. 164—65.

I Jylland har Kaalen nok ofte udgjort en større Bestanddel af Maaltiderne, og Tang Kristensen fortæller fra sin Barndom¹, at der dengang kun vankede een Rel, og det var Kaal eller Ærter, Vælling eller Grød. Naar de da kogte Kaalen, skete dette paa den første Dag i Ugen, og der kogtes da saa meget. at den kunde holde hele Ugen ud; i hvert Fald om Vinteren, og i Jylland brugtes det sine Steder at koge den om Søndagen, saa at man hver Søndag Formiddag fik nykogt Kaal; denne sattes saa af i 6 Potter, en til hver Dag i Ugen, og man behøvede da kun hver Dag at varme en af disse². Andre Steder havde man den staaende i store Ler-gryder i Kammeret, og man tog saa heraf, saa længe der var noget at tage af³. I det første Tilfælde gjorde Kaalpotterne ligefrem Gavn som Almanak, og en Kone som ingen Almanak havde, holdt udelukkende Rede paa Ugens Dage gennem sine Kaalpotter⁴.

Nogen yndet Spise har Kaal aldrig været, som det siden skal ses; at den serveredes til Hverdag og Helligdag har kunnet gøre den noget trivielt, og var der ikke sat noget til, eller kneb det med det Sul, der skulde i den, klagede man. Man sagde, at Kaal var ikke gode uden Soen havde været i dem, idet man i Jylland brugte (og bruger) Flertalsform ogsaa for Kaalretten, og idet man dermed mente, at der var ikke noget ved den, dersom den ikke var kogt paa Flæsk⁵. Sjællænderne udtrykte sig herom, at Kaalen skulde have „Ni Dyder“⁶; den skulde være 1) grøn, 2) skøn, 3) hed, 4) fed, 5) mør, 6) blør (?), 7) som en Rimfrost (salt), 8) som en Ringmur (med Medister) og 9) som en fed Gaasefjerding.

Før den kom i Gryden, skar man den i Stykker eller hakkede den med en Kniv, der i Sønderjylland kaldtes „Kaales“ og var S-formet med et langt Skaft paa Midten⁶. Den blev derefter kogt i Vand; men ikke alt Vand egnede sig lige godt dertil, saaledes var der i Østjylland i hvert Fald et Sted, hvorfra Vandet hentedes til Kaalkogning, og efter hvilket Kaalen fik en særlig god Smag. Dette var bl. a. den Kilde, der fik Navn af „Kaalhulken“ i Draaby⁷, mens tværtimod Gadekildens Vand i Randers By var saa saltpeterholdigt, at det ikke kunde bruges til Kaal⁸. Mest brugt og almindeligst

¹ Tang Kristensen: Minder og Oplevelser, I 1923 S. 116. ² Feilberg: Ordbog over jydsk Almuesmaal. ³ Gamle Folks Fortæll. III S. 49, 62.

⁴ Skattegraveren IX S. 63. ⁵ Gamle Folks Fortæll. Tillb. I S. 37. ⁶ Dansk Folkemindesaml. 06/23 3015. ⁷ Fra Randers Amt XIX S. 20. ⁸ Samme-
steds S. 7.

især i ældre Tid har Grønkaalen været, og den var anset for at være en sund Spise, mens Hvidkaal af nogle ansaas som usund¹.

Var Kaal saaledes Hverdagskost, saa sagde ikke desto mindre Traditionen tillige, at den skulde være Højtidskost ved bestemte Lejligheder. Saaledes var det en gammel Skik baade paa Øerne og i Jylland, at man Fastelavnssøndag skulde have „Grønlangkaal“². Denne Kaal blev ikke stuvet, men hakket, og den kogtes f. Eks. i Sundeved paa Flæsk³. I Vendsyssel spistes der Grønlangkaal Jule- og Nytaarsaften⁴, ligesom i Skaane⁵. Sidstnævnte Sted havde man for Skik Juleaften at lade Karlene gaa ud i Haven med en stor Kurv, og i denne skar de saa meget Grønkaal, der kunde rummes i den store Kedel, hvor Kødet blev kogt. Kaalbladene blev derpaa lagt i Hakkelsekisten og der snittede itu. Bryggerspigen kom den derefter i Grubekedlen og blev ved at stoppe flere og flere Blade ned, efterhaanden som der blev Plads dertil, idet hun rørte rundt med et „Mæsketræ“. Naar Kaalen var tyk som Dejg, blev den lagt op paa et Sold, saa Vandet kunde løbe igennem. Saa havde man „Langkaalen“ eller „Grønlangkaal“, hvortil ved Fastelavn er knyttet visse Løjer, hvoraf det bevingede Ord: „Løjer og Langkaal“⁶.

En anden Højtidsdag i Aaret, hvor man ogsaa skulde have Kaal, var Skærtorsdag; denne Dag skulde man imidlertid ikke nøjes med 1 Slags Kaal, men maatte have 9 Slags, idet man ansaa dette for fremmende for Sundheden⁷ og beskyttende mod Rygpine⁸. Som Følge af Aarstiden kunde det jo nok knibe med at faa 9 Slags Kaal, saa meget mere, som man i gamle Dage overhovedet ikke i jevne Kredse kendte 9 Slags, men nøjedes med 3—4—5 Slags (Grøn-, Hvid-, Rødkaal)^{9,10}. Derfor skulde det heller ikke tages saa bogstaveligt med Kaalene, og man brugte foruden de Kaalblade, der kunde skaffes, tillige friske Græsstraa, Blade af Skarntyde, Pileknopper, tidlige Blade af Ribs, Stikkelsesbær, Hyld o. desl. i Stedet for egentlig Kaal⁸. Et Skæmtevers om Vanskeligheden med at skaffe disse Ting siger⁴:

¹ Dansk Folkemindesamling 06/23 1835 (174). ² Gamle Folks Fortæll. IV S. 153, 432; Dansk Folkemindesamling 06/43 1273. ³ Feilberg: Ordbog over jydsk Almuesmaal. ⁴ Se Forf.s Kronik „København“ 6/10 1923; den oprindelige Kilde er desværre gaaet tabt. ⁵ Dansk Folkemindesamling 06/23 525. ⁶ Thiele S. 165. ⁷ Reimer S. 279 og 557. ⁸ Skattegraveren III S. 123; Kamp S. 428; Lars Andersen S. 275. ⁹ Grundtvig: Kbh. Skilderi 1817 S. 569. ¹⁰ Allerede Harpestreng bruger Ordet Kaal om Grønsuppe (Skræppekaal).

Til Middag ni Slags Kaal maa til,
 om gammel Skik man følge vil;
 hvis ej man alle ni kan faa,
 syv, otte Slags kan ogsaa gaa,
 og har man kun tre, fire, fem,
 saa kan man roligt spise dem,
 selv to Slags Kaal til Nød gaar an.
 men mindre ej det være kan.

Endelig holdt man paa Læsø paa, at man ogsaa til Paaskedag skulde have Kaal med Flæsk og „Kropping“ (Boller)¹.

I Jylland sagde man, at ovenpaa Kaal maatte man ikke drikke Øl, for saa kom man til at hoste i sin Grav², — og det hed sig, at Skræddere altid skulde have Kaal, naar de kom løbende; derfor sukkede ogsaa Skrædderen: „Kaal i Dag, Kaal i Morgen, og Kaal alle mine Dage“³.

Iøvrigt er der neppe nogen Ret, som i den Grad har maatte være Genstand for Vittighedernes Skiveskydning, og mange af disse bærer Vidne om en Lede ved eller Ubehag overfor at skulle til at spise Kaal — igen! I Thy sagde man til den, som havde travlt med at spise sine Kaal, at han skulde ikke være saa hidsig paa den, — det kunde ske, at han brændte sig paa Kaalen⁴; andre sagde foragteligt og tvetydigt, at varme Kaal, dem blæser vi ad⁵, eller: er der ingen anden Mad, saa kom hid Kaal⁴, og om en, der blev narret, at han skævede efter Kaalen, mens andre tog Flæsket⁵. Almindeligt mente man jo ogsaa, at den, der spiste Kaal, maatte have Flæsk (Kød) til, og Peder Laale udtrykker sin Beundring for den, der virkelig formaar at spise Kaal med Anstand for ikke at sige Velbehag i det bevingede Ord: „Han er værd sit Kød, som sin Kaal vel æder“⁶. Var Kaalen ikke tilsat tilstrækkeligt af de fede Sager, paastod man, at den var kogt paa en Lundstikke⁵, og Peder Syv hævdede — og naturligvis med Rette — at „fagre Ord gør ikke Kaalen fed“⁵, det nyttede ikke, at man roste Kaalen; det var dog alligevel en sløj Ret. Efter at have spist opvarmet Kaal vilde man uvægerligt dø, — hvorfor man gerne (men dog i Reglen vanskeligt) undgik Kaalen, — og naar det slap op med alle Ugens

¹ Grüner Nielsen S. 183. ² Tang Kristensen: Jyske Folkeminder IV 380.

³ Feilberg: Ordbog. ⁴ Ditlevsen: Danske Ordsprog særlig fra Thy, 1912, S. 31.

⁵ Tang Kristensen: Ordsprog og Skæntesprog, 1890 S. 180—81.

⁶ A. Kock og C. af Peterséns: Östnord. och latinska Medeltidsordspråk, Nr. 123, 288 m. fl.

Kaal, eller der henimod Foraaret overhovedet ikke var mere Kaal at faa, — ja saa drog man et Lettelsens Suk, idet man sagde¹:

Gud ha Lov og takket,
al vor Kaal er hakket;
den sidste er i æ Gryd.

Denne Aversion imod Kaal og lignende Grøntspiser synes næsten at være Dansken medfødt, og et af Havebrugets klassiske Notater, der stammer fra c. Aar 1180, beretter saare karakteristisk om, at da Abbed Vilhelm til Eskildsø og Æbelholt vilde forsøge at udbrede Havedyrkningen og Brugen af vegetariske Næringsmidler, stødte han paa en forbitret Modstand hos sine nærmeste, Klosterbrødrene, der klagede over, at han gav dem Blade af Træer og Urter fra Marken (*folia arborum & herbas agrestis*) at spise i Stedet for ordentlig Mad²; formodentlig har det netop været Kaal de har faaet at spise, foruden Rødder o. l., især formentlig Grønkaal. Denne Bladkaal var vildtvoksende i Datiden, og Peder Laale mener aabenbart netop en saadan Kaal, naar han siger, at „Man skal blæde Kaalen og ikke oprykke hannem med Roden“³.

Flæsk var det almindelige at koge Kaal paa (dog ogsaa Aal; se foran), og da en Karl hos en Rakker havde spist Kaal, der var kogt paa Hestekød, nødtes han efter Sagnet til at følge med en Taterkvinde⁴, — og en tosset (taabelig) Kone i Vinding, der nok vilde nøjes med Kød til Kaal, bandt et Stykke Kød til hver Kaalplante i Haven, idet hun da haabede, at Kødet vilde komme til at række lige saa langt som Kaalene⁵. Og naar Moderen skulde give sit lille Barn Mad, og hver Mundfuld skulde lokkes ned, saa kunde det uafbrudt hedde⁶: Ister i Aal og Fedt i Kaal, og Smør i gamle Kruse; Ister i Aal, og . . .“

Var Kaal saaledes ikke af Mennesker anset for nogen Herreret, saa skønnede til Gengæld Hønsene dobbelt paa den; de kunde van-skeligt finde noget bedre end frisk Kaal (eller Salat), saaledes som det ogsaa er antydnet foran S. 135^{7,8}.

¹ Tang Kristensen: Ordsprog og Skæmtesprog, 1890 S. 180—81. ² Scriptores Rerum Danicarum V 472. ³ A. Kock og C. af Peterséns: Östnord. och latinska Medeltidsordspråk, Nr. 123, 288 m. fl. ⁴ Fr. v. Jessen: Jylland I S. 315.

⁵ Tang Kristensen: Eventyr, 1888, S. 164. ⁶ Samme: Børnerim Nr. 23. ⁷ Reimer S. 61—62, 435, 561. ⁸ Gamle Folks Fortæll. Tillb. I Nr. 193 og 1635; Dansk Folkemindesaml. 06/24 1171.

Middel mod Sygdomme.

Som saa mange andre dyrkede eller vilde Planter har Kaalen ogsaa været taget i Brug i Almuemedicinen, og det er slet ikke saa faa Ting, den har kunnet hjælpe for. Paa Refsnæs mente man saaledes, at Stikke af Hvidkaal, der blev skaaret i Stykker og lagt i Vand, kunde fordrive Frost¹, — tørret Grønkaal lavet til et Plaster sammen med Hyldebark, Hundelorte og Voks af Kirkelys var i Vestjylland godt mod Halsværk², — mod Hovedpine brugte man i Nørrejylland etsteds at gaa med Hvidkaalsblade om Hovedet³, og samme Blade ansaas mange Steder tillige at være gode som Trækplastre, f. Eks. overfor Bylder⁴, mens hakkede Grønkaalsblade, som Saften var taget ud af, brugtes mod Vorter⁵. Havde man i Sydjylland Podagra, skulde man smøres med Svineister og Aske af Kaalstokke⁶, og mod „Koldpis“ skulde man drikke Kaalblade, der var sydet i Vineddike⁷. Mod „faldende Sot“, skulde man i Sydsjæll. flække en Frø, tage dens Lever ud, svøbe den i et Kaalblad, brænde dette til Aske og drikke Asken i Vin⁸, og for ikke at blive fuld, skulde man i Jyll. tage Hjertebladet af en Kaalstok og æde det fastende; men der lovedes kun, at man ikke skulde blive fuld den Dag⁹. Mod Smerter i Arme og Ben kunde det hjælpe at hælde Olie i et Kaalblad og holde det over det syge Sted¹⁰. Olie presset af Grønkaal brugtes sammen med Voks m. m. mod Benskader, som var bleven „sure“¹¹, og mod Forgørelse skulde man paa Skiveegnen spise 3 Kaal, som var stjaalet i 3 forskellige Haver¹²; ogsaa Frøet af en Kaalstok havde god Virkning, — som da Kirsten Morsinge i Lime i Aaret 1674 helbredte en ung Pige¹³.

Saaledes som det kunde være et Middel til Menneskers Frelse, kunde Kaal ogsaa hjælpe Dyrene, og man sagde paa Laaland, at naar Hesten skulde paa Stald om Efteraaret, skulde man i Løb hente 1 Kaalstok ad Gangen fra Haven, og der lagdes da 1 i hver Krybbe¹⁴, og ligesom Kaal fra 3 Haver kunde helbrede Mennesker, kunde de ogsaa helbrede syge Køer (Vestsjæll.), naar de blev taget

¹ Tidsskrift for historisk Botanik I S. 249. ² Tang Kristensen: Gamle Raad . . . 1922 S. 198. ³ Dansk Folkemindesamling 06/23 1686. ⁴ Gamle Raad D. 95: Fra Hedeboegnen 1923 S. 159. ⁵ Gamle Raad D. 583. ⁶ Samme D. 390. ⁷ Samme D. 283. ⁸ Samme D. 118. ⁹ Samme H. 8. ¹⁰ Samme E. 138. ¹¹ Samme D. 21. ¹² Skivebogen I S. 23-24. ¹³ Saml. t. j. Histor. og Top. 3 R. III S. 17; Orth. Nr. 56; Tang Kristensens Æreshog 1923 S. 105—06. ¹⁴ Dansk Folkemindesamling 06/46 789 (28/1 1920 Bl. 5).

efter Solnedgang¹. Fra Sønderjylland hed det, at kunde Koen ikke blive fri for Efterbyrden, skulde man stiltiende plukke 3 Kaaltoppe i en anden Mands Kaalgaard og give den da at æde, — saa gik det, som det skulde².

Julekaal.

I Jyllands skovløse Hede- og Klitegne udsøgte Børnene om Efteraaret de kraftigste Kaalplanter i Kaalgaarden, og de satte da Mærke ved dem, idet de forbød Kokkepigen at røre ved dem. Disse Kaal kaldtes „Julekaal“, og de skulde bruges til Juleaften paa en særlig Maade. Man satte i dette Øjemed Juleaften et Kasteskaf i en Bøtte eller en Spand, og til dette Skaf bandt man da de udsøgte 6—7 Kaalplanter. Disse udgjorde sammen med Stokken Familiens „Juletræ“³, og det gik her som det synges i Peder Fabers Julevise, at

først skal Træet vises,
siden skal det spises.

Denne pudsige Skik, der dog sikkert ikke har været ret udbredt og som Forf. kun kender denne ene Optegnelse for, opfattes af Feilberg som en Forløber for de rigtige Juletrær³.

Gaader, Talemaader m. m.

Fra hele Landet er kendt Gaader og Talemaader, der paa deres Maade vidner om Kaalens Udbredelse og dens store Betydning i Dagliglivet. „Lap paa Lap og aldrig et Sting (eller: hundrede Mands Lap)?“ er Gaaden der løses med Ordet: Hvidkaalshovede⁴, og spørger man, hvad det er, der staar ude baade Vinter og Sommer og ryster sine Pjalter, ved vi, at det er Grønkaal⁴, ligesom Kaal (ifølge Gaaden) er noget der⁵

kan staa
og ikke gaa
kan vakke
og ikke snakke,
har Hjerte,
men ingen Sjæl.

Mens man almindeligt, især i vore Dage, taler om „Hanne i Maanen“, formentlig stammende fra Børnebogen „Den store Ba-

¹ Lars Andersen S. 435. ² Feilberg: Fra Heden S. 74. ³ Feilberg: Ordbog. ⁴ Kamp Nr. 57, 58 og 807. ⁵ Skattegraveren II S. 77.

stian“, har man i ældre Tid særlig i Jylland ment, at det var en „Amager“ der sad i Maanen, og fra Sydsverige kendes Talemaaden „Kaalgubben i Maanen“¹. Man fortæller herom i Vestjylland, at en Mand en hellig Juleaften gik hen og stjal Kaal i sin Nabos Kaalgaard. Til Straf derfor blev han sat op i Maanen og skal til evig Tid staa der til Skræk og Advarsel for alle Tyve, der om Natten gaar ud og tilegner sig Næstens Gods. Man ser ham staa med et stort Bundt Kaal under den venstre Arm, og i den højre holder han Kaal, som han lige har rykket op, men endnu ikke har faaet lagt til de øvrige¹. Der haves dog ogsaa Eksempler paa, at man opfatter Manden i Maanen som en, der havde stjaalet Kaal og derefter bespottede Vorherre² og en, der havde stjaalet Kaal i Paradisets Have (Nordjyll.)³.

I Sønderløgum hed det, at der kun var een ærlig Mand i Byen, og det var Degnen, og han var Kaaltiv⁴, — og fra Fyn forlød det, at mod Verdens Undergang skulde al Jord blive udstykket i ene Kaalhaver⁴, og man udtrykte dermed, at man var inde i en gal Udvikling med de mange Kaalhaver, der anlagdes.

Noget uforstaaelig forekommer Talemaaden: Vin og Kaal vokser nok sammen⁵, mens „at plante Kaal“ er et almindelig kendt, klassisk Udtryk, stammende saa langt tilbage fra som fra Aar 305; naar en Mand „planter Kaal“, betyder det, at han har trukket sig tilbage til Privatlivet⁶, og det er iøvrigt uden egentlig Forbindelse med denne klassiske Talemaade og ej heller i Strid med denne, naar det foran er sagt, at det var Mændene og ikke Kvinderne, der skulde plante Kaalen. „At gøre Kaal paa noget“ vil som bekendt sige at faa det ud af Verden; i Udtrykket ligger der neppe nogen Tendens, saa at man kan gøre Kaal paa noget saavel med Velbehag som med Ulyst, — modsat hvad Almuen tænkte sig om at spise Kaal.

Poesi, Eventyr o. desl.

I Digtekunsten har Kaalen af Aarsager, som vil være fremgaet af det foran anførte, aldrig faaet nogen større Plads. Den har ikke haft noget poetisk Tilsnit, og Kaalnavnets Klangfarve har ikke

¹ Kamp: N. 321, 322, 323, 325; Danske Sagn II 276. ² Danske Sagn 2. R. II S. 171. ³ Skattegraveren I S. 169. ⁴ Danske Sagn 1928 II S. 344 (Sibylles Spaadom). ⁵ Gamle Folks Fortæll. Tillb. I 198. ⁶ Arlaud: Bevingede Ord, 1906, S. 371.

været brugelig for Digterne. Der er dog Undtagelser, bl. a. hos Wessel og Aakjær, to vidt forskellige Tider og Typer paa Digtene.

Wessel anvender Kaalen i Form af den tillavede Søbekaal, nemlig i Digtet „Gaffelen“¹, hvor han erklærer denne Ret for en maadelig Spise, som Guder ikke gerne tager tiltakke med. Mercurius og Jupiter maatte for Skams Skyld under et Ophold i en Bondehytte søbe en saadan Kaalret, og Wessel skriver¹:

Jeg synger om, dog nej, jeg ligefrem fortæller,
 . . : om grønne Søbekaal, som stolte Guder fik,
 Om Gaffelen, som kom, og Gaffelen som gik . . .

— — —
 De [Guderne] ind i Hytten kom, fandt alting tarveligt,
 De Mand og Kone saae med Elleskeer spise,
 Og bade at de dem den Godhed vilde vise,
 At give dem omsonst en Skeefuld Søbekaal.

— — —
 Mercurius, som var til bedre Føde vant,
 Slet ingen Appetit til Søbekaalen fandt,
 Thi yttred han paa Fransk, som Husets Folk ei kunde,
 Til Jupiter derom sin Mening ingenlunde²:
 Den Kaal en Smag jo har fast som et Vomitiv,
 Jeg seer ei, hvor ved den man holde kan sit Liv.
 Jo, sagde Jupiter, i Gudesuppens Sted
 Er Kaalen vistnok slet; — for en Velanstændighed,
 Min Søn, af denne Kaal dog lidt man nyde maa.

Aakjærs Digt om „Mors Have“ er foran ofte citeret; her tales ikke i egentlig Forstand om en Kaalgaard; men Aakjær bruger dette Udtryk dels fordi det falder ham hjemligt, dels fordi han mener, at den beskedne Almuehave, som hans Moder havde, ikke af hende (og ham) bør betegnes som Blomsterhave, men med det mindre fordringsfulde: Kaalgaard. Det kommer derfor ifølge Sammenhængen til at blive Udtrykket for et fredeligt Sted³, en hegnet Have, og som Type paa et saadant Digt er det saare skønt. Prosaiske Betegnelser for vilde Blomster eller dagligdags Nytteplanter bliver til den herligste Poesi, naar:

Duften, Duften i Moders Have,
 af Timian, Mynte, Kørvel, Kaal,
 Den vælder ud over Saad og Stave,
 som naar man skulper en bredfyldt Skaal . . .

¹ J. H. Wessels samlede Digte, 1878 S. 75—78. ² Oversat ved P. L. Møller. ³ Se Johs. V. Jensens Kronik: Natur og Historie, 10/7 1922 Politiken.

Alt Vildt og voldsomt var stænget ude
fra dette hellige, stille Sted,
som Mor bevogtede bag sin Rude
og lokked til Trivsel Bed for Bed.

Om taabelig Stud dog ind var kommen
og mulemaalte de brede Kaal —
ej Ulv kan jages af Helligdommen
med drøjere Knubs og mere Skraal.

I Almuepoesien forekommer Kaalen langt oftere end i den „rigtige“ Poesi, ikke mindst i Børnerim og Sanglege.

Fra Jylland har vi saaledes Børneremsen¹:

Fip, fip, faarbal,
gasse, gasse, gasbal,
Geden gaar i Kaalgaard
og æder al vor Kaal op,
saa der bliver ikke en Top.

Ogsaa Vendingerne „Kukkeren sad i æ Kaalgaardsdig“² eller „Osten sad paa æ Kaalstok“³ er kendt fra Børnerim og Remser, ligesom man i Vendsyssel og andre Steder har en Leg, der hedder „plukke Jeppes Kaal“, og hvori man synger herom⁴.

Som Kaalen er ogsaa Kaalgaarden kommen med i dette Lag, saaledes i Børnerimmet, der siger⁵:

Springer I højt, springer I lavt,
. . . I Dreng i Kongens Kaalgaard . . .

— spottende er der rimet om Kaalretterne, f. Eks. fra Sønderjylland⁶:

Ærter og Vøjling
faar vi saa sjælden,
men Grød aa Kaal
te hver æd Maal.

og naar Barnet skulde af eller i Seng, har manges Moder sunget Rimet⁷:

Mølleren maler, Kværnen skraber,
Mølleren skal ind og ha Mad, syv Fad,
Ærter og en Hav' fuld af Kaal,
det kan Mølleren æd paa et Maal.

¹ Skattegraveren VIII S. 201.

² Tang Kristensen: Danske Børnerim,

Remser og Lege, 1896, Nr. 688.

³ Samme Nr. 24.

⁴ Samme Nr. 1996—97;

Thyregod: Danmarks Sanglege, 1931 S. 170—71.

⁵ Børnerim Nr. 1469.

⁶ Samme Nr. 1392.

⁷ Samme Nr. 81.

I Eventyrene spiller særligt de store Kaal en Rolle, og velkendt er Visen om den „Lille Nisse“, der rejste didhen „hvor Kæmpekaalen gror“. Samme Kæmpekaal spørger i Eventyret om Herremandens Datter og Bondesønnen (fra Mors), idet disse Kaal var saa store, at Soldater druknede under dem, da det blev Regnvej¹. Mindre Rolle spiller Kaalene i det vestjydske Eventyr om Per, Poul og Jesper², og det sjællandske om en Heks i Hareham³, hvorimod det hører med til Hovedpointen i Fortællingen om Persillekræmmeren. Denne skulde engang levere et stort Læs Hvidkaal til en vestjydsk Handlende, og han kom under Kørselen med dette Læs forbi en Kro, hvor han ikke vilde ind; Hestene var imidlertid vant til at standse ved Kroen og kørte derind, hvorpaa Vognen væltede og Kaalen rullede ud. Det første Hovede trillede ind ad Forstuedøren, og Kræmmeren sagde: „De har ligegodt sagt, for et gammelt Mundheld, te lige saa mange Hoveder, lige saa mange Sinde; men nu kan a se, det er ikke sandt, for det Hoved og mit Hoved har eet Sind, — det vil ind til Kromanden, og det vil a osse.“⁴

Sproglige Forhold.

Navnet Kaal er af oldnordisk Rod i Formen kál og Laan fra Oldengelsk (*cāl*, *cāwl*, *cawel*) eller fra Latin (*caulis*: Plante-stængel); men allerede hos Harpestreng betyder Ordet baade *Brassica (oleracea)* og Grønsuppe af andre Urter⁵. Ordet er i Tidens Løb knyttet saavel til de forskellige Kaalformer som ogsaa til andre Planter m. m. Allerede paa Harpestrengs Tid kendtes flere Slags Kaal (se ogsaa foran), nemlig bl. a. Kabudskaal (Hovedkaal), Hvidkaal, Rødkaal og Bladkaal (Grønkaal), og fra 1560 kendes Blomkaal (omend ikke straks kaldt ved dette Navn), mens i 1800-Tallet Rosenkaalen kommer til⁶.

Andre Planter har faaet Navn af Kaal⁷, saasom Anniskaal, Ager-, Fattig-, Hugorme- (Bregner), Skvalder-, St. Hans- (Sankt Hans Urter), og Svinekaal (Svinemælk) o. s. v. og af Hjemmets Detailler har vi Kaalgaardsdøren, -flage (Havelaage; Aabenraa), -laage,

¹ Kamp Nr. 2. ² Samme Nr. 1. ³ Samme Nr. 860. ⁴ Gamle Folks Fortæll. VI S. 229. ⁵ Iflg. Oplysninger af Hr. Dr. Marius Kristensen, 1931. ⁶ Chr. Pedersen: Bidrag til en Fremstill. af Danm. Havebr. i det 16. og 18. Aarhundrede, Kbh. 1912 S. 19. ⁷ Feilberg: Ordbog.

-rafte o. s. v., ligesom Kaalen selv har mange Navne, f. Eks. om en Kaalstok saadanne jydskke Betegnelser som: Kaalskrinkel, -stikke, -stilk, o. s. v.¹

Ogsaa Personnavne er dannet over Kaal. Saaledes hed en Kone i København omkr. 1380 Lucie Kaalkone², og hendes Gerning maa formentlig have været at sælge Kaal til Folk, som ikke selv havde Kaalhaver. Fra vore Dage haves Slægtsnavnet Kalhauge og Kaalhauge, der ved deres Eksistens turde være et levende Bevis paa Kaalens Popularitet, ligesom de nævnte Slægter turde antages at være i Besiddelse af større Agtelse for Kaalretter end det af det foregaaende iøvrigt maa anses for at være almindeligt.

P. S.

Til nærværende Undersøgelse har jeg modtaget Hjælp fra Den grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, for hvilken jeg bringer Stiftelsen min bedste Tak.

J. Th.

¹ Feilberg: Ordbog.

² Nielsen: Kbh. Diplomatarium I 101.

ER BRORSONS »HER VIL TIES« EN SAMTALE ELLER EN ENETALE?

AF

KNUD HEE ANDERSEN

Salmen „Her vil ties“ har altid beskæftiget Forskere af Brorsons Digtning stærkt, baade paa Grund af dens Skønhed og dens Dunkelhed. A. D. Jørgensen udkastede først den Tanke, at „den maa utvivlsomt forstaas som en Samtale mellem Mennesket og Kristus“ (Hans Adolf Brorson, 1887, S. 58). Han har siden faaet Tilslutning af Hans Brix (Fagre Ord, 1908, S. 42 flg.), Carl Koch (Hans Adolf Brorson, S. 56) og L. J. Koch (Salmedigteren Brorson, 1931, S. 216 flg.). Derimod fastholder Vilh. Andersen (Aaret og Dagen, 1902, S. 239 flg.) og Chr. Ludwigs (Salme og Sang, 2. Opl. 1923, S. 44), at Digtet er en lyrisk Enetale. P. N. Petersen (Dansk Kirketidende 1903, S. 449 flg.) forklarer det som en Samtale mellem „Mennesket“ og „Sjælen“ (den sidste taler i V. 2 og 4).

Som bekendt er et Antal af Brorsons Salmer formede som Samtale mellem Jesus og Sjælen. Som oftest er det angivet i Teksten; men der er i hvert Fald to af Digtene i den postume „Svane-Sang“, der tydeligt er Samtaler uden at være betegnet saaledes, maaske blot fordi Brorson ikke selv har gjort denne Samling færdig til Trykken. Altsaa er det paa Forhaand muligt, at det samme gælder „Her vil ties“. Hertil kommer, at Brorson i denne Salme anvender Billedet af Duen, der ofte forekommer hos ham som Kristi Tiltale til Sjælen, ud fra den fra Arilds Tid gængse allegoriske Udlægning af Højsangen, hvor Brudgommen tiltaler Bruden med „min Due“.

Fortolkningen af Salmen som en Samtale mellem Kristus og Bruden (Duen) synes altsaa nærliggende. Om Fordelingen af Replikerne er der dog ikke Enighed. A. D. Jørgensen lader Kristus tale i V. 3, 5 og 6, Linje 3—4, mens Brix og L. J. Koch lægger

V. 1, 3, 5 og 6 i hans Mund. Ejendommeligt nok er de to sidstnævnte Forfattere kommet til dette Resultat uafhængigt af hinanden, da Koch ikke er blevet opmærksom paa Brix' Fortolkning, før hans Bog var skrevet. Dette giver uægtelig deres Løsningsforsøg en betydelig Vægt. Det er væsentlig Tiltaleformen „du“, der bliver vejledende, og der er mere rationel Klarhed over denne Fordeling end over A. D. Jørgensens. Hans Løsning strander afgjort paa V. 6. Dels er det uheldigt at dele dette Vers, fordi de to første Linjer, der skal være talt af Sjælen, gentages som Omkvæd efter Linje 3—4, der tillægges Kristus. Dels bliver „Due“ efter hans Opfattelse brugt baade af Kristus (V. 3 og 5) og af Sjælen (V. 6), men i ganske forskellig Mening. Dette er helt usandsynligt i et Digt, der trods sine Dunkelheder i saa høj Grad føles som Udslag af en enkel, fuldbaaren Stemning.

Det er Samtale-Teorien i Brix' og Kochs Form, man maa tage Stilling til, og det kunde synes, at naar Litteraturforsker og Teolog uafhængigt af hinanden naar til samme Resultat, maa dermed det sidste Ord være sagt i Diskussionen. Alligevel er der vist mange, der instinktivt vil føle som Ludwigs: „Jo tiere man vil vende tilbage til Salmen i dens Helhed, desto stærkere vil det paatrænge sig, at man her lytter til en Enetale.“

Trods al den Lærdom og Skarpsindighed, hvormed Professor Brix og Dr. Koch begrundet deres Opfattelse, bliver der stadig en Række Indvendinger at gøre mod Samtale-Teorien.

1) „Vor Sommer“ (V. 1) synes ikke rigtig at passe, hvis det er sagt af Kristus. Man vilde vente „min Sommer“ eller maaske „din Sommer“. A. D. Jørgensen lægger da ogsaa dette Vers i Munden paa Sjælen.

2) Replikskiftet fra V. 1 til V. 2 falder unaturligt. De to Vers føles umiddelbart som Fortsættelse af hinanden, som Skildring af den Tilstand, der danner Baggrund for den videre Udvikling i Digtet (jvf. atter A. D. Jørgensen).

3) Naar „Turteldue“ i V. 3 og „Due“ i V. 5 opfattes som Kristi Tiltale til Sjælen i Højsangens Stil, bliver Overgangen til Billedet af Duen fra Arken i V. 6 vanskelig. Der er i Virkeligheden ingen indre Sammenhæng imellem de to Anvendelser af Duebilledet.

4) Den haardeste Knude for Samtale-Teorien bliver de to første Linjer af V. 6. At her hentydes til Syndflodsberetningen, er klart angivet („med Olieblad“). Den naturlige Forklaring vil da være,

at den, som kalder ad Duen med Oliebladet, er den, der sukker efter Forløsning af Trængslerne, altsaa ikke Kristus, men Sjælen. Saadan vil man umiddelbart føle dette Billede. Brix anfører imidlertid S. S. No. 60, V. 3¹ som Støtte for, at det er Kristus, der taler her:

Duet lad den Ravne-Art
sig med Aadsel føde,
men du op til Arken snart!
Noa dig vil møde.
Bliv hos ham i Evighed
og kom aldrig meer hened.

Dette Vers beviser, at Brorson kunde bruge Billedet af Duen fra Arken saaledes, at Noa betyder Kristus. Men det er alligevel ikke nogen fuldkommen Parallel. I dette Vers gælder det Duens Sikkerhed, i „Her vil ties“ skal Duen bringe Oliebladets Trøst til den, der venter med Længsel. Og det maa være Sjælen. Det samme har A. D. Jørgensen aabenbart følt saa stærkt, at han tvinges til den utilfredsstillende Replikdeling i V. 6.

5) Det vidunderlig fint opfattede Naturbillede (Februar), saa umiddelbart inspireret af dansk Vejrlig, med den nøje afstemte, gradvise Stigning fra klagende Utaalmodighed til bævende Haab, kommer ikke rigtig til sin Ret, naar de enkelte Strofer skal fordeles paa en Samtale. Den dialogiske Opfattelse er ikke begrundet i Versenes Stemning. Det er ikke saaledes, at de Vers, hvor Kristus skal være den talende, svarer paa Sjælens vemodige Klage med mægtig, overbevisende Trøst. Var det Tilfældet, vilde Fordelingen af Replikerne ikke kunne blive saa forskellig, som vi ser det hos Jørgensen og Brix. Det er tværtimod den samme Grundstemning, som i stigende Grad præger alle Versene, fra „kun ved at vente“ i V. 1 til „næsten oprunden“ i V. 6. Alle de Salmer af Brorson, der er i Samtaleform, markerer Forskellen mellem de talende ganske anderledes klart.

Af disse Grunde er Samtale-Teorien i begge Former utilfredsstillende. Og jeg mener nu at kunne paavise, at den beror paa en Misforstaaelse af det centrale Billede: „Duen“.

Brorson kan bruge Duen som Billede paa flere forskellige

¹ Her og i det følgende betegner S. S. Brorsons „Svane-Sang“, T. r. K. „Trens rare Klenodie“. Alle Citater er efter Arlaud's Udgave.

Maader: den hurtige Flugt (T. r. K. 209, V. 15; S. S. 16, V. 4); Enfoldighed (T. r. K. 22, V. 7); „som en forjaget Due“ (T. r. K. 195, V. 4); den hellige Aand (T. r. K. 63, V. 10); Kristus (T. r. K. 85, V. 9). Men langt den hyppigste Anvendelse er ganske vist som Betegnelse for Bruden i Højsangens Stil, og ofte netop i Digte i Samtaleform.

Alle Fortolkere gaar — uanset hvilket Resultat de kommer til — ud fra, at det er dette Billede, der er brugt i „Her vil ties“. De paagældende Steder i Højsangen lyder: „Min Due i Klippens Revner“ (2, 14); „min Søster, min Veninde, min Due, min rene!“ (5, 2); „een er min Due, min fuldkomne“ (6, 9); „dine Øjne er som Duers Øjne“ (1, 15 efter den paa Brorsons Tid brugte Oversættelse; jfr. T. r. K. No. 237, V. 5). Og hvis dette Udgangspunkt staar fast, maa man vistnok sige, at „Sjælen kunde umulig tiltale sig selv med Brudenavnet; det kan kun Frelseren“ (L. J. Koch, anf. Skr. S. 219). (Dog er der hertil at bemærke, at det tilsvarende Navn „Sulamith“, ogsaa fra Højsangen, findes som Selvtaltale i S. S. No. 53, V. 2).

Dette Udgangspunkt er imidlertid næppe rigtigt. Der staar nemlig første Gang, Duen nævnes, ikke „Due“, men „Turtel-Due“. Og Turtelduen er i Højsangen ikke Tiltale til Bruden, men ganske simpelt et Foraarstegn, fordi Turtelduen er Trækfugl i Palæstina: „Blomsterne er kommet til Syne i Landet, Sangens Tid er kommet, og Turtelduens Røst er hørt i vort Land“ (Højsangen 2, 12). Jvf. Jeremias 8, 7: „En Turteldue og en Trane og en Svale tager Vare paa den Tid, de skal komme.“ Vi ved fra den i „Svane-Sang“ trykte Prædiken, at Brorson i sin sidste Levetid netop fandt Trøst i dette Foraarsbillede fra Højsangen. Uden Tvivl har A. D. Jørgensen Ret, naar han siger: „Det er dette Udbrud af den østerlandske Digter, som har fremkaldt Brorsons Længselshymne“. Men i saa Fald er det Turtelduen som Vaarbud, ikke Duen som Kristi Brud, der skal danne Udgangspunkt for Fortolkningen af Salmen. A. D. Jørgensen og flere med ham blander imidlertid de to ganske forskellige Billeder sammen.

Ganske vist kan Brorson (hvilket ikke sker i Højsangen) bruge Billedet „Turteldue“ om Sjælen, paa lignende Maade som han ellers siger „Due“. Men det er værd at lægge Mærke til, at intet af de paagældende Steder (T. r. K. 85, V. 9; S. S. 22, V. 1) bruges Ordet som Brudgommens Tiltale til Bruden, og i det Digt, som staar

„Her vil ties“ nærmest, findes det — i Brudgommens Mund — ikke som Tiltale, men som Foraarstegn (S. S. No. 49, V. 3):

Velan! kom, lad os see,
om ey kand merkes For-Aars Tegn
i Turtel-Duens stille Egn,
hvad Figen-Træets Grene spaaer,
om de lidt smaat af Knoppe faaer.
Da vil dit Hierte lee,
kom, lad os see!

Overfører man nu denne Anvendelse af Billedet paa de ganske ensstemte Vers 3 og 4 i „Her vil ties“, vil det ses, at her er en Nøgle til Fortolkningen, som gør Samtale-Teorien helt overflødig og giver en fortrinlig Sammenhæng i hele Billedtalen. Det er ikke tilfældigt, at Brorson i V. 3 siger „Turtel-Due“, — „Due“ lod sig jo med største Lethed passe ind i Metrum og Rim. Han siger det, fordi han har Brug for netop dette Billede — Foraarets Trækfugl —, og det vil altsaa sige, at Turtelduen her spiller nøjagtig samme Rolle som Lærken, Stæren og Svalen hos andre danske Digtere. I V. 5 maa „Turtel-Due“ af metriske Grunde erstattes med „Due“, men Meningen er den samme. I V. 6 skifter Billedet til Duen fra Arken, men vel at mærke, denne Overgang bliver nu ganske naturlig, fordi baade Turtelduen og Noas Due hver paa sin Vis er Haabets Fugl, der varsler de trange Tiders Ophør.

Vi skal nu ved en Gennemgang af Digtet se, hvorledes dets Sammenhæng bliver efter denne Opfattelse, samt hvilket Lys vi derved faar over de Udtryk, der har voldt Fortolkningen Vanskelighed.

V. 1—2 anslaa Grundstemningen, Senvinterens nagende Længsel mod Sommer. Digteren tysser paa sit svage Sind: Du har kun at vente, mens de trange Tider gaar deres sendrægtige Gang, mens Dagene længes, og Vinteren strænges. — Udtrykket „vor Sommer“ betyder, at Digteren føler sig som eet med andre sukkende og længselsfulde Sjæle. Det falder i det hele taget Brorson let paa Tungen at sige „vor“: „vor Trængsel“, „vor Klippe“, „vort Kors“, „vor Losen“, „vor Jesus“ o. s. v. — Tie, bie og vente — paa en Sommer, der ligger langt ude i det fjerne, det er, hvad de to første Vers giver.

V. 3—4. De første Vaartegn. Ude ved det sydvendte Have-dige begynder det at skyde og pippe frem i den halvt optøede Jord. Digteren kalder nu ad Turtelduen, Foraarsbebuderen, Haabets Fugl: kom og se! Og saa bryder han ud i Glæde over, at Vaarens Værk er i Gang, selv om Vinterens Frost og Gys ikke er forbi endnu. — „Kom at skue“ passer tilsyneladende daarligt til „hist“ og „dér“. Var det Kristus, der kaldte ad Sjælen som Duen, skulde man vente: „her skal du finde“. Var det Sjælen, som sendte Længselens Due ud at spejde, skulde man vente: „flyv at skue“ (jvf. den vilkaarligt omkalfatrede Form i Kirkesalmebogen). Men Udtrykket falder helt naturligt, naar det er Digteren, der kalder ad Trækfuglen paa dens Foraarsrejse fra Syd. — Ja, mon der endda ikke ved denne Opfattelse falder lidt Lys over det vanskelige Udtryk „For-Sommers Minde“? Det tydes i Almindelighed som det, der minder om det kommende, Forbud, Forvarsel. Men til den hjemvendende Trækfugl, der skal finde sig tilrette under de ublide Kaar, som det tidlige Foraar giver, kunde der maaske være Mening i at sige „Minde“ i sædvanlig Betydning: hvert lille grønt Skud minder om den liflige Aarstid, som Duen før har oplevet den, hvor alt er grønt og frydefuldt.

V. 5. Vinteren gør et nyt Fremstød. En hvirvlende Snestorm begraver alle Spirerne under sit Liglagen; Vaarens Due sidder mistrøstig og modfalden. Men kunde du se til Bunds i („begrunde“), hvad det er, der sker! Det gaar efter den Naturens (og Livets) Lov, at selve Snefaldets Voldsomhed mildner den skarpe Kulde og skærmer de spæde Blomsterknopper.

V. 6. Haabets Opfyldelse i Syne. Som Duen bragte Noa Oliebladet til Tegn paa, at Floden var faldet, skal Haabets Fugl ogsaa nu komme med sikkert Vaarbud. Nu er den Stund ganske nær, som glæder Duen og faar den til at kurre af Fryd. — „Som gør dig glad“ er lidt paafaldende; vi vilde snarere vente „mig“. Forklaringen skal søges i det bibelske Forbillede. Duen med Oliebladet vendte tilbage til Arken; den kunde endnu ikke finde Redeplads. Den næste Due, Noa udsendte, kom ikke tilbage. „Stunden, som gør dig glad“, er altsaa den Tid, da Haabets Fugl kan bo og bygge i Landet; naar den Tid er inde, er ogsaa Digteren trøstet.

Om en helt tvingende Bevisførelse for den ene eller den anden Opfattelse af „Her vil ties“ kan der paa Grund af det flertydige

ved Brorsons Billedsprog vanskelig være Tale. Meget maa blive en Følelses- og Skønssag.

Men naar man holder sig til de sikre bibelske Udgangspunkter for Billedtalen (Højsangen 2, 12 og Syndflodsfortællingen i 1. Mosebog Kap. 8) og forsøger en sammenhængende Forstaaelse af Digtet derudfra, mener jeg at have paavist, ikke blot at en saadan Fortolkning lader sig gennemføre, men at den kaster et ofte forbavsende Lys over Digterens mærkelige Valg af Pronominer, Stedbetegnelser, Udtryk og Billeder, som enhver opmærksom Læser af Salmen er snublet over. Det er den fra andre af Brorsons Salmer indførte Tydning af Duen som Bruden, der volder hele Forstyrrelsen; naar den holdes ude, ser man, at Digtet er, hvad det umiddelbart føles at være, en lyrisk Enetale om Sjælens Længsel efter Fred, i et Klædebon, der er laant fra Længselen efter Foraar i den danske Senvinter, blot at den østerlandske Turteldue er traadt i Stedet for den nordiske Lærke som Vaarens Budbringer.

BIDRAG TIL DANSK ORDHISTORIE

AF

MARIUS KRISTENSEN

XVI

Modсот.

Ordets ældste forekomst er vistnok i stenbogen i Sth. K 4, selve håndskriftet er fra o. 1450, men stenbogens sprog tyder på, at den er oversat o. 100 år tidligere. Da ordene *oc fore mod soth* (Harp. s. 232²¹) imidlertid ikke har noget tilsvarende i den latinske kilde, kan de være en senere interpolation, men ordets tilværelse i middelalderen er i hvert fald sikker. Kalkar har en række eksempler fra ældre nydansk, og fra Coldings Dictionarium Herlovianum (1626) oversættelsen *cachexia*, som betyder tæring, svindsot. Ordet kendes også, foruden i dansk, i østlandsk norsk, men om det egentlig er norsk, er måske tvivlsomt. I svensk synes ordet at være ukendt.

Et karakteristisk træk ved sygdommen er, at den ytrer sig i mathed, træthed og døsighed. Torp (Nynorsk etym. ordb.) henfører det til det oldn. adj. *móðr* 'træt', og denne etymologi giver jo egentlig god mening. Men både Torp og Kalkar jævnfører også ordet med „sv. dial.“ *mossuen*, *mosuen* 'en sjukdom hos kor, då håret affaller, matlusten förloras och mjölken afsinar'. De „sv. dial.“ viser sig (Rietz. s. 445) at være Oxie h. i Skåne (*mossuen*) og Bleking (*mosuen*). I folkeetymologisk ændret form (fordi *mulen* på de syge køer er tör) *mulsuen* el. *mullsuen* findes ordet noget videre i Skåne. Også hallandsk har *måsuat*.

Det skånske ord ser nærmest ud til at være et *modsugen*, en gammel stærktbøjet tillægsform af *suge*, og i så fald kan forleddet næppe være adj. *móðr*, men snarere et substantiv *móðr* 'sind, sindelag', nu mest i betydning 'dristighed', men med den ældre betydning bevaret i „til mode“ og vel også i *modfalden*. *Modsugen* lyder, som om man har tænkt sig sygdommen påført af onde

væsner, der suger sindet ud af den syge, og med den tanke, at det er en påført sygdom stemmer også behandlingen „at måle for modsot“.

Nu er der ikke noget i vejen for, at *sot* i *modsot* kan komme af *suge*. Af det opr. enstyldige og vist beslægtede ord, som vi kender i eng. *soð*, har vi højtyisk *seufzen*, mnt. *suchten* 'sukke', og på samme måde kan der godt i gl.nordisk have været et **suht-* > *sōtt-* af *sūga*, altså med betydningen 'sugen'. Men har der været et sådant ord, og *modsot* altså fra først af betydet 'udsugning af sindet', da måtte ordet som *sygdomsnavn* uafvendeligt blive opslugt af det ligelydende *sot* (af *siuk* osv.), der jo findes i en række sygdomsnavne. Vi har ikke så få eksempler på, at to ord på den måde har konkurreret med hinanden og det ene måttet gå helt eller delvis ud. Vi behøver kun at minde om *ulovlig*, hvor den betydning, der svarer til sv. *olovlig* helt har måttet vige for den, der svarer til *olaglig*.

Denne opfattelse af ordet *modsot* styrkes nu ved den omstændighed, at tanken om at sygdom skyldes *sugen* er vidt udbredt. I en artikel om *dvergnavnet Mōdsognir* har dr. J. Reichborn-Kjennerud nylig (Maal og Minne 1931, s. 116) fremdraget eksempler som *jordsog* (norsk) eller *älvskog* (svenske dial.) om engelsk syge (rachitis). I Norge har man også *dvergsogen* ganske i samme betydning som det skånske *mosuen*. Ja i oldengelsk har man en substantivdannelse *ælfsgopa* som sygdomsnavn (R.-Kj. oversætter det ved 'anæmi', blegsot, Sweet ved 'hiccup'), en orddannelse, som er ganske parallel med **suhti-* > *sōtt*.

Om så dværgen *Mōdsognir* i Vølvens spådom er tæringens dæmon, det bliver et andet spørgsmål, som vi ikke her skal drøfte.

XVII

jætte (forjætte).

I lang tid har ordet *sjætte* været regnet for et lydhistorisk enestående ord. Vestdansk-norsk har jo i dette ord den ubrudte form *sētti-sēta*, medens østdansk-svensk har den brudte form *siätti-siæta*. Brydningen *e* > *ia* må være foregået inden overgangen *ht* > *tt*, da vi ikke kender eksempler på brydning af langt *e*, og forlængelsen må være indtrådt samtidig med assimilationen.

Vi har dog et sikkert eksempel endnu på denne brydning foran *ht*. I Lunds ældre Liber daticus har Weecke under 24. maj

læst det udraderede navn *Bovi, laicus, filius Uluet*, men Necrolog. Lund. har i stedet for *Uluet Ulfiaz*, altså genitiv (dansk) af *Ulfia*. Navnet må egentlig være et tilnavn, som så ofte brugt i stedet for det egentlige døbenavn ved patronym-dannelse (sml. Erling *Skjalgsson*) og være det samme som det i gl. dansk og svensk forekommende *uldfæt, ullafætt* 'uldskind, sammenrullet uld fra et får', der ikke sjældent nævnes i forb. med dommeren Gideon (Dom. b. 6⁸⁷ ff.) i ældste danske overs.: Jæk skal sætte thænne *wlle fææt* j loen . . . *wllefætin* . . . *wllefætin* . . . *wlfætin*. Bibelen 1550 har *skind, uldskind*, men Resens oversættelse (1607) har igen: See, da legger ieg en *Vldfæt* i Gaarden (men senere *Vlden* alle tre gange). Også ellers finder vi hentydninger hertil, således i en Mariavise („En Klosterbog“ s. 148⁴): Thu esth i *fieth* her Gedheon.

Ordet *fæt* antages af Torp (Fick III, 225) for udviklet af **fahti*-, men oldeng. *feht* (om det ellers er sikkert) vidner om former med opr. *e*-vokal, og de danske former *-fiaz* og *fieth* kan ikke være andet end brydning og må vise tilbage til et **feh*ta- > *fett*- el. *fiätt*-. Her har vi da vistnok et sidestykke til *siätti*, selv om de svenske dialektformer uden brydning måske viser tilbage til **fahti*-.

Men så kan vi ikke undgå at tænke på et tredje ord, hvor vi i urnordisk har haft *e* foran *ht*, hvis vi da har haft det ord, som svarer til oldfris. *iechta* 'bekende, tilstå', jfr. oht. *jehan*. Da *j* falder bort i nordisk (*jāra* > *ār*), vil den nordiske form blive **ehtōn* > *iätta*, og vi har jo netop et sådant verbum med en betydning, der ikke afviger meget fra den tysk-frisiske. Ved siden heraf har vi vist et *iata* 'sige ja' (svar. t. *neita* 'sige nej'), og mellem disse to verber er der — ligesom vi formodede ved de to ord *sot* — indtrådt en konkurrence, som har fået det udfald, at *iätta* formelt sejrede men antog den betydning, som tilkom *iāta*.

Denne opfattelse, som allerede for næsten 50 år siden er fremsat af Lidén (Arkiv f. n. filol. III, 238), fortjæner at fræmdrages igen, dels fordi der, foruden *siätti*, kan føjes endnu et ord med samme brydningsforhold til, dels fordi Lidéns forklaring i den lange tid synes at være gaaet ad glemme. Også betydningsligheden mellem de to formodede oprindeligt forskellige verber har Lidén allerede fremhævet.

Den samme rod — men med anden afledning — ligger for øvrigt til grund for det tyske *beichten* 'skrifte', som vi ikke har fået ind i dansk, men som svensk har fået i formen *bikta*.

XVIII

Gammeljysk *tothæ*.

Verbet *tothæ* forekommer i Jyske Lov II, 75 (Thorsens udg. II, 76); det skrives med *t* (*tothær*) i næsten alle de ældste håndskrifter; kun Ny kgl. Saml. 295, 8vo har *thothær*, men netop i dette kapitel er det for øvrigt udmærkede håndskrift ret rigeligt forsynet med skrivefejl, og der er ingen grund til at tro, at det har ret overfor alle de andre. En række håndskrifter fra det 15 årh. (det ældste er E don. Var. 1, 8vo fra 1448) har *tøther*, *tøder* o. lign., og 8 fra samme tid har *tøgher*, *thøwer* o. lign., ialfald et enkelt fra o. 1500 (Sth. C 42) har *taader*.

Der er ingen tvivl om, at den gljyske form er *tothæ*, og at *taade* blot er en yngre stavemåde af samme form, medens *tøthæ* angiver en anden udtale, og *tøghe*, *tøwe* er et andet ord, der er indsat af skrivere, som ikke kendte det oprindelige ord mere og derfor afløste det med et andet af nogenlunde samme betydning.

Ordet findes endnu i jysk, i Midtøstjylland mellem Horsens og Randers har det formen *tåj*, sydligere *to'i*, medens Vest- og Nordjylland har *tø*. Fordelingen af formerne stemmer omtrent med formerne af gljy. *lothæn*, hvor ikke blot det sydlige Østjylland har *lājn*, *lō'n* i modsætning til Vest- og Nordjyllands *lō'j'n*, *lō'n*, men også Sønderjylland har *lājn* (m. stød eller enstavelsesaksent). At også *tothæ* har haft *o*-(*å*-) lyd i sønderjysk, da det endnu var levende, fremgår af substantivet *to'i* (Angel, Valsbøl) i forb. *kom te to'i* 'komme til skade' o. lign. Substantivet må også have været kendt på Fyn, da vi finder *sten eller anden taad* (sinkelse, hindring) i en fynsk landsbyvedtægt fra Bjærgø herred (Bjærgø-Søegaard, Vider og vedtægter III, 211, fra år 1698).

Ordets betydning i nutiden er 'volde ophold eller sinkelse', 'sinke, opholde, hindre', måske også 'volde skade' (Feilberg III, 929 b og 949 b); substantivets betydning angives i Angel som 'skade, ulykke', ellers 'sinkelse, tidsspilde', også 'ulejlighed'. Og hermed stemmer Jy. L., hvor det snarest må oversættes 'hindre' (sål. også de gamle oversættelser).

Lund (Det ældste d. skriftsprogs ordforråd) behandler ordet under *tuttæ*, men med dette ord, der forekommer i Vald. I. (*tuttær*) og to gange i Er. I. (*tøttæ*, sål. bække gange i AM 455, 8vo og den ene gang i C 39), og som også i senere dansk findes både som

tutte og *tytte*, *tøtte*, kan *tothæ* intet nært slægtskab have, om det i det hele har nogen forbindelse med det; *tuttæ* eller *tyttæ* må betyde 'puffe, støde, skubbe' — altså en ret stor afvigelse fra betydningen af *tothæ*. Det har lige så fast *tt*, som *tothæ* har *th* (*ð*); det ligger måske nærmest at antage *tt* for opstået af *ht* (jfr. ty. *zuchten*, egl. 'trække' derfra overført 'opdrage'), men *u*-vokalen er i så fald vanskelig at forstå (*y* derimod kan være lydret udviklet); i så fald vilde *tuttæ* (*tyttæ*) være nær i slægt med det *tuuæ* el. *tughæ* (norr. *toga*), 'trække, drage', som i Vald. l. et par gange står ved siden af det.

I *tothæ* kan der aldrig have været noget *g* eller *h*; men vi har andre ord med *d* el. *p* efter en *u*-vokal, som måske hører sammen med det. Først skal nævnes norr. *tjóðr*, glda. o. glsv. *tiuthær*, *tythær*, 'töjr' (også i tysk og eng.-frisisk), dersom grundbetydningen er 'hindrende bånd', og ikke blot 'reb', hvad der ganske vist er vanskeligt at afgøre. Et andet ord, som kunde høre herhen, er hty. *zaudern* 'tøve' men *d* i dette ord er af temmelig tvivlsom oprindelig.

Det er altså ikke meget, jeg kan oplyse om ordets slægtskaber, men betydningen og formen af ordet er sikret, ikke blot ved dets forekomst i jyske lov, men også ved dets fortsatte liv i jysken.

Det ser for øvrigt ud, som om ordet og afledninger af det også har hjemme i Skåne og Småland (Rietz s. 743 a under *toa* f.), selv om jeg ikke kan forklare de lydlige forhold, disse former frembyder.

XIX

Gammelskånsk *uæfli*.

Ordet findes, som Lund (og Schlyter) angiver i Sk. l. kap. 234 (Schlyter 221, Thorsen 16³) i en del håndskrifter, men ikke i A-klassen (runehdskr. har *uæþ* rettet til *uapa*, og *wæth* findes også i B 77; B 76 har *wærþ*, ligesom AM 41, 4to, Rantz. og B 75) de yngre håndskrifter omskriver stedet, og i Ledreb. 12 mangler ordene *foræ ænti uæflæ* helt uden erstatning. Af håndskrifter ældre end 1400 er B 69 og B 74 ene om den sikkert oprindelige tekst: *Lær man andrum lan, þa ma þæt aldrigh tapas foræ ænti uæfli*.

Med hensyn til betydningen af ordet får vi ingen oplysning i Andreas Sunesens parafrase kap. 138, der — svarende til *ænti uæfli* — kun har *nullus casus*, som nærmest synes at svare til den ændrede

tekst i runehdskr. De forskellige ændringer i de fleste af de ældste håndskrifter tyder på, at ordet allerede ved år 1300 har været uforståeligt, ialfald for mange, ja endda tidligere, da de to ældste håndskrifter *wærþ-uœþ* må gå tilbage til en fælles forgænger; hvilken af formerne der er forholdsvis oprindeligt, er vanskeligt at afgøre, da ingen af dem giver synderlig mening.

Schlyter oversætter *uœfli* ved 'foregiven ulykke' (forevændning af någon händelse), 'praetexto casu' og henviser til *ofœfli* i Vestgøtelovent. På de pågældende steder oversættes det af Beckman 'övertagelse' (Å. Västgl. 1924. s. 61, 98) og ligeså af Sjöros (Å. Vgl. 1923. s. 76, 114), tydeligt nok med samme betydning som romerrettens udtryk 'vis major' som betegnelse for en indgriben af kræfter, overfor hvilke mennesket står magtesløst. Denne oversættelse forekommer mig afgjort rigligere end Schlyters. Meningen af stedet i Sk. I. er åbenbart at når betroet gods forsvinder eller ødelægges, er der ubetinget erstatningspligt, og en henvisning til 'vis major' gælder ikke. Der er ikke tale om noget påskud (förevändning), selv den frygteligste naturkatastrofe eller krigsplyndring fritager ikke. „Lån skal gå lakkelsest hjem“ er ikke blot et ordsprog men et lovbud.

Skönt Rantz. hører til de håndskrifter, der har indsat et andet ord (*wærth*), har det dog *u æflæ* på et andet sted, nemlig i Orbodem. kap. II, 8a (Thorsen kap. 11): *En takir man annar man oc førir han geen rette meth u æflæ aff sit eghit wald centi hem til sin. ellir . . .* 'Men tager én en anden mand og fører ham ulovligt med overmagt fra sin egen fri rådighed enten hjem til sig eller . . .' Ordet *u æflæ* synes her at have en mindre snæver betydning, som dog let kan føre over til den anden.

Formen i æ. Vgl. er utvivlsomt mere oprindelig. En overgang af *of* til *u* er meget almindelig i glda. Det ældste eksempel, Kalkar har, er fra AM 187, 8vo *umikit v. s. af of mikæt*; Hell. Kv. 60¹⁸ har *ufolskælict* 'tåbelig i højeste grad', i Ivan Løveridder E findes en række eksempler, og også i andre senmiddelalderlige håndskrifter findes det. Hvad der forbavser, er at grundhåndskriftet for alle håndskrifter af Sk. I. synes at have haft *u* og ikke *of*, skønt *of thiuct* findes i Harp. K (142²⁶) og forvansket til *ofthylict* i Harp. S (49¹⁹), og *ofmikæt* i AM 187, 8vo. Kalkars eksempler (jfr. Brøndum-Nielsen, Glda. Gramm. § 150, Anm. 1) synes ganske vist at pege mod øst, med undtagelse af det mærkelige *vflødelighet* 'superfluis' (Suso 36²¹). Formerne i nyjysk kan heller ikke godt gå tilbage til *u*.

Der kan tænkes den mulighed, at grundformen i østdansk ikke har været *of-*, men *uf-*, som gennem *uw-* tidlig kan være blevet *ū-*; herpå tyder det, at lignende former findes i svensk (*uffaa*, *upsokn* < *ufsokn*, Kock, Ljudhist. III, 16), medens formerne med *a* (*af-*) snarere peger mod vest.

Et yngre håndskrift af Orbodem. har den mærkelige form *ofæslæ*, men den kan kun være fejllæsning (*l* for *f*) for *ofæflæ* og er altså en gl. sideform (sml. at Rantz. i Sk. kirkelovs prolog har *u harth* svarende til *of-(af-)harþær* i de ældste håndskrifter).

Et andet nyere håndskrift (B 73) har *uræflæ*, en form, som ellers kun kendes fra et sted (tre hdskr.) i Østgøtelovent (Kock, Ljudhist. III, 17), men som synes at svare til norr. *ofrefli*. Hvorledes denne form er kommet ind i et skånsk håndskrift, er en anden sag, men arkivar Erik Kroman meddeler mig, at det også har andre mærker af svensk påvirkning, som *mn* for *fn*. Formen vidner dog om, at ordet er forstået endnu i unionstiden.

Ordet er dog ikke så mærkeligt ved sin form som ved at det beviser, at ordet *afl* 'kraft' må have været til også i olddansk, skönt det hidtil ikke er fundet i nogen dansk sprogkilde. Det hører også med til beviserne for, at Arvebogen og Orbodemålet, d. v. s. den ældste sjællandske lovebog, er måske vor aller ældste lovoptegnelse. I Vald. I. er ordet ikke bevaret.

XX

Nogle kongetilnavne.

Nomina regum Danorum, som findes i samme håndskrift som „Kong Valdemars Jordebog“ i Rigsarkivet, er, som Axel Olrik har påvist (Kilderne til Saksens oldhistorie I, 101 flg.), ikke noget meget oprindeligt værk, idet det bygger på Sakse; men denne kongerække har sin store sproglige betydning derved, at den giver os kongernes navne med tilnavnene i dansk form, medens vi jo hos Sakse har dem på latin. Vi har, som Olrik påviser, ingen sikkerhed for, at disse tilnavne er traditionelle; de kan være genoversættelser fra latin. Men de er i alle tilfælde vidnesbyrd om, at de adjektiver, som bruges, var kendte i dansk på den tid, da kongerækken først blev nedskrevet. Skriveren er den samme (Johannes Jutæ), som har skrevet selve jordebogsslykkerne og det ældste håndskrift af de sjællandske love, og han har sikkert virket i den sidste del af det 13. årh., men hans forskrift har næppe været meget

yngre end fuldendelsen af Saksens værk. Den er sidst og bedst trykt i Gertz, *Scriptores Minores*, som her er benyttet (henvisningerne gælder side og nummer i 1. bind). En stor del af tilnavnene findes også i senere opskrifter af kongerækken, men formen i Jordebogshåndskriftet er næsten altid den ældste og bedst bevarede.

Nogle af disse tilnavne er så vel kendte, at det ikke lønner sig at dvæle ved dem. Her skal kun lige nævnes *tiughæskicæg* med *i*-indskud mellem *k* og *æ* som oftere i Joh. Jutæs håndskr. af Sjæll. l. og med bevaret *gh* efter *iu*.

fræghær (*hin fræghæ* 175⁹) er ellers ukendt i dansk (*fregder?* DgF III, 312 b); det svarer til norr. *frágr* 'vidt bekendt, berømt'. Det afledede substantiv *frægd* 'rygte, berømtthed' kendes derimod (*frægh* 'fama' Harp. K s. 183¹⁴ og senere i middelalderen).

frøkæn (*hin frøkne* 175^{22,42}) kendes kun som kongetilnavn (senere hdskr. har det lydrette *frøgne*). Det svarer enten til glsv. og norr. *frókn* 'uforfærdet, dygtig og ihærdig i sin gærning' eller til det enstydige norr. *frókin*. Heller ingen afledninger kendes i dansk, men der er næppe grund til at tænke på lån fra norrønt.

fæmildær (*hin fæmildæ* 175²⁸) 'gavmild med guds' kendes ellers ikke, medens det enstydige *gæfæmildær* (*hin gæfæmildæ* 175⁵³) er kendt ned i det 16. årh. (endnu hos Vedel og Lyschander).

hwatær (*hwati* 175²⁴) 'rask, snar, djærv', svar. t. norr. *hvatr* kendes ikke ellers i dansk undtagen som tilnavn på Hanning-rune-stenen; derimod er det afledede verbum *hwædie*, *hwætte* vel kendt og lever endnu i folkemål.

En endnu rigere kilde til kendskab om adjektiverne er de almindelige persontilnavne, men dette stof vil først om nogen tid blive tilgængeligt i sit fulde omfang.

XXI

Gætling *ultra* *brotæ*.

Udtrykket findes i dommen mellem kong Erik og hertug Valdemar af 27. maj 1285 (faksimile i Danm. Riges Hist. II ved s. 128), og i den danske oversættelse gengives det ved *hinsides Brotæ*. Reelt er oversættelsen *hinsides* vel rigtig nok, hvis man betragter sagen fra Flensborg eller Slesvig, men set fra Als eller Fyn er 'hinsides' netop det modsatte. Dokumentets *ultra* svarer utvivlsomt til et glda. *utæn*.

Det klareste samtidige sidestykke har vi i Vald. jb. (Aakj. s. 13,

O. N. s. 23): *Guthumhæræth utæn scogh* og *ouæn scogh*; at *utæn* og *ouæn* bruges som modsætninger, beror på at vi siger *ude* ved havet og *oppe* i landet, hellere end *nede* ved havet og *inde* i landet; selv om de sidste udtryk nok kan bruges, er de første åbenbart de naturligste og ældste. Vi har ganske den samme sproglige modsætning mellem *Aworthæ ofræ* (Rødovre) og *Aworthæ ytræ* (Hvidovre) eller mellem *Oppesundby* og *Udesundby* (Frederikssund). Også på Island bruges *op* og *ud* på samme måde, og det er sikkert gamle sprogbrug hele Norden over.

Gætling supra brotæ vilde da være den indre del af Gelting, og *G. ultra brotæ* den del, som ligger ud mod stranden. Men *brotæ* er næppe, som det synes at være opfattet i Danm. Riges Hist., et egentlig stednavn. Det er nok det glda. *brotæ* (ogs. glsv. *brote*, norr. *broti*) 'dyng af fældede træer i skov, barrikade af fældede træer, forhugning', som vi ellers tidligst kender fra den næstældste danske oversættelse af Rydårbogen (Glda. krøn. s. 64⁴): *The fastædæ en stæth man kallæ Kouirkæ mæt grauæ oc brothæ* (håndskr. er fra o. 1400, og selve oversættelsen næppe stort ældre). Vi ved, at Gelting for en stor del var skovklædt, der var stor skov mod vest, hvoraf der endnu er betydelige rester, men også andre steder indenfor det store sogn (som dengang nok også omfattede Kappel) var der betydelige skove. At der ved vejene gennem disse skove kan have ligget bråder, er kun rimeligt. Den naturligste forståelse af stedet vilde være den ovenfor antydede, at der tværs igennem sognet har gået en skovgrænse, med bråder ved vejen, som har delt sognet i en ydre og en øvre del.

Som Gelting sogn senere ser ud, vil det dog være vanskeligt at finde en sådan deling; det lange sogn kan næsten kun deles på tværs i retning vest-øst, men både den nordlige og den sydlige del vil så komme til at ligge *ud* mod stranden. Imidlertid ser vi, at Vald. jb. (Aakj. s. 9, O. N. s. 16) regner Røst med til Gelting og vist også Tolgård i Esgrus s. (*Tolægarth*), og at begrebet Gætling altså har været betydeligt mere omfattende. I så fald har *brotæ* kunnet ligge i grænseskovene for det senere Gelting, og så vil begreberne 'oven' og 'uden' passe fortræffeligt.

Det i samme dokument fra 1285 forekommende *pratis ultra Swartæstrøm* må være engene mellem *Bokænes* og den temmelig store bæk eller å, som gennem Borne sogn løber ud i Slien. Også her vil det danske *utæn* passe godt.

Opfattelsen af *brotae* som egennavn er da en lignende misforståelse som den af *sunnaen wart a* (DSL. 1927 s. 77), hvortil jeg senere har fundet et sidestykke i AM 187, 8vo (Såbys udg. s. 88¹⁷): *flyter thaen dropa ofaen warth a naettæt* (oventil i urinen), så jeg nu med større sikkerhed tør antage, at *sunnaen wart* er et adverbium.

XXII

Gammeldansk *for(æ)hæghthæ*.

Det glde. verbum *forhæghthæ* 'sætte over styr, øde ved uforvarlig bestyrelse' kendes ikke udenfor de gamle love og derfra afledede kilder, og om Moth har kendt ordet fra andre kilder, er usikkert. Det kan derfor ikke afgøres, hvor længe det har været et virkelig levende ord, ud fra det hidtil foreliggende kildemateriale. Det er for øvrigt også usikkert, om ordet har været brugt vest for Store Bælt, da det kun forekommer i sjællandske og skånske retskilder og i svensk (hvor Rietz har den folkeetymologisk omdannede form *förhävda* fra ø. Småland).

At det ialfald i juridisk sprogbrug har holdt sig ind i ældre nydansk, fremgår af et kongebrev af 20. avg. 1580 angående Tyge Brahes forhold til beboerne af Hven (Epistolæ et acta ad vitam T. B. s. 15³⁵): *hassellunder och wnge eller, som the wnderstaa thenom at forheide*. Her er altså tale om uforsvarlig gærdselhugst, som ødelægger hassel- og ellekrattene. Brugen ligger ikke så nær den, vi kender fra lovene, at vi kan antage direkte lån fra disse, men betydningen 'ødelægge ved uforsvarlig behandling' er ganske den samme. At brevet er udstedt på Skanderborg, er ikke noget bevis for, at det var kendt i jysk, da kongen jo førte sit kanselli med sig.

FRA SPROG OG LITTERATUR

SØNDERJYSKE STEDNAVNE.

Sønderjyske Stednavne, udg. af Stednavneudvalget. 1.—2. Hefte. Kbh. 1931, G. E. C. Gad.

Af Stednavneudvalgets Skriftserie Danske Stednavne er nu udkommet Nr. 1 Samsøs Stednavne 1922, Nr. 2 Frederiksborg Amts Stednavne 1929 og med det foreliggende Arbejde udsendes nu 1. og 2. Levering af Nr. 3—7, hvorefter vil følge endnu ca. 16 Hefter om Sønderjyske Stednavne, som samlet vil udgøre 5 Bind paa ialt ca. 3000 Sider.

For hvert nyt Arbejde, der foreligger af Stednavneudvalgets Publikationer bliver det stadigt klarere, hvilket ypperligt og nyttigt Hjælpemiddel, der her foreligger for den kulturhistoriske Forskning. Det er ogsaa snart paa Tide, at Danmark kommer op paa Siden af vore Nabolande, der allerede forlængst har haft anseelige Rækker af Stednavnepublikationer. Førre er Norge, der allerede for flere Aar siden afsluttede den statelige Række Norske Gaardnavne med 18 Bind, hvortil slutter sig Værker om Norske Elvenavne og Personnavne i norske Stednavne. Ogsaa Sverige har paabegyndt en lang Række af Stednavnebind, og i England har man organiseret et Stednavneudvalg og en Skriftserie for en stor Del efter skandinavisk Mønster.

Medens Samsøs Stednavne og Sønderjyske Stednavne medtager saavel Bebyggelsesnavne som Natur- og Marknavne, var dette ikke Tilfældet med Frederiksborg Amts Stednavne. Naturligvis kan man i første Række indskrænke sig til at medtage de Navne, der er overleverede i Former ældre end 1513 (Tidsgrænsen for Stednavneudvalgets Diplomatarium). Man opnaar da kun at faa Navneformer til Behandling og Tolkning, der er velafhjemlede i historiske Skriftkilder. Ogsaa Marknavnene har dog deres Fortrin i Stednavneforskningen. Dels frembyder de et stort Antal Gengangere af Navneled, som maaske kun forekommer sjældent iblandt Bebyggelsesnavnene, og dels er Marknavnet i sig selv langt snævrere begrænset til selve den Lokalitet, der er navngivet, og dette har, ikke mindst for Naturnavnenes Vedkommende, den store Fordel, at man kan pege direkte paa det Naturforhold, der er betegnet med dette eller hint Ord i det gamle Sprog, et Ord, som maaske ellers oftere er gaaet tabt i den skriftlige Overlevering, og nu kun findes som Levn i Stednavnene.

Lad mig tage et Eksempel. Der findes iblandt Bebyggelsesnavnene 3 Navne Flø (Hornum, Nørvang og Fjends Herred); men de paagældende Byers Omraade er vidtstrakt, og hvor paa dette Markomraade fandtes det

Naturforhold, som de gamle kaldte „Flø“? Først naar man kommer ned i Marknavneklassen kan man tolke Navnet med Sikkerhed. Dels er der her talrige Navne Fly, Flø, Flyd, Flod, alle snævert begrænsede til det Naturforhold som betegnes med Navnet, dels finder man f. Eks. paa selve Byens Omraade et Marknavn 1631 de Agre ved Flyen, 1798 Flye Agre, som ligger ved en Dam paa Byens Gadejord, norden for Byens ældste Gaardrække, dels findes i Nabosogne Navnet Andefly, som synes at betyde Andedam. Navnet Fly, Flø kan derfor i en Række Tilfælde med Sikkerhed tolkes som Dam; men denne Sikkerhed vilde ikke have været naaet uden Marknavnestoffets Inddragen i Undersøgelsen.

Det maa derfor haabes, at Stednavneudvalgets fremtidige Publikationer vil medtage Mark- og Naturnavne, og det maa beklages, at dette ikke er sket ved Frederiksborg Amts Stednavne, fra hvilket Amt Landmaalingsprotokollerne fra 1681—82, de saakaldte Markbøger, netop indeholder et sjældent fyldigt Navnestof.

Derimod synes det ikke at være heldigt at blande det topografiske og det leksikalske Princip ved Navnenes Opstilling som det hidtil er sket i Stednavneudvalgets Publikationer. Den ideelle Opstilling er sikkert den, der anvendes i Norske Gaardnavne: Hvert Ejerlavs Navne for sig, topografisk opstillet og hertil et alfabetisk Navneregister for samtlige Navne og et alfabetisk Navneregister for Efterleddene, derefter, som et sidste Bind et alfabetisk Navneregister til hele Værket. Især naar det bebudes i Forlagets Prospekt, at Indledningsbindet vil indeholde en Behandling af de almindelig forekommende Efterled, samt tillige et alfabetisk Navneregister, er det overflødigt at opstille Navnene alfabetisk sognevis. Ved at kaste Navnene fra de forskellige Ejerlav i Sognet imellem hinanden, afskæres Brugeren fra enhver Oplysning om de enkelte Navnes indbyrdes Beliggenhed i Forhold til hverandre. Dette kunde tilgives, saafremt der fulgte Smaakort med, hvorpaa Navnene var afsat med Tal. Da dette imidlertid har maattet opgives, formentlig kun af økonomiske Grunde, synes det at være en dobbelt bydende Nødvendighed at opstille Navnene topografisk; og dette gælder baade Bebyggelsesnavne og de saakaldte „Natur“-Navne, (hvoriblandt f. Eks. Stadens Galgeplads, Bag Slottet, Udmark, Favrby Bro, Ved Galgen o. s. v.). Ved en topografisk Opstilling vilde de forskellige Naturforhold i Sognets forskellige Ejerlav, — gammeldyrket Land, Udmarksjord, Hedejord, Skovjord, Marskland, Strandenge o. lign., — langt klarere komme til Udtryk. Stednavneudvalgets Publikationer bør dog i første Række tjene topografiske Formaal. Naar den filologisk-leksikalsk indstillede Benytter faar et alfabetisk Navneregister for hele Amtet eller Landsdelen, er han sikkert fuldt tilfredsstillet, hvad han derimod næppe kan være ved at skulle slaa op een Gang for hvert Sogn.

Med ovenstaaende Bemærkninger er sikkert de væsentlige Indvendinger udtømt. Der kan næppe være Tvivl om, at „Danske Stednavne“ iøvrigt indtager en værdig Plads blandt de nordiske Stednavnepublikationer, og at nordisk Stednavneforskning atter staar paa et højt Stade indenfor den germanistiske Stednavneforskning. Den sunde, nøgterne, forsigtige Tolkning, som ikke altfor ensidigt foretrækker visse Livteorier, men er rede til, hvor en endelig Afgørelse ikke kan naaes, at indrømme Tilstede-

værelsen af flere Muligheder, er sikkert baade karakteristisk for dette Værk og for de bedste Værker indenfor dansk Stednavneforskning i sin Helhed. Det er den samme Aand, som besjæler N. M. Petersens og Johannes Steenstrups Arbejder, for at nævne to af de førende, her ogsaa parret med den særlige filologiske Indsigt, som siden Oluf Nielsens Tid har været anset for uomgængelig nødvendig ved al Stednavnetolkning.

Denne Nøgternhed og Forsigtighed er dog fjern fra Ængstelighed. Medens Steenstrup har opstillet det strenge Dogme, at danske Stednavne kun maa forklares ved danske Ord, hvorved han har udelukket sig selv fra Forklaringen af en Mængde Stednavne, saa slaas her Porten op paa vid Gab baade til vore Nabolande Sveriges og Norges rige Stednavnestof, og ogsaa tysk Navnestof inddrages hist og her til Sammenligning.

Paavisningen af gamle Strømnave eller Sønavne i Tønder (2 Tundra) og Warmhøgh, Varming (42 Varma) er ret overbevisende; men dog ikke Tundra, hvis Sammenhæng med „Tønder“ og „tænde“ er sikker, snarere skulde have noget direkte at gøre med de forskellige Elvenavnestammer af Betydningen „gnistre, glitre, gløde, tænde“ end indirekte igennem Betydningen „Brændsel, Tørv, Ved“?

Om mange, hidtil ret uklare Stednavne, er der her i det foreliggende Værk sikkert sagt det endelige Ord. Dette gælder baade unge og gamle Navne, baade Naturnavne og Bynavne. I enkelte Tilfælde kan Tolkningen maaske forekomme lidt sindrig, men det vil oftest alligevel være vanskeligt at stille noget bedre i Stedet. Saaledes kan Tolkningen af Højer (15 Høthær) maaske nok lyde spidsfindig, men det vil sikkert ikke være let at forklare de forskellige Former i Skriftkilder og Udtale paa anden Maade end det er sket. Tolkningerne af Bommerskrald (17), Tøvtløs (39) og ikke mindst Vanrad (82) er ganske nye og overbevisende. Meget sandsynlig er ogsaa Paavisningen af Knorre, Knarre (19) i Betydningen Knort, Knold, og af Gørn (54), der hænger sammen med Garn, i Betydningen „noget smalt og langstrakt“. Forstandig og med alsidig Hensyntagen er ogsaa Tolkningen af det udbredte Stednavn Skibe-lund (30 f.), Tolkningen af Klaa i Klaaby (34), og dets mulige Forbindelse med Klank, har sikkert ogsaa stor Sandsynlighed for sig. Medens der omhyggeligt redegøres for alle 3 tænkelige Muligheder for Tolkning af Navneleddet Stavn i Stavnager (42), savnes en lignende Alsidighed ved Tolkningen af det vistnok ogsaa meget flertydige Led Raa ved Raahem (20), Selvom en stor Del af Raa'erne er „Pæle“, saa kan Pæle jo bruges til mangt og meget. Skarpsindig er Tolkningen af Døjte (27), ved Hjælp af en særligt sønderjysk Lydovergang -odd- til -ojd-, af Plantenavnet Dodder. Det fortjener i det hele taget at fremhæves, hvor ofte de nordiske Plantenavne med Held er benyttet paa overbevisende Maade ved Tolkningerne af de mange Mark- og Naturnavne. Derimod er det maaske ikke altid, at Havrebjerg (44) har Navn af „Havre“, saaledes som det dog sandsynligvis er Tilfældet i Høm, Seem Sogn. Sædvanligvis dyrkes Havren netop ikke paa „Bjærgene“, men snarere i Dalene, paa lavere og mere sur Jordbund. En Tolkning af Navnet Havrebjerg, i andre Tilfælde end det foreliggende, af hafr „Buk“, hvoraf forøvrigt

ogsaa Kornsorten Havre antages at have sit Navn, er derfor ikke usandsynlig, f. Eks. ved Bynavnet Havrebjærg i Løve Herred.

Det er glædeligt at iagttage, at den ældre Stednavneforsknings altfor ensidige Tolkning af Bynavne-Endelsen -um som Dativ Flertal i dette Værk nu er opgivet i flere Tilfælde. Min Begrundelse af den Opfattelse, at langt den største Del af vore -um-Navne er gamle Heim-Navne skal jeg i en nær Fremtid vende tilbage til i en særlig Sammenhæng. Naar Seem og Høm i dette Værk tolkes af Sæ-Hem (40) og Hø-Hem (40) i Lighed med norsk Sæheimr og Hoheimr, hvorfor er da ikke ogsaa Løgum, Bjærgum, Arnum, Misthusum gamle Heim-Navne? Nogen paaviselig Grund til at antage Seem for et Sæ-Hem, men ikke Bjærgum for et Bjærg-Hem, synes ikke at foreligge.

Til enkelte Navne har jeg under Læsningen følt Trang til at knytte følgende Randbemærkninger:

21 Spigerbor. Sammenstillingen med Naverskaft og Vimmelskaft er utvivlsomt rigtig; disse Navne er meget udbredt baade i Jylland og paa Øerne. Man sammenligne dog ogsaa norsk Naversbor, Navershol og Naver-Røv, som alle synes at betyde Bore-Hul (Norske Gaardn. XVI. 387).

27 Bommereng. Det er naturligvis muligt, at Bommer- er en Sammentrækning af Bom-Ager, skønt det forekommer mig at denne Forklaring for Endelsen -er benyttes lidt hyppigere end nødvendigt. Næppe alle de efterfølgende Navne har dog Oprindelse af Bom: Bomlække, Ulle-rup, Nybøl Herred; Bomme Høy, Tingsted, Falster Nørre H. (Markbog 574); Bommelhøj, Fruerlund, Horne S., Ø. Horne H. (Markbog 855); Bommel Tued, Ønslev, Falster Sønder H. (Markbog 575); Bommelsbjerg, Sommersted, Gram H.; Bommer Fall, Sdr. Balling, Balling S., Rødding H. (Markbog 1341); Bommerholm, Skodsbøl, Broager S., Nybøl H.; Bommerlund, Vinde, Skive LS., Hindborg H.; Bommers Fald, Tømmerby, Tolstrup S., Jerslev H. (Markbog 1563); Bommerslet, Helleved, Notmark S., Als Sdr. H.; jfr. tillige Bommes i Svenstrup og Lunden, Hagenbjærg S., Als Nørre H.

38 Skanelbro. Hvilken Aarsag skulde et Navn som Skorpe-Bro have? Mon ikke der snarere er Forbindelse med Ordet Skandæk, „øverste Planke i Skibsrælingen“, jfr. no. Dial. Skant „tilhugget Kant paa Tømmerstok“, sv. Dial. skanta „hugge Barken af Træ“. Den nuværende Udtale forudsætter vist et Skandel-.

58 Poltestykker. Der foreslaas følgende Muligheder 1) Polt „Pjalt“ 2) poltet „pjaltet“ 3) Pold „halvstor Gris“. 212 Poltetfenne af poltet „pjaltet“, 237 Poltetfenne. Derimod tolkes Poldstykker, Poldfenne, som ligger i samme Sogn, ja, tildels samme Ejerlav, af Pold „lille Knold“. I begge Tilfælde foreligger snarest Pold med en Sideform Polte [*pålʔ*], *pålʔt*, som dels forekommer i Betydningen „halvstor Gris“, dels i Betydningen „Knold“, begge Ord sikkert oprindelig af samme Betydning. I Fly, Fjends Herred, findes Poltemad Agre [*pålʔdmə awə*], sandsynligvis „Knoldeng“. Paa Reersø, Kirke-Helsing S., Løve Herred, findes Hønepulterne. Pult(e) synes at betyde „Jordklump, Knold“. Poltetfenne skulde da være „knoldet Fenne“.

59 Slæ. I Realiteten er jeg enig i, at Ord som Slæ „Vejr midt imellem Frost og Tø“ sandsynligvis kan bruges i danske Stednavne om sumpet, fugtigt Jordsmon. Da dette Navn imidlertid i ældre Tid hedder Slævi, er det vel snarere (jfr. Ævi: norsk evja) at jævnføre med det under Slævdam (137) omtalte Ord, der hænger sammen med norsk sleva, slevja, slevjen „Savl, Søle, slimet, slasket“. Mon ikke ogsaa et med Tø beslægtet Ord foreligger i Tem (Tøem) i en Betydning „Sump, Morads“. Byen ligger højt, omgivet af store, fugtige Lavninger og Moser (jfr. Torp, Nynorsk etym. Ordb. Tøy, Tøya, Tøysa 1, hvor Betydning „vaad, slasket“ og „sølet“ ogsaa forekommer).

59 Spindbanke, ældre Spingh. Med Spingh og Spindekone kan jævnføres Spinche Løche, Tengslemark, Højby S., Ods H. (Markbog 212); Spinckens Aas, Hesselbjærg, Blidstrup Sogn, Holbo H. (Markbog 57) og Spinnekones Støcher, Staarup, Højby S., Ods H. (MB 212). Mon ikke der for de førstes Vedkommende kan være Forbindelse med Spink „Splint“?

60 Svendring. Ordet Svinedreng kan i Jysk faa Formen [*swæn-dræn*] (jfr. Kedeldreng: Kæltring). Jeg mindes ogsaa at have mødt et Ord Svintring (der ogsaa forekommer som Tilnavn i Vendsyssel), vistnok med en Betydning „Svinke, Svinkeærinde“; desværre kan jeg ikke i Øjeblikket verificere Kilden. Maaske kunde Navnet betyde Svinke, umotiveret Sving?

64 Arrild. Selv om Tolkning af ari „Ørn“ med gl. Suffix -aldi er mulig, mon da ikke Aræld, Arælth og Wraghældæ (Vrold) Roold (Rold; jfr. Roholte) bedst tolkes af -holt(e), altsaa af Ara-holt „Ørne-Lund“?

66 Sandet. Er det ikke dristigt, paa saa spinkelt et Grundlag, at forudsætte Tilstedeværelsen af den ældgamle Endelse -with „Skov“?

67 Bjellum. Sammenhængen med Billum (Bælium) er næppe ganske sikker. I Bælum, Bjaalum, Bøvling maa vistnok formodes et Navneled befl, biafl med ukendt Betydning; mon ikke dette biafl, biæfl kunde foreligge her? Et Bælium kunde næppe faa Tvelyd [*tjet*] i Jysk.

72 Karm. Hvorfor skal Karm netop betyde „Forsvarsvold“? Man taler dog f. Eks. ogsaa om en Brøndkarm.

85 Højrup. Mon ikke Høthorp har kunnet være Betegnelsen for den Torp, som laa højere, d. v. s. længere ude paa Marken? Jfr. hørætoft, en Toft, som laa længere ude paa Marken, modsat Hustoft eller Botoft ved Gaarden.

85 Arnum. Jfr. Arnhem paa flamsk Omraade. Muligvis af et Ord Arne, som betyder „Undergrund, Grund, Bund“.

94 Øred Agre. Snarest vel af øret „gruset“.

95 Spandet (Spandwith). Maaske hænger Ordet sammen med Spant, der oprindeligt synes at kunne have betydet „Bjælke, Sparre“ o. lign.

101 Kællingsted, jfr. Kællingbjærg 186. Der synes at have eksisteret en Sideform kelding til kelda „Kilde“. I slaviske Sprog er et germansk *kaldeng indlaant i Betydningen „Brønd“.

112 Hopsø. Det her formodede *Hop „Hulning“ synes ogsaa at forekomme i en Form Hoppe i Navnet Kilde-Hoppe [*kjel'ho'p*], Stoholm, Feldingbjærg S., Fjends H., Navn paa en mærkelig Lavning og Hulning, hvor flere Vældkilder springer lodret op af Undergrunden.

124 Basbjærg tolkes af Bast, som menes at sigte til Træbevoksning. Hvis dette er rigtigt, foreligger der i dette Baste snarere en ur-gammel Grundbetydning „binde“; jfr. norsk og svensk snår, snar, snære om „Krat“ (se Torp, Nynorsk Et. Ordb. Snaar, Snara).

125 Blindflyd; jfr. Blindmosen, Dommerby Sogn, en Mose uden Afløb til Fjorden, som gjorde Skive—Dommerby Vejen ufarbar.

125 Brundlisager. Hvorfor formodes -liith i *Brun-lith at betyde Led og ikke Lid? Brunlid vilde vistnok være et rimeligt Navn for en lyngklædt Skraaning, modsat „den grønne Lide“, som var græsklædt.

127 Græsvraa kunde indeholde et i Jysk overleveret Ord Græt, Grætte (ogsaa Gratt) „Grav“, især „Tørvegrav“.

128 Hellesbrønd. Hermed kan sammenlignes Helleskilde, en endnu i 19. Aarh. stærkt søgt Lægedomskilde ved nuværende Nordbanevej, Skive.

129 Hvidinglund, 1291 Hwitingærlund. Muligvis har visse af -ing-Navnene, maaske opr. feminine -ung-Navne, kunnet have -ungar i Genitiv. Med Omungærsyssæl: Ommersyssæl kan sammenlignes *Getungær-skog: Ginderskov, hvor Ginding Herreds Ting holdtes (Getyngæræth). Disse Navne forudsætter muligvis ældre Bynavne *Hwitung, *Getung og *Omung, sidstnævnte maaske sammenhængende med den Strømnavnstamme *Oma („brølende“ el. lign.), som vel ogsaa tør formodes i Nørre- og Sønder-Omme.

132 Kobberris. Udtalen [*kovə'ni's*] er muligvis forvansket af [*koqə'ni's*], 1476 Kogardhris, idet g her i intervokalsk Stilling oftere bliver spirantisk: Nygaard, Søgaard [*nyqə, sjəqə*] i Daubjærg Sogn, Fjends Herred og Sevel Sogn, Ginding Herred.

132 Kvindeland, 1476 Quinnelund. Hermed kan sammenlignes Kvindsnap, Navn paa lille Lund ved Ørlevkloster, Fjends H. Muligvis er Kvin- i Kvindhøj, -bjærg, -bæk en Sideform til Tvin- „tvedelt“, som Kvist, Kvissel af *twist, *twisl. Der siges oftere om Tvillinggaarde, at de er bygget i Tvinning; jfr. eng. twin, twig, twizel.

135 Ovre, 1476 Owerdh. Sandsynligvis som Rødovre, Hvidovre af Awerthæ, Awarthe, indeholdende det samme -worthe, -urthe, -werthe som Havervad (152). Grundbetydningen er „Gærde“, ikke „Stendynge“. Naar den norske Urd har faaet dette Navn, er det snarest fordi den ligger som et Stengærde i Kreds om Fjældets Fod; se min Afh. „Løser og Løkker“ S. 29 med Note 1 (Danske Studier 1922). Af Betydningen „Gærde“ udvikler sig Betydningen „indhegnet Jord“.

145 Hjerris, jfr. 205. Næppe af Hede-Ris. Hjarrishøje [*hja'is'hys*] er Navn paa 2 smaa Høje paa hver Side af den gamle Skive-Vej i Fly Hede.

147 Mjølmsstreng. Med *Mjølum: *Mjølholm kan sammenlignes, at Dueholm, Sevel S., Ginding H. og Stoholm, Feldingbjærg S., Fjends H. begge af de gamle udtales [*du'tom, sdo'tom*], ligesom Boslum og Bandelum har deres Oprindelse af Bosholm, Bandholm. Med det sidste Navn skal formentlig, trods den mærkelige ældre Skriveform Badhennom, jævnføres Bajlum, Hjerck S., Harre H.

155 Bovang. Med Udtalen [*bo'am*] kan jævnføres følgende fra Fjends Herred: Bredvang, Breuong i Daubjærg udtales [*bæ.əm*]; Byeng i Aakjær

[by'əm]; Dungerby er blevet til Dommerby, og mon ikke baade denne By for den ene Ende af den store, nu udtørrede Dommerby eller Tastum Sø, og Byen for den anden Ende af Søen, Tastum, 1524 Tarsdom [tå'sdām], begge har Navn af Søen: Dungerby og Thors-Dung (jfr. sv. Sønavn Dungen)? Thorsdal, som nu udtales [tåsdæt], jfr. Torsdag [tåsdæ], staves i ældre Tid Tasedal, hvad der kunde tyde paa en Udtale med jysk Forlængelse foran st [tå'sdæl]. I denne Dal i samme Sogn som Tastum fandtes Sanct Mikels Brønd, og Sognekirken ved Brønden, Kobberup, var viet til St. Mikael.

156 Bønning. En Afledning af Subst. Bund er vist, ligesom her, sandsynlig ved Bønding [bøny'en], Hvidbjærg S., Hindborg H.

159 Godsager [gosa'i]. Kan Navnet ikke, i Lighed med [gosa'a] i Fly, være et ældre Gaardsager?

163 Kalmartoft. Kalmerrod, Kalmus var meget anvendt som Lægeplante, bl. a. strøedes den ogsaa i Laden imellem Kornet imod Mus.

169 Roddikholt. Tolkningen af [roj'k] „Jernokker i Vandløb“ er vist ganske sikker, jfr. Røjebæk [roj'bæk], Haderup Sogn, Ginding H., 1547 Roickbeck, og Norske Elvenavne 195 Rodka, Rokka af rokka „Jernrust i Jord eller Vand“.

191 Storde. Hermed maa sammenlignes det i Hardsyssel oftere forekommende Stord, især i Skodborg Herred: [æ sdsu'gi], Tørring S.; Hove Stord [hds'sdsu'gi], Hove S., der er Betegnelse for øde Udjorder, der bruges som Overdrev.

200 Blankager tolkes af adj. blank „hvid, skinnende“; snarere Agre, som paa Grund af Fugt og Surhed oftere staar under Vand, „staar blanke“, som det siges i Fjends Herred.

215 Skønager tolkes af skøn „behagelig, god at have med at gøre“; muligvis dog Skraa-Age, Agre som løber „paa skjøns“; jfr. Tværagre, Agre som løber paa tværs.

227 Vese. Foruden den af Feilberg fra Darum optegnede Betydning, kendes Vesperne [u'ð o ə've's.i] ogsaa som Betegnelse for sumpede, grunde Strandlaguner imellem Harboøre og Bovbjerg.

229 Gørresmark, 1449 Gorgesmarcke, kunde vel enten indeholde Mandsnavnet Georgius (Sct. Jørgen?) eller Gorris [gor'is], en alm. jysk Form af Navnet Gregorius.

248 Toghale. Forleddet kunde muligvis ogsaa have Sammenhæng med Tog, Vandtog (263, 273), som netop paa denne Egn kendes om „Vanddrag, Vandløb“.

306 Sidselsti. I flere Tilfælde har jeg iagttaget, at Ordet Syssel, som vist ellers almindeligst i Jysk skulde blive til [søsat], ved Afrunding maa have faaet Formen [sesæt], saaledes at det udtales ligesom Kvinde-navnet Sidsel (af Cecilie). Ved Overgaard, Ørbæk, Hoven Sogn, fandtes Vest for Baggesgaarde Markskel, paa Grænsen mellem Jelling- og Hardsyssel et Sisselkrog og et Sisselkær (Markbog 861: Zidzel krog agre; Engbog 891: Sidtzeliskier). I Sysselting-Byen Almind, Brusk Herred, nævnes et Sieselbiærg, Syslebiærg (Markbog 831). I to Artikler i Frem A. 571 ff. og 763 ff. „Tingsted og Maalkærne“ og „Vore Folkemaals Oprindelse“ (jfr. det danske Folks Historie I 93—97) har jeg fremsat den Formodning, at visse

Maalkærner indenfor Folkemaalene skulde have dannet sig omkring Steder, der i historisk Tid har været Midtpunkt og Tingsted for et Syssel. Jeg har i flere Tilfælde fundet Navneleddet Sissel- indenfor disse Kærne-Områder, og derved bestyrkes formentlig Formodningen om at Sissel- her betyder „Syssel“. Ved Holingholt, Sunds S., Hammerum H., hvor Hard-syssels Tingsted formodes at have været, findes f. Eks. en Eng Sidtzelholm (Engbog 896) og et øde Byggested Sidseltoft (Kronens Skøder I. 199). Ved Ø. Løgum, Sdr. Rangstrup H., findes et Sisse(l)biereg og ved Tislund, N. Rangstrup H. et Sisse(l)sholm. Ved Bistaarup, Skellerup S., Vindinge H. ligger en Sidtzel Moes ved Malhøys toft (Markbog 364) og i Harrislev, Skovby H. et Sidtzelebiereg.

Ved Ellum er der ingen Maalkærne, derimod findes der ved Maalkærnen i Ellum Syssel i Emmerlev Sogn baade Tinghøj, Galgehøj, Galgeagre, Galgefenner, Galgevej og Borris, der sandsynligvis indeholder Minder om en Borg. Jeg har derfor (Frem A: 763) formodet, at vi her havde Sysseltingstedet for Ellum Syssel og ikke Tingstedet for Højer Herred, der vel maa formodes at have ligget ved Højer: At vi her desuden har et Sisselsti, kan kun bestyrke mig i Formodningens Rigtighed.

Svend Aakjær.

VERSEMAALET I „KONG KRISTIAN“.

Johannes Ewalds „Kong Kristian“ har flere Gange været Genstand for indgaaende, interessante og smukke Analyser; den er blevet behandlet Vers for Vers, Ord for Ord, ja Lyd for Lyd og har hver Gang indgydt sine Fortolkere den største Beundring, og det fuldttonende Kunstværk har som af sig selv føjet sig sammen Ord for Ord, Vers for Vers; det har som næsten intet andet Digt i dansk Litteratur kunnet taale Analysens stærke Søgelys (se Hans Brix i „Fagre Ord“ p. 1—19, Vilh. Andersen i „Festskrift til F. A. Wimmer“ p. 1—20 og Marius Kristensen i „Danske Studier“ 1914 p. 97—103).

Ewalds Strofeform er blevet efterlignet gentagne Gange (se Marius Kristensens Afhandling). Har Ewald selv skabt denne Strofeform? Om dette udtaler ingen af Sangens Fortolkere sig. Brix siger: „Saa indviklede Strofer forekommer ellers kun, naar Digtet er skrevet til en given Melodi; men i dette Tilfælde er Texten sikkert ældst. Oprindeligt har Ewald maaske haft Planen om en Strofe med ni Linjer delt i tre Dele, hver bestaaende af to lange Linjer og en kort“ (p. 5).

Om Rimstillingen i Strofen behøver jeg ikke at udtale mig. Vi har et Skifte af lange og korte Linjer; benytter jeg mig af den gammeldags Udtryksmaade, hvad der kan være praktisk og ikke behøver at volde Misforstaaelse, veksler Linjer med fire rene Jamber med Linjer paa to Jamber:

Kong Kristian stod ved højen Mast,
i Røg og Damp.

og Strofen sluttes med en yderst kort Linje, der kun bestaar af en Jambe (et Monometer): i Kamp.

At Ewald selv har skabt denne kunstfulde Strofeform er der vist ikke Tvivl om; men hver Gang jeg har læst Ambrosius Stubs prægtige Foraarsvise „Den kedsom Vinter gik sin Gang“ har jeg associeret den med „Kong Kristian“. Lighedene er af ydre Art, men jeg anser det ikke for umuligt, at Stubs verdslige Arie danner Basis for Udformningen af Ewalds Strofe.

Stub bruger som Ewald lutter mandlige Rim (man hører Fodslaget: Jeg tænker paa/ Mit Hviile-Straae/ Og ender min Spadsere-Gang/ I Sang), Stroferne begynder ens med fire rene Jamber, og hos Stub veksler de lange Linjer med halvange og korte (en Jambe), og Strofen slutter med en kort Linje. Her er Begyndelsen:

Den kiedsom Vinter gik sin Gang,
Den Dag saa kort, den Nat saa lang
Forandrer sig
Saa lempelig;
Den barske Vind, den mørke *Skye*
Maae flye.

Og her er Slutningen:

Thi lad os gaae
At skue paa,
Hvor smukt Naturen sig beteer
Og leer.

Sammenlign hermed:

Fra Danmark lyner Tordenskiold;
Hver give sig i Himlens Vold,
Og flye.

Og videre:

O Nordhav, Glimt af Vessel brød
Din mørke Skye.

Sammenlign ogsaa Digtenes Slutningslinjer med de stærkt personligt farvede Udtryk:

Og rask igennem Larm og Spil
Og Kamp og Seier før mig til
Min Grav.

Stub:

Jeg tør maaskee .
Vel faae at see
Min Vinter blive til en Vaar
I Aar.

Stubs Strofe er meget lang, den har 18 Linjer (dobbelst saa mange som i „Kong Kristian“) og er vel skabt af ham selv, af Foraarsvandringen; hos Stub kommer Rimene lige efter hinanden, som rappe Fodslag, Skiftet

mellem de korte og lange Linjer udtrykker Vandringens Rytme paa en særdeles prægnant Maade, nu dvæler man lidt, og nu gaar man videre, standser og iagttager Naturen med dens yndige Dyreliv; hos Ewald giver de korte Linjer Strofen Vægt og overordentlig Fynd, hvad der hos den ene gør Strofen munter og livfuld, dansende, kaad og let gør den hos den anden malmfuld og majestætisk.

Da „Kong Kristian“ er skrevet 1778, og Stubs Digt findes trykt i „Arier og andre poetiske Stykker af Ambrosius Stub“ 1771, er der ikke noget i Vejen for, at Ewald har kendt Stubs Digt og har kunnet benyttet denne Strofeform „med gennemført musikalsk Afveksling af de længere og kortere og helt korte Led i den rytmiske Periode“ (se Vilh. Andersen: „Illustreret dansk Litteraturhistorie“ II p. 220). Den musikalske Afveksling er tydelig hos Ewald.

Vilh. Andersen skriver i den ovennævnte Afhandling om de to Tonarter, som vi skelner imellem i dansk lyrisk Stil: „Den ene er Sangen, det klanglige Udtryk for en personlig Patos, den anden den i det sproglige Udtryk mere dæmpede og i Følelsesindholdet mere inderlig Vise — den sidste Tone, der anses for mest national, er overvejende i Folkevisen og genfindes ved det stilfærdige og lidet paaagtede Gennembrud af nydansk Lyrik i Brorsons Salmer og Stubs verdslige Arier“ (p. 18). Det interessante er, at vi altsaa her muligvis har en Omsmæltning af Stubs Vise til Ewalds patosfyldte Sang, Kimen til Ewalds Strofe er det sikkert ikke for dristigt at søge hos Stub; i begge Digte er der stærk Bevægelse, Landevejstravet er afløst af det sortladne Havs magtfulde Rullen.

Er Rytmen da den samme i disse to Digte? Jeg kan ikke skønne andet end, hvis vi udgaar fra Reckes Metrik, saa er det samme Rytme (Firfodsjamben, der stykkes ud i visse Linjer), men dette kan aldrig være rigtigt. I denne lille Redegørelse, der kun har beskæftiget sig med det ydre i Strofeformen, kan jeg ikke komme ind paa disse Problemer. Men Rytmerne, Metrikken maa i vores Tid dyrkes anderledes, Rytmen er indvortes bestemt (se f. Eks. Vedels Afhandling om Meningsrytme i „Edda“ 1919, hvor der gøres op med Recke og en interessant Afhandling af Sylwan: „En ny metrik?“ i „Sammlaren“ 1930). Til den ydre Lighed, Stroffens Struktur, som en Analyse ret nemt kan faa fat paa, kommer, hvad der er det egentlig interessante, de forskelligartede Rytmer der tilsyneladende er udtrykt paa samme Maade. En Undersøgelse af disse Forhold (f. Eks. Firfodsjamben, der spiller saa stor en Rolle i dansk Poesi) vil sikkert bringe mange nye og overraskende Ting for Dagen.

Harry Andersen.

OMKRING HOLBERG.

Carsten Høeg: *Introduktion til Plantus.*

Torben Krogh: *Studier over Harlekinaden paa den danske Skueplads.*

Torben Krogh: *Studier over de sceniske Opførelser af Holbergs Komedier i de første Aar paa den genoprettede danske Skueplads.*

Disse tre Afhandlinger, som er udkommet i „Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning“ (henh. som Nr. 160, 159 og 152), giver alle værdifulde

Bidrag til Forstaaelsen af Forholdet mellem Holbergs Komedier og baade Fortidens og Samtidens Teater.

Professor Høegs „Introduktion til Plautus“ skildrer først den græske Komediedigtning, især i dens sidste Fase, der var Plautus' nærmeste Forbillede og som nu atter kendes, takket være det 20nde Aarhundredes Papyrusfund. Vi faar, især gennem smagfuldt oversatte Brudstykker, et klart Indtryk af denne elegante Kunstform, hvor en logisk opbygget Handling, fin Psykologi og stilsikker Ordkunst vidner om baade Digters og Publikums Kultur. Derpaa dokumenteres det, hvorledes Plautus løste den Opgave, som han selv kaldte „at oversætte paa Barbarisk“: Situationskomikken og Replikviddet faar grøllere Farver, Handlingens Traade speges ved uvedkommende komiske Numre, og Finheden i Personskildringen gaar tabt, men den umiddelbare komiske Kraft er større end hos Grækerne. Særlig Interesse har her Jacob v. Thyboes klassiske Aner, men Afhandlingen som Helhed faar ogsaa Værdi ved de Impulser, den giver til at sammenligne Holbergs Forhold til sin Tids Kunstdrama med Plautus' til Grækerne; ogsaa vor Komedies Fader skulde „oversætte paa Barbarisk“, fængsle et frisk, men ulitterært Publikum, og medens man paa den ene Side kan glæde sig over, hvor højt han i Karaktertegning (Jeppe, Erasmus) og Milieuskildring („Barselstuen“) stod over Plautus, maa man paa den anden Side indrømme, at ogsaa han ødslede med den Komik, der ytrer sig i Slagsmaal, Drukkenskab og Gavytvestreger.

Det er Forbillederne for denne grovere Islæt i Holbergs Komedier, Dr. Krogh fortæller om i „Harlekinaden paa den danske Skueplads“. Den kyndige Teater- og Musikhistoriker giver os et livfuldt Billede af Maskekomedien, med dens grove Skemt, forvrølede Handling, vovede Viser til indsmigrende Melodier, Taskenspillerkunster og Maskinmestertricks. Holberg har sikkert foragtet denne stilløse Kunstform, og naar han laaner af den, er det snarest for at slaa den populære Konkurrent med hans egne Vaaben. Dette gælder baade Harlekinfigurerne i „Ulysses“ og „De Usynlige“ og den Tendens i Retning af Udstyrsstykker, der spores i flere af Holbergs senere Komedier („Kilderejsen“, „Plutus“, „Don Ranudo“).

Hvilke Krav man saaledes i Frederik d. 5tes Dage stillede til scenisk Udstyr, erfarer vi gennem Dr. Kroghs anden Afhandling; ved sindrig Udnyttelse af de tørreste Regnskabsbilag genskabes her det ældste Teater paa Kongens Nytorv, og særlig morsomt er det at se, at medens fx. de tre ovennævnte Udstyrskomедier var ret kostbare at opføre, var det muligt at føre et Mesterværk som „Erasmus Montanus“ over Scenen for en attenlig Extraudgift af 28 Skilling („ $\frac{1}{2}$ Fl. gammel Vin, et Gevær at leje, Ost og Brød, et Piberør“), medens „Jeppe paa Bjerget“ blev noget dyrere paa Grund af Mad- og Drikkevarerne, der leveredes in natura (dog erstattedes Brændevin af Hvidvin) og de 8 Sk., som det kostede at hente Sengen og Galgen ned fra Loftet. Gennem disse og talrige andre Curiosa repeterer man sin Holberg paa en yderst fornøjelig Maade.

C. M. Rosenberg.

ARTIKLEN „DEN“ OG „HIN“ I HOLLANDSK OG MIDDELFRANKISK.

I „Gjedved Seminariums Jubilæumsskrift“ 1913 har Byskov paavist en funktionsmæssig Forskel mellem de vestjyske Artikler *æ* og *den*, der i høj Grad tager Grunden bort fra den gængse Lære, at *æ* simpelthen er en Afsvækning af *den*, fremkommen ved Brug i tryksvag Stilling. Det hedder *æ hel pøls* svarende til rigsdansk *hele pølsen*, men derimod *den hel pøls* svarende til rigsdansk *den hele pølse* (dvs. den uskadte, ikke itudelte Pølse).

Siden har Selmer i „Norske Vidensk. Ak. Skr. Hist. Fil. Kl. 1926, No. 2“ givet en Del lærerige Exempler fra Nordfrisisk, se min Art. i „Danske Studier“ 1926, 90 ff.; f. Ex. Vidingmaal *ä hiele wäi*, *ä hiele wonter* „hele Vejen, hele Vinteren“, modsat *di goe wäi* „den gode Vej“; Moringmaal *het hiele löin* „hele Landet“, modsat *dat traue voilek* „det tro Folk“ (h'et menes at være Skrivefejl).

Jeg har i min Bog „Jysk og østdansk Artikelbrug“ understreget denne mærkelige, faste Sprogbrug ved Ordet „hel“ som Vidnesbyrd om, at det vestjyske *æ* stammer fra ældre „hin“. idet jeg bl. a. har henvist til en tre Gange gentagen Sprogform i et Skøde fra Stubber Kloster, udstedt 1457 af Priorinde Christina Palsdotter: *Aa-hen heliæ* (Skautrup, Hardiske mål I s. 22, jfr. s. 20 f.).

Hidtil synes ingen at ville tilkende mine Argumenter nogen Vægt.

Imidlertid overraskes jeg nu ved hos Lecoutere & Grootaers, „Inleiding tot de Taalkunde . . . van het Nederlandsch“ (1920), S. 212—213, at opdage, at enkelte sydøsthollandske og middelfrankiske Maal gør et vedtægtsmæssigt Skel mellem en Artikel „hin“ (tysk *jener*) og en Artikel „den“. Den første bruges efter Præposition.

Den hollandske Sætning „In den winter vliegen de droge bladeren in de lucht rond“, hedder f. Ex. paa det middelfrankiske (tyske) Maal i Vaals i hollandsk Limburg: *en jæn wënter vluga de dry:š blea:r en jæn lûet ronk*. „door't ijs“ hedder *tørjædis*. Dog kan ogsaa en anden Artikel = holl. *het* forekomme; „in het kould water“ hedder *enalkqtwasær*, medens det derimod i den tyske Nabodialekt fra Eynatten hedder *enejalkqtwasær*, og tilsvarende i en hollandsk fra Eupen *enejalkautwäter*.

Motiveringen til Brugen af Artiklen „hin“ er i disse frankiske Maal en anden end i Jysk og Nordfrisisk, men Adskillelsen mellem to forskellige Artikelelementer er ialfald tydelig tilstede, og derved støttes i høj Grad den af Byskov først fremsatte og af mig videre udviklede Iagttagelse.

Gudmund Schütte.

DET SYVENDE NORDISKE FILOLOGMØDE I LUND

18.—20. AUGUST 1932.

I 1876 holdtes efter dansk Initiativ det første nordiske Filologmøde i København; derefter fulgte fem andre Møder i Oslo (1881 og 1898), Stockholm (1886), København (1892) og Upsala (1902). De politiske

Forhold medførte en Afbrydelse, og i Göteborg afholdtes i 1912 et svensk Filolog- og Historikermøde, der efterlignedes i Helsingfors 1922. Historikerne har efter Verdenskrigen begyndt en Række nordiske Møder.

Nu har fire Professorer: Einar Löfstedt, Erik Noreen, Emil Olson og E. Walberg, og Docent Erik Rooth, alle i Lund, udsendt Indbydelse til det syvende nordiske Filologmøde i Lund i Dagene 18.—20. August 1932. Mødet skal omfatte de forskellige filologiske Fag. Anmeldelser om Foredrag ønskes sendt inden 1. April til Docent Erik Rooth, der ogsaa modtager Indmeldelser af Deltagere. Deltagerne betaler 10 Kr. som Kontingent (for Damer, der ledsager en Deltager, er Kontingentet 5 Kr.). Der vil senere blive udsendt et Cirkulære angaaende Sektioner, Foredrag, Indkvartering, Priser m. m.

Den i Upsala i 1902 valgte danske Komité for det syvende nordiske Filologmøde bestod af Rektor V. A. Bloch, Professorerne M. Gl. Gertz, Edv. Holm, Vilh. Thomsen, Ludvig Wimmer og Museumsinspektør Dr. phil. C. Jørgensen. Alle disse Mænd er siden afgaaet ved Døden. I deres Sted er Professorerne Viggo Brøndal, Johs. Brøndum-Nielsen og L. L. Hammerich og Kontorchef E. Spang-Hanssen traadt sammen som Udvalg til at virke for Tilslutning fra dansk Side. Angaaende Oplysninger bedes man henvende sig til Kontorchef Spang-Hanssen, Carlsbergfondet, Dantes Plads 35, København V.

KULTUR OG FOLKEMINDER

EN ISLANDSK LÆGEBOG.

Henning Larsen, *An old icelandic medical miscellany*. Oslo 1931.

Allerede i 1913 meddelte J. W. S. Johnsson¹ i en kort Notits, at man i Dublin havde fundet et Haandskrift indeholdende en Afskrift af Henrik Harpestrængs Urte- og Stenbog. Siden finder man forskellige Meddelelser derom, indtil Haandskriftet nu foreligger i en smuk Udgave af Professor Henning Larsen i Iowa City.

Selve Haandskriftet, *Royal Irish Academy 23 D 43*, er fra første Halvdel af det 15. Aarhundrede; det er noget defekt, men heldigvis findes en meget nøje Afskrift deraf ogsaa i Dublin, *Trinity College L—2—27*, skrevet i København i sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede, hvorved de manglende Dele lader sig udfylde.

Det gamle Haandskrift er forfattet paa Islandsk og er udgivet i sin Helhed, idet de manglende Blade er udfyldt fra den nyere Afskrift. Det indledes med nogle Trylleformler, hvorefter følger Harpestrængs Urtebog, Antidotarium Nicolai, Stenbogen, en Lægebog og endelig Kogebogen, der følger med flere af de Harpestrængske Urtebøger.

Ser man paa de enkelte Afsnit, viser det sig at Urtebogen er en ret fuldstændig Oversættelse af en særdeles god dansk Afskrift, uden at den dog kan stamme fra nogen af de endnu eksisterende. Saaledes adskiller den sig fra S Harp (= Stockholm K 48) ved at indeholde Kapitlerne *Basilica* og *Raphanus*, der begge findes i K Harp (= Ny kgl. Saml. 66, 8°), som til Gengæld mangler Kapitlerne om *Aareladning* og *Rubia*. Endelig findes nogle Kapitler, der ikke forekommer i andre nordiske Lægebøger, nemlig *Fermentum de farina*, *Fraxinus*, *Lapaces*, *Pinum*, *Papulus*, *Columbina*, *Erion* og *Brassica*.

Antidotariet er et islandsk Uddrag af Antidotarium Nicolai, den første europæiske Farmakopé, skrevet omkring Aar 1100. Her forekommer 53 Kapitler, medens den første trykte Udgave fra 1471 indeholder 147. Nogen anden nordisk Oversættelse fra denne Tid kendes ikke, hvorimod Præparater herfra benyttes i de fleste af vore Lægebøger.

Af Stenbogen findes i det ældste, defekte Haandskrift kun to Kapitler, og Resten er da trykt senere i Udgaven som Appendix fra Trinity L—2—27. Ialt omtales 24 Stene, der alle med Undtagelse af *Adrodamvus* genfindes i K Harp.

¹ Ugeskrift for Læger. 1913, p. 1212.

Lægebogen. Af denne kendes det meste fra vore andre islandske Lægebøger, AM. 434 a, 12°, AM. 194, 8° og AM. 655 XXX, 4°, ligesom Dele forekommer i AM. 187, 8° og i de svenske Lægebøger, der er udgivne af Klemming. Denne Del er særlig interessant, da den giver Oplysning om forskellige Navne paa Lægemedler og Planter, som i de øvrige Afskrifter er forvirrede. I denne Afskrift er Teksten dog en Del udvidet med Raad, hvoraft mange er ellers ukendte; saaledes anvendes adskillige Lægemedler, der ikke lader sig bestemme, før Originalen findes. F. Eks. kan nævnes *Malcanum*, *Alficanus*, *Bronica* og *Heimno lome*.

Endelig er der Kogebogen, der med sine 23 Kapitler i meget høj Grad minder om K Harp.

I den foreliggende Udgave nøjes Professor H. Larsen ikke med blot at optrykke Haandskrifterne, men man finder foruden en Indledning med Beskrivelse af Haandskrifterne og en nøje Sammenligning med de øvrige kendte Paralleller, ogsaa en Oversættelse af Teksten paa Engelsk, hvorefter Bogen, der udgør 328 Sider, afsluttes med et meget udførligt Register. Heri gives Forklaring paa de mange sjældne Ord, og selvom det ikke altid er lykkedes at finde en fyldestgørende Forklaring paa et Plante-navn, er der dog heri nedlagt et stort Arbejde, for hvilket Forfatteren i høj Grad fortjener Tak.

Læsningen af det gamle Haandskrift er foretaget af Professor Carl Marstrander og Professor Oluf Kolsrud. Ogsaa disse tilkommer en Del af Æren for det særdeles smukke Arbejde, der er udgivet af det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo og bekostet af Fridtjof Nansens Fond.

Poul Hauberg.

Til ovenstående anmeldelse kan endnu føjes enkelte ting, som kunde være af interesse.

Som nævnt indeholder det islandske håndskrift (og afskriften) de tre værker, vi ogsaa har i Knud Juls håndskrift (KHarp.) i en form, som vel i det hele er meget nær i slægt med K, men dog viser ud over denne tekst. Det er derfor en næsten uundgaaelig slutning, at disse tre værker må have foreligget sammen allerede i K-håndskriftets forlæg, noget som vi ikke kan se af K. Herved føres denne samling et stykke tilbage hinsides 1300, og det er slet ikke usandsynligt, at lægebogen ogsaa har været ført sammen med dem. Den er nemlig ogsaa stærkt dansk præget i sit ordforråd. Derimod kan der ikke påvises dansk indflydelse på sproget i Antidotariet, så oversættelsen af dette er vist først foretaget i Norge.

At *Rubia* findes i urtebogen, viser at B-klassens grundhåndskrift har haft denne artikel, skønt der ingen spor af den findes i K eller de svenske. Dette forklarer, at artiklen findes i Ledreb. 15, 4to (se Hauberg, DSt. 1922 s. 153 fig.), som ogsaa på andre punkter viser ud over K. Blandt de tilkomne artikler i den isl. urtebog (tre af dem røber sig som ny ved at stå udenfor alfabetet) er *Lapaces* (kap. 81) sikkert fejl for *Lapates* (kabuskål, hvidkål), hvad der fremgår af en sammenligning med Sv. VIII, 3 og slutningen af S 34. Det er formodentlig en interpolation til S 34,

som senere er udskilt som særlig artikel.; jfr. udgaven s. 232. *Heimnolome* (el. *lone*) er sikkert en forskreven form af det navn, isl. *heimula*, *heimylia* o. lign., norsk *høymole* o. lign., som bruges om rødskræppen, *rumex crispus*.

Endnu skal jeg tilføje, at det vist er lykkedes udgiveren at finde den mand, som vi skylder dette vigtige håndskrift. Det kalder sig selv *lækna-bok Þorleifs Björnssonar*, og der er meget som taler for, at denne *Þorleifr Björnsson* er den samme, som var kongelig *hirdstjóri* på Island sammen med den berygtede Didrik Pining, og som døde mellem 1483 og 1487. Han havde nære forbindelser med Bergen, var f. eks. optaget i broderskab i Munkeliv kloster, og Bergen synes at have været hjemstedet for de norske læge- og urtebøger, så han har let kunnet skaffe sig disse til afskrivning.

Marius Kristensen.

NORDISK KULTUR.

Nordisk Kultur, Bd. IX, *A. Folkevisor*, utg. av Knut Liestøl, *B. Folksågner och Folksagor*, utg. av C. W. von Sydow. — *Nordisk Kultur*, Bd. XXVII, *Kunst*, utg. av Haakon Shetelig, Kbh. 1931, J. H. Schultz.

De første to Bind af det stort anlagte Værk (ialt regnes der med 30 Bind) foreligger nu, efter flere Aars Forarbejder. „Nordisk Kultur“ har sin egen Forhistorie. Idéen til Værket blev oprindelig undfanget af Axel Olrik, der ønskede at faa udarbejdet et nordisk Værk efter lignende Principper som Pauls *Grundriss der germanischen Philologie*. Sammen med Finnur Jónsson havde han i store Træk udarbejdet Planerne hertil, men ved hans Død i 1917 var det endnu ikke lykkedes at tilvejebringe nogen økonomisk Basis for deres Virkeliggørelse. Planen blev senere genoptaget af H. V. Clausen, som var blevet indvalgt i Bestyrelsen for Clara Lachmanns Fond; for en halv Snes Aar siden sammenkaldtes nordiske Filologer, Historikere, Arkæologer og andre, som maatte være interesserede i et saadant Værk, til et Møde paa Universitetet i København, hvor Finnur Jónsson forelagde den Olrik'ske Plan, og hvor Clausen anbefalede at søge den økonomiske Side overdraget til Clara Lachmanns Fond. Der blev da nedsat et Udvalg, bestaaende af Professorerne Brøndum-Nielsen, Magnus Olsen og Otto von Friesen, til at overveje Sagen, idet der søgtes om et mindre Beløb til forberedende Arbejder. Resultatet af Overvejelserne er da blevet det Værk, hvoraf to Bind nu foreligger, og som udgives under Redaktion af de tre nævnte Professorer, idet Dr. Sigurd Erixon har overtaget Posten som Redaktionssekretær.

Efter Planen skal der fremkomme mindst 2 Bind om Aaret, og Æmnerne omfatter alle Sider indenfor Nordens Kulturliv — Geografi, Anthropologi, Sprog, Stednavne, Personnavne, Runer, Palæografi, Litteraturhistorie, Viser, Sagn og Æventyr, Samfundslære, Ret, Vaaben og Forsvar, Boliger, Erhverv, Teknik, Handel, Mønt, Maal og Vægt, Byer, Folketro, Religionshistorie, Tidsregning, Aarets Højtid, Kirken, Musik,

Folkedragter, Kunst, Arkæologi og Lapperne. Indenfor hvert Bind behandles i Regelen de enkelte nordiske Lande hver for sig. Værkets Formaal er at tjene som Vejledning i Studiet af de paagældende Æmner, og det kan derfor ventes at faa en overmaade stor Betydning som Lærebog ved de nordiske Universiteter, men iøvrigt vil det meget vel kunne benyttes af enhver til Selvstudium.

Værket fremtræder i et tiltalende Udstyr, trykt paa godt Papir og forsynet med smukke Billeder, og hvert Bind ledsages af et særligt Register, ligesom der loves et fælles Register til alle Bindene.

Bind 27, *Kunst*, er redigeret af Haakon Shetelig. Heri skildres Kunstens Udvikling fra Stenalderen og videre op igennem alle Oldtidens Perioder, samt gennem Middelalderen. For Tiden efter Reformationen indskrænkes Omraadet til „Folkekunst“. For Oldtidens Vedkommende behandles alle nordiske Lande under eet, for de senere Tiders Vedkommende hver for sig. De danske Medarbejdere er Johs. Brøndsted, Chr. Elling og Jørgen Olrik. Hovedvægten er lagt paa Oldtidskunst, der fylder Halvdelen af Bogen; Middelalder og Folkekunst er i Forhold hertil meget sammentrængt; til Danmarks Middelalderkunst, omfattende Kirkebygninger, Slotte, Skulpturer og Kalkmalerier, er der indrømmet ialt 24 Sider med 15 Billeder; det er tydeligt, at Magister Elling har anstrengt sig for at faa alt væsentligt med paa den knappe Plads, men det har knebet; under Billedhuggerkunst er der ikke nævnt noget om middelalderlige Ligstene, heller ikke finder vi noget om middelalderligt kunsterisk udført Kirkeinventar, som Relikviegemmer, Alterkalke o. lign. der vel nok kunde have fortjent at nævnes, om Pladsen havde tilladt det; i det norske Afsnit findes dog 1½ Side om Guldsmedekunst. Danmark er imidlertid ikke blevet forfordelt; de andre nordiske Lande faar heller ikke mere Plads. Resultatet er blevet en sammentrængt, men smukt illustreret Fremstilling, let overskuelig, men for de senere Partiers Vedkommende lovlig knap; muligvis kan man dog vente at finde noget af det manglende i Bind 24 under „Kirkebygningerne og deres Udstyr“, hvor Synsvinklen dog formentlig skal være den kulturhistoriske, ikke den kunsthistoriske.

Bind 9, *Folkeviser, Folkesagn og Folkeæventyr* er redigeret af Knut Liestøl og C. W. von Sydow. Liestøl skriver den sammenfattende Indledning om Folkeviser, kort og klar. Den danske Folkeviser behandles af H. Grüner Nielsen, som indleder med en historisk Oversigt over Viseforskningen og derefter gennemgaar de forskellige Visetyper. Paa lignende Maade behandles Sverige af Sverker Ek, Finland af Otto Andersson, samt Norge af Liestøl, der tillige tager Færøerne og Island. Man skulde synes at det havde været naturligere, at Grüner Nielsen, der jo er Expert paa færøske Visers Omraade, ogsaa havde behandlet disse. Afsnittet om Folkesagn indledes af C. W. von Sydow, der systematisk gennemgaar de forskellige Typer af Folkesagn, gør Rede for de psykologiske Forhold ved deres Opstaaen og for deres Liv i Traditionen, saavidt det kan ses et betydeligt Førstehaandsarbejde paa et hidtil lidet opdyrket Felt. Paa samme Maade gennemgaar han Æventyrforskningens Grundprincipper, men her har han jo en lang Række Forskeres Arbejder at bygge paa. De

forskellige Landes Sagn- og Æventyrtyper gennemgaas derefter af forskellige Medarbejdere, det svenske og finlandssvenske Stof af von Sydow selv, det danske af Hans Ellekilde, der redegør for Litteratur og tidligere Indsamlinger og bringer Referater af de vigtigste Æventyr- og Sagntyper; Norge behandles af Reidar Th. Christiansen og K. Liestøl, og Island af Einar H. Sveinsson. Færøerne er atter her „okkuperet“ af Nordmændene. Det var at haabe, at man i de kommende Bind af Værket kunde finde danske, helst færøske Medarbejdere til Behandling af færøske Forhold, især da Medarbejdernes Omraader ellers i det hele ses at være fordelt efter de nuværende politiske Grænser. Det svenske Afsnit er blevet det største, hvad Redaktøren forsvarer ved at fremhæve, at det svenske Sagn- og Æventyrstof i langt ringere Omfang foreligger trykt end det fra de øvrige nordiske Lande. Dette er sikkert rigtigt, og dobbelt vanskelig har derfor Oversigten været at udarbejde. Man maa imidlertid være taknemlig over, at det er sket, og paaskønne Værket efter Fortjeneste. Som det foreligger, er det en overskuelig og nyttig Haandbog.

Det er med betydelige Forventninger man vil imødesee den fortsatte Udgivelse af dette Værk, der paa saa lovende en Maade har taget sin Begyndelse. Det er et Værk, der har Bud til alle, der dyrker humanistiske Studier indenfor nordisk Omraade.

Gunnar Knudsen.
